

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»**

Факультет управління персоналом, соціології та психології

Кафедра педагогіки та психології

галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки
спеціальність 053 Психологія

Освітньо-професійна програма «Практична психологія»
Форма навчання: заочна

КВАЛІФІКАЦІЙНА МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

**ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ОСОБЛИВОСТЕЙ
КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ТА ФІНАНСОВОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ
ОСОБИСТОСТІ**

здобувача Герасимової Тетяни Володимирівни _____

Науковий керівник: к.психол.н., доц.

_____ Корват Л.В.

**Кваліфікаційна магістерська робота допущена до захисту в
Екзаменаційній комісії з атестації здобувачів вищої
освіти**

Завідувач кафедри: д.п.н., проф.

_____ Артюшина М.В.

Київ 2023
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

Факультету управління персоналу, соціології та психології

Кафедри педагогіки та психології

галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки

спеціальність 053 Психологія

Освітньо-професійна програма «Економічна та соціальна психологія» /
«Практична психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

_____ ***Артюшина А. М.***

«___» _____ 20__ р.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ ЗАВДАННЯ

здобувачу Герасимовій Тетяні Володимирівні

заочної форми навчання

на підготовку кваліфікаційної магістерської роботи

на тему: «Дослідження взаємозв'язку особливостей критичного мислення та фінансового благополуччя особистості»

Тему затверджено наказом ректора Університету від «16» листопада 2021 р. № 1776-ст

Кваліфікаційна робота виконується на матеріалах

План кваліфікаційної магістерської роботи

Розділ 1	Теоретичні основи вивчення зв'язку рівня критичного мислення та рівня фінансового
-----------------	--

Розділ 2	Емпіричне дослідження взаємозв'язку розвитку критичного мислення та фінансового благополуччя
Розділ 3	Розвиток критичного мислення у сфері прийняття фінансових рішень через авторську прикладну
Об'єкт дослідження:	Особливості розвитку критичного мислення особистості.
Предмет дослідження:	Взаємозв'язки між рівнем розвитку критичного мислення особистості та рівнем її фінансового благополуччя
Мета роботи:	Дослідити, як рівень критичного мислення прогнозує фінансове благополуччя

Конкретні завдання, які здобувач повинен виконати для досягнення поставленої мети:

У розділі 1.	Проаналізувати й узагальнити науково-теоретичні дослідження про особливості розвитку критичного мислення.
У розділі 2	Емпірично вивчити рівень розвитку критичного мислення та рівень економічного благополуччя на прикладі учасників дослідження Вивчити наявність взаємозв'язку між рівнем розвитку критичного мислення та показниками фінансового благополуччя особистості На основі теоретичних даних та результатів емпіричного дослідження надати практичні рекомендації учасникам дослідження щодо можливих шляхів розвитку навичок критичного мислення
У розділі 3	Розробити навчальну методику спрямовану на підвищення рівня навичок критичного мислення при прийнятті фінансових рішень

Завдання підготував

науковий керівник

(підпис)

Л.В. Корват

(ініціали, прізвище)

« ____ » _____ 20__ р.

**Завдання одержав
здобувач**

(підпис)

Т.В.Герасимова

(ініціали, прізвище)

« ____ » _____ 20__ р.

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Дослідження взаємозв'язку особливостей критичного мислення та фінансового благополуччя особистості»: 69 сторінок, 68 використаних джерел та літератури, 3 додатки.

Об'єкт дослідження – особливості розвитку критичного мислення особистості.

Предмет дослідження – взаємозв'язки між рівнем розвитку критичного мислення особистості та рівнем її фінансового благополуччя.

Мета: дослідити, як рівень критичного мислення прогнозує фінансове благополуччя.

У кваліфікаційній роботі розкрито сутність понять критичного мислення та фінансового благополуччя, а також їх взаємозв'язку. Описано особливості застосування навичок критичного мислення в прийнятті фінансових рішень і їх вплив на фінансове благополуччя особистості.

Емпірично встановлено наявність кореляційних зв'язків між рівнем розвитку критичного мислення та деякими показниками фінансового благополуччя особистості. При цьому необхідно зауважити, що ситуація війни в Україні значною мірою вплинула на отримані результати, зокрема, на оцінки учасниками їх рівня фінансового благополуччя.

Розроблена авторська прикладна навчальна гра «Де гроші?», спрямована на розвиток навичок критичного мислення під час прийняття фінансових рішень та на розвиток фінансової грамотності.

Матеріали кваліфікаційної роботи рекомендовано використовувати в роботі психологам, бізнес-тренерам, фінансовим консультантам, коучам, фахівцям в сфері навчання дорослих в процесі індивідуального консультування, групових сесій, тренінгів та навчальних курсів.

Ключові слова: *критичне мислення, розвиток критичного мислення, фінансове благополуччя особистості, прикладна навчальна гра.*

ABSTRACT

Explanatory note for the thesis entitled "Exploring the Relationship Between Critical Thinking Skills and Financial Well-being of Individuals": 69 pages, 68 scholarly sources, and 3 appendices.

The object of the study is the peculiarities of the development of the individual's critical thinking.

The subject of the study is the relationship between the level of development of critical thinking and the level of financial well-being.

The main objective of this study is to investigate how the level of critical thinking skills predicts overall financial well-being.

The thesis delves into the fundamental concepts of critical thinking and financial well-being, elucidating their interrelationship. It discusses the application of critical thinking skills in financial decision-making and their impact on an individual's financial well-being.

Empirical study reveal a correlation between the level of critical thinking skills and indicators of financial well-being. Notably, it is important to acknowledge that the ongoing war in Ukraine significantly influenced the obtained results, particularly affecting participants' self-assessments of their financial well-being.

Moreover, the author has developed an original practical educational game titled "Where is the Money?" designed to enhance critical thinking skills in financial decision-making and promote financial literacy.

The materials presented in this thesis are highly recommended for psychologists, business trainers, financial advisors, coaches, and experts in adult education. They can be used during individual counseling, group sessions, trainings, and educational courses.

Keywords: *critical thinking, development of critical thinking, financial well-being of individuals, practical educational game*

В І Д Г У К

на кваліфікаційну магістерську роботу здобувачки вищої освіти
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
спеціальності 053 Психологія, ОПП «Практична психологія»

Герасимової Тетяни Володимирівни

**Тема «ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ОСОБЛИВОСТЕЙ КРИТИЧНОГО
МИСЛЕННЯ ТА ФІНАНСОВОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ»**

- 1. Актуальність теми:** сучасне інформаційне суспільство пропонує людині багато різноманітної інформації, що зокрема стосується можливостей стану її фінансового благополуччя, можливостей його поліпшення. Серед корисної інформації цілком може бути інформація, в якій завуальовано пропонуються шахрайські схеми щодо швидкого збагачення, або ж інформація, що спонукає особу відчувати себе невдахою, нездатною на фінансове благополуччя. Критичне ставлення до такого роду інформації є запорукою того, що особа не впадатиме в крайнощі щодо усвідомлення власного фінансового стану, тож дослідження взаємозв'язку критичного мислення та фінансового благополуччя є актуальною для спільноти психологічною проблемою.
- 2. Позитивні риси кваліфікаційної бакалаврської роботи:** Авторкою проявлено наполегливість та зацікавленість до вирішення поставлених дослідницьких завдань, що дозволило шляхом узагальнення теоретичного матеріалу обґрунтувати емпіричну складову роботи, здійснити його статистичну обробку та отримати цікаві результати.
- 3. Наявність самостійних розробок автора:** Авторкою узагальнено теоретичні положення, пов'язані з темою роботи, зокрема, проведено теоретичний аналіз проблеми фінансового благополуччя та феномену критичного мислення у сучасній психології, проаналізовано зміст та структуру досліджуваних феноменів; підібрано відповідний психодіагностичний інструментарій для емпіричного дослідження обраної теми, зроблено узагальнення та висновки, а також у межах дослідження апробовано авторську навчальну гру «Де гроші?».
- 4. Цінність теоретичних висновків та практичних рекомендацій:** Зроблені автором теоретичні висновки та практичні рекомендації можна використовувати у сфері психологічного практикування для вирішення проблем, пов'язаних з просвітницькою та розвивальною метою щодо критичного мислення та фінансового благополуччя.
- 5. Наявність недоліків:** Загалом, роботу написано і оформлено відповідно до вимог, що пред'являються до кваліфікаційної магістерської роботи. У роботі зустрічаються поодинокі технічні та орфографічні помилки, які не впливають на її загальну якість.
- 6. Загальна оцінка кваліфікаційної магістерської роботи та її допущення до захисту перед ЕК:** Кваліфікаційна робота Герасимової Т.В. відповідає вимогам, що пред'являються до кваліфікаційних магістерських робіт, має необхідні структурні та змістові компоненти, відповідну якість оформлення, пройшла перевірку на плагіат. Кваліфікаційна магістерська робота Герасимової Т.В. заслуговує високої позитивної оцінки з урахуванням усіх аспектів, пов'язаних з її захистом.

Науковий керівник доцент,
доцент кафедри педагогіки та психології,
кандидат психологічних наук

Лариса Корват

«5» червня 2023 р.

РЕЦЕНЗІЯ

на кваліфікаційну магістерську роботу здобувачки вищої освіти
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
Герасимової Тетяни Володимирівни
Тема «Дослідження взаємозв'язку особливостей критичного мислення та
фінансового благополуччя особистості»

Критичне мислення на економічному форумі в Давосі названо однією з десяти найважливіших навичок, якою має володіти людина, щоб бути ефективною у сучасному інформаційному суспільстві. Це здатність особи піддавати інформацію сумніву та перевіряти, думати ясно, раціонально, неупереджено, спиратися на докази. Що стосується питання фінансового благополуччя, то вся життєдіяльність людини є матеріально зумовленою, а фінансова сторона є одним із її аспектів. Дослідження зв'язку критичного мислення та фінансового благополуччя дозволить зрозуміти, що саме є актуальним при прийнятті рішень щодо власного фінансового благополуччя.

Метою кваліфікаційної роботи є теоретичне та емпіричне дослідження взаємозв'язку особливостей критичного мислення та фінансового благополуччя особистості. Авторка відповідно до заявленої мети формулює завдання роботи, визначає об'єкт і предмет дослідження, підбирає психодіагностичні інструменти.

Якість проведеного дослідження є достатньою та відповідає вимогам до кваліфікаційних робіт магістерського освітнього рівня. Здобувачка проаналізувала теоретичні основи понять критичне мислення та фінансове благополуччя, послідовно спланувала, організувала і провела емпіричне дослідження особливостей критичного мислення та фінансового благополуччя; здійснила математико-статистичну обробку отриманих результатів та сформулювала відповідні висновки і рекомендації. Здобувачка у своїй роботі розкриває роль авторської навчальної гри «Де гроші?», спрямованої на розвиток навичок критичного мислення при прийнятті фінансових рішень, на яку має Свідоцтво про реєстрацію авторського права.

Зауваження відсутні, а одним із перспективних напрямків продовження дослідження може стати проведення формувального експерименту з розвитку критичного мислення при прийнятті фінансових рішень, розроблення рекомендацій для групових та індивідуальних форм роботи з формування навичок прийняття фінансових рішень, як у повсякденному житті, так і професійній діяльності.

Висновки магістерської кваліфікаційної роботи розкривають результати виконання поставлених дослідницею завдань, висвітлюють теоретичні та практичні аспекти досліджуваної проблеми щодо значущості критичного мислення для фінансового благополуччя та взаємозв'язків між ними.

Кваліфікаційна робота Герасимової Т. В. відмічається науковим стилем викладу матеріалу, логічністю і послідовністю його представлення, оформлена відповідно до вимог до кваліфікаційних робіт магістерського освітньо-кваліфікаційного рівня та може бути рекомендована до захисту.

Рецензент:

доктор психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології особистості
та соціальних практик Інституту психології
Київського університету імені Б. Грінченка

Київський університет
імені Бориса Грінченка
Інститут психології, вул. 02/13554
СВІТЛАНА КАЛІЩУК
Власноручний підпис
ЗАСВІДЧУЮ
(підп.)
кар. Вєдрийєв Карієв
Н. Мисирь

5.06.2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ РІВНЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ТА РІВНЯ ФІНАНСОВОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ	10
1.1. Теоретичний аналіз критичного мислення як психологічного явища	10
1.2. Проблема суб'єктивного фінансового благополуччя особистості в сучасних умовах	16
1.3. Важливість застосування навичок критичного мислення у прийнятті фінансових рішень	20
Висновки до розділу 1	27
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ТА ФІНАНСОВОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ	28
2.1. Організація та методи дослідження	28
2.2. Методики аналізу взаємозв'язку рівня розвитку критичного мислення особистості та її фінансового благополуччя.....	29
2.3. Результати емпіричного дослідження взаємозв'язку рівня розвитку критичного мислення особистості та її фінансового благополуччя	55
Висновки до розділу 2	60
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У СФЕРІ ПРИЙНЯТТЯ ФІНАНСОВИХ РІШЕНЬ ЧЕРЕЗ АВТОРСЬКУ ПРИКЛАДНУ НАВЧАЛЬНУ ГРУ.....	64
3.1. Особливості використання ігор у навчанні дорослих	64
3.2. Опис авторської прикладної навчальної гри «Де гроші?»	65
3.3. Можливості розвитку критичного мислення у сфері прийняття фінансових рішень через гру «Де гроші?».....	67
Висновки до розділу 3	69
ВИСНОВКИ	70

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73
ДОДАТКИ	79

ВСТУП

У сучасному світі люди щодня стикаються з величезним обсягом інформації з різних джерел, що може призвести до інформаційного перенасичення, коли людина не встигає якісно оцінювати і опрацьовувати всю отриману інформацію. Триваюча в Україні війна спричиняє додатковий стрес, який може тимчасово погіршувати когнітивні навички особи, знижувати рівень уваги та концентрації. Споживання неякісної інформації з неперевіраних джерел, некритичне ставлення до новин, реклами, комерційних пропозицій, чуток, може призводити до прийняття хибних та неефективних рішень, які, в тому числі, можуть погіршувати фінансове благополуччя особи. Тому щоб зберегти свою продуктивність та благополуччя, важливо навчитися ефективно фільтрувати та обробляти інформацію за допомогою навичок критичного мислення.

Актуальним є пошук факторів, які впливають на фінансове благополуччя людини, і методів, які дозволяють розвивати навички, що сприяють покращенню фінансового благополуччя.

Як фінансове благополуччя, так і критичне мислення особистості є міждисциплінарними науковими категоріями і виступають об'єктом вивчення різних дисциплін. Так, критичне мислення є предметом вивчення психології, філософії, соціології, а фінансове благополуччя - предметом вивчення психології, економіки, соціології, політології. Кожна з цих дисциплін має власний фокус дослідження даних категорій, при цьому фокус психології направлений на вивчення особистісних, поведінкових, мотиваційних та когнітивних аспектів.

На підставі результатів дослідження, проведеного Всесвітнім економічним форумом у Давосі, критичне мислення увійшло у 10 ключових навичок, необхідних у період до 2025 року. Згідно оцінок Форуму, до 2025 року понад 85 мільйонів робочих місць можуть бути заміщені завдяки розподілу праці між людьми та машинами. Розширене використання технологій буде мати вплив на навички, що користуються попитом на різних робочих місцях, протягом наступних п'яти років, при чому розрив у навичках залишиться значним.

Критичне мислення та вирішення проблем є першочерговими навичками, які, на думку роботодавців, набудуть більшої важливості у наступні п'ять років. Зазначені показники залишаються незмінними від моменту опублікування першого звіту в 2016 році [68].

Європейська Комісія у своїх рекомендаціях щодо ключових компетенцій для навчання протягом життя вважає критичне мислення необхідним компонентом таких компетенцій як комунікація на рідній та іноземних мовах, цифрова грамотність, вміння вчитися, соціальні та громадянські навички [66].

Вже зараз ми можемо бачити, як все частіше роботодавці висувують розвиненість навичок критичного мислення як важливу вимогу до кандидатів на вакансії управлінців різних рівнів, журналістів, фахівців в сфері інформаційних технологій, фінансів, виробництва [8].

В той же час, в останні десятиліття світова економіка стала більш складною і непередбачуваною. Глобальні і регіональні фінансові кризи, зміни на ринках праці і швидкий розвиток технологій створюють нові виклики для особистого фінансового благополуччя. Експерти також відмічають подальше зростання особистого фінансового навантаження: у сучасному суспільстві на людей покладено більше відповідальності за власні фінанси. Пенсійна система стає менш надійною, а витрати на освіту, медицину і житло зростають. Індивідуумам необхідні навички управління грошима, планування бюджету та інвестування для досягнення фінансової безпеки. Дослідження в цій області допомагають розуміти, як адаптуватися до економічних змін і забезпечувати стабільність фінансового стану, які стратегії фінансового планування та управління ресурсами є найбільш ефективними.[58]

Яким же є взаємозв'язок розвиненості навичок критичного мислення і рівня фінансового благополуччя особистості? Як показує аналіз літератури, багато вітчизняних та зарубіжних вчених займалися вивченням критичного мислення як явища і як категорії психології, його значення для розвитку особистості та суспільства в цілому. Фінансове та економічне благополуччя особистості, його вплив на загальне благополуччя людини, його залежність від

соціально-економічної і політичної ситуації в конкретній країні також були предметом дослідженням різних фахівців. Натомість ми виявили, що питання того, як особливості критичного мислення людини пов'язані з її оцінкою власного фінансового становища, були недостатньо досліджені в попередні роки.

Актуальність проблеми та її недостатня прикладна розробленість зумовили вибір теми магістерської роботи «Дослідження взаємозв'язку особливостей критичного мислення та фінансового благополуччя особистості».

Мета дослідження – дослідити, як рівень критичного мислення прогнозує фінансове благополуччя. Ми висуваємо гіпотезу, яка передбачає, що рівень розвитку критичного мислення буде позитивно пов'язаний із загальним рівнем фінансового благополуччя.

Мета дослідження досягається через вирішення наступних **завдань**:

1. На основі вивчення й аналізу наукової літератури проаналізувати й узагальнити науково-теоретичні дослідження про особливості розвитку критичного мислення.

2. Емпірично вивчити рівень розвитку критичного мислення та рівень економічного благополуччя на прикладі учасників дослідження.

3. Вивчити наявність взаємозв'язку між рівнем розвитку критичного мислення та показниками фінансового благополуччя особистості.

4. На основі теоретичних даних та результатів емпіричного дослідження надати практичні рекомендації учасникам дослідження щодо можливих шляхів розвитку навичок критичного мислення.

5. Розробити навчальну методичку спрямовану на підвищення рівня навичок критичного мислення при прийнятті фінансових рішень.

Об'єктом дослідження є особливості розвитку критичного мислення особистості.

Предмет дослідження – взаємозв'язки між рівнем розвитку критичного мислення особистості та рівнем її фінансового благополуччя.

Методи дослідження. Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань використано наступні методи:

- **Теоретичні:** вивчення, аналіз і узагальнення психологічної й спеціальної методичної літератури з предмету дослідження для з'ясування науково-теоретичних засад розвитку критичного мислення особистості; дедуктивний та індуктивний умовиводи;

- **Емпіричні:** психодіагностичні методики «Адаптований тест критичного мислення Л.Старкі в адаптації О. Л. Луценко»; «Тест-опитувальник критичного мислення (КМ) Ю.В.Гущина»; «Індекс життєвої задоволеності (ІЖЗ) Б. Ньюгартен в адаптації Н.В.Паніної»; «Опитувальник суб'єктивного економічного благополуччя В.А. Хащенко»

- **Методи математичної обробки даних:** методи кількісної обробки даних (первинний статистичний аналіз; перевірка на нормальний розподіл даних за допомогою критерію Пірсона); методи статистичного виводу: кореляційний аналіз Спірмена;

- **Інтерпретаційні:** структурний аналіз; класифікація .

Методологічною та теоретичною основою дослідження стали наступні загальнопсихологічні принципи: єдність свідомості та діяльності; опосередкування зовнішніх впливів внутрішніми умовами; принципи системного підходу до досліджень психічних явищ; багаторівневість психічного відображення; множинної детермінації психічних явищ; принцип розвитку, - викладені у працях Б.Г. Ананьєва, Л.І. Анциферової, А.В. Брушлінського, Л.С. Виготського, Г.С. Костюка, О.М. Леонтьєва, Б.Ф. Ломова, С.Д.Максименка, Е.Л. Носенко, В.В. Рибалка, С.Л. Рубінштейна та ін.

Теоретичну основу дослідження становлять концептуальні положення теорії мислення як процесу (Б.Г. Ананьєв, А.В. Брушлінський, Д.М. Завалішина, С.Л. Рубінштейн та ін.), структурно-функціонального підходу в дослідженні психічних утворень (І.М. Заярна, В.П. Зінченко, Б.Ф. Ломов, Е.Л. Носенко, М.С. Роговін, М.О. Холодна та ін.), ідеї інформаційної теорії (Дж. Брунер, Б.М. Величковський, А. Пайвіо, М. Познер, У. Рейтман, Е. Рош, М.О. Холодна та ін.) та концепції когнітивних стилів у межах когнітивної психології (В.О. Колга, І.М. Палей, О.В. Соловйов, Ю.Л. Трофімов, М.О. Холодна, Gardner R.W., Guilford

J.P., Klein G.S., Witkin H.A. та ін.). Питання формування та функціонування когнітивних структур складають основу теорії психічних процесів Л.М. Веккера та концепції інтегральних структур поняттєвого мислення М.О. Холодної.

Наукова новизна полягає в поглибленні уявлення про взаємозв'язок рівня розвитку критичного мислення особистості та рівня її фінансового благополуччя.

Структура та обсяг магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (68 найменувань), 4 додатків, 8 таблиць та 25 рисунків. Загальний обсяг магістерської роботи становить 95 сторінок, з них основного тексту 69 сторінок.

У першому розділі «Теоретичні основи вивчення зв'язку рівня критичного мислення та рівня фінансового благополуччя особистості» розглянуто феномен критичного мислення у наукових дослідженнях; проаналізовано визначення та складові цього феномену; проаналізовано основні навички критичного мислення.

У другому розділі роботи «Емпіричне дослідження взаємозв'язку розвитку критичного мислення та фінансового благополуччя особистості» досліджено рівень розвитку критичного мислення та рівень економічного благополуччя респондентів; проведено кореляційний аналіз та зроблено висновки щодо існування взаємозв'язку між рівнем розвитку критичного мислення та економічним благополуччям особистості; обґрунтовано доцільність розвитку навичок критичного мислення особистості.

У третьому розділі представлено авторську прикладну навчальну гру з розвитку навичок критичного мислення у прийнятті фінансових рішень.

Практичне значення полягає в тому, що узагальнені результати магістерської роботи можуть бути використані при розробці навчальних програм та методик, спрямованих на розвиток навичок критичного мислення і покращення фінансового благополуччя особистості. Робота буде корисною психологам, бізнес-тренерам, фінансовим консультантам, коучам, фахівцям в

сфері навчання дорослих для використання в процесі індивідуального консультування, групових сесій, тренінгів, навчальних курсів.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ РІВНЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ТА РІВНЯ ФІНАНСОВОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ

1.1. Сутність, функції та структура критичного мислення

Критичне мислення - це процес аналізу, оцінки та синтезу інформації з метою прийняття обґрунтованих та об'єктивних рішень. Це активний та систематичний процес оцінки інформації, даних та доказів з метою формування обґрунтованих висновків та прийняття рішень [10].

Дослідженнями феномену критичного мислення займалося багато вчених, психологів, педагогів. Серед зарубіжних дослідників слід зазначити Р. Баумайстера, Дж. Брунера, Л. Виготського, Д. Дьюї, Д. Клустера, А. Кроуфорда, М. Ліпмана, Д. Макінстера, С. Метьюза, Р. Пауля, Ж. Піаже, Д. Халперна.

Термін «критичне мислення» з'явився у науці ще на початку ХХ століття і вперше був згаданий у праці американського філософа і психолога Д. Дьюї «Як ми думаємо» [9]. Широко використовуватися поняття «критичне мислення» у науковій та методичній літературі починає з 1956 року, коли Б. Блум розробив так звану таксономію мислення, в якій були визначені різні рівні мислення і різні операції, які мозок людини може здійснювати на кожному з цих рівнів [43].

Останні десятиліття термін "критичне мислення" набув ще більш широкого вживання, зокрема в психології та освіті. Наразі існує багато визначень критичного мислення. Так, Р. Баумайстер визначає його як "Активний та об'єктивний процес аналізу інформації, що передбачає здатність розрізняти факти від думок та припущень, розуміння контексту, виявлення можливих помилок та недоліків у розумінні або використанні даних, а також здатність формулювати аргументи та висновки на основі вивчення даних та перспективи." [42]

Баумайстер підкреслює важливість активності та об'єктивності у процесі критичного мислення, а також використання логічного мислення для формулювання аргументів та висновків. Це визначення акцентує на тому, що критичне мислення включає не тільки оцінку даних та доказів, але й здатність до аналізу та розуміння контексту, що допомагає зробити обґрунтовані та об'єктивні висновки.

За визначенням Пола та Елдера: «Критичне мислення – це процес аналізу та оцінки мислення з метою його вдосконалення. Критичне мислення передбачає знання найосновніших структур мислення (елементів мислення) і найбільш базові інтелектуальні стандарти для мислення (універсальні інтелектуальні стандарти). Ключ до творчої сторони критичного мислення (власне вдосконалення думки) полягає в перебудові мислення як результат його аналізу та ефективного оцінювання.» [59]

Як підкреслює американський вчений Д. Клустер, критичне мислення починається з постановки питань і проблем, які треба розв'язати та прагне переконливої аргументації, воно є мисленням самостійним, узагальнюючим та соціальним. [16]

Британський вчений Р. Джонсон також підкреслював, що для розуміння критичного мислення як явища, треба не лише сформулювати визначення, але й сформулювати уявлення про те, як воно виглядає і чим відрізняється від розв'язання задач, мислення вищого порядку чи метапізнання. Він зазначив, що критичне мислення - це одночасно інтелектуальна орієнтація і практика, а також освітня ціль.[55]

Критичне мислення є об'єктом вивчення різних галузей психології. У контексті загальної психології, критичне мислення розглядається як важлива складова когнітивних процесів. Дослідження в цій галузі спрямовані на розуміння структури і функцій критичного мислення, його розвитку протягом життя, впливу на прийняття рішень та розв'язання проблем. У психології розвитку досліджуються зміни в критичному мисленні протягом життя. Дослідження спрямовані на вивчення етапів розвитку критичного мислення від

дитинства до дорослості, включаючи формування критичних навичок, когнітивних стратегій та критичного осмислення інформації. В галузі психології освіти досліджується роль критичного мислення в навчанні та освітньому процесі. Дослідники вивчають, як навчальні програми та методи сприяють розвитку критичного мислення, як воно впливає на академічні досягнення та креативність студентів, а також як вчителі можуть сприяти розвитку цього навички учнів.

В галузі економічної психології критичне мислення вивчається з урахуванням його впливу на фінансові рішення, споживацькі поведінку та економічну активність. Дослідники економічної психології цікавляться розумінням та аналізом мислення, оцінки і розуміння економічної інформації, прийняття рішень у фінансових справах та споживчих покупках.

Критичне мислення включає аналіз та оцінку інформації, виявлення можливих помилок та недоліків у розумінні або використанні даних, розуміння контексту та перспектив, здатність розрізняти факти від припущень та думок, вміння ставити запитання та шукати відповіді на них. Воно базується на законах логіки та на розумінні психологічних процесів, які протікають у нашій свідомості.

Проаналізувавши трактування терміну «критичне мислення» різними вченими, можна зробити висновок, що критичне мислення є процесом, що базується на аналізі та оцінці отриманої інформації, усвідомленому сприйнятті власної розумової діяльності та діяльності інших у високоінтелектуальному оточенні. Однак, рівень критичності визначається не лише запасом знань, але й особистісними якостями, установками та переконаннями. Критичне мислення повинно бути спрямоване в першу чергу на самооцінку, на аналіз та оцінку власних можливостей, особистісних якостей, вчинків та поведінки.

Критичне мислення також передбачає здатність оцінити аргументи, які підтримують різні точки зору, та здатність створювати власні аргументи та рішення на основі вивчення даних та контексту. В основі критичного мислення лежить об'єктивність, логічність та аналітичні здібності.

Критичне мислення – складне й багаторівневе явище. Мислити критично означає вільно використовувати розумові стратегії та операції високого рівня складності для формулювання обґрунтованих висновків і оцінок, прийняття рішень [21].

Над проблемою визначення критичного мислення активно працюють і українські вчені, такі як І. Бондарчук, Т. Воропай, О. Пометун, С. Терно, О. Тягло, Л. Терлецька . Так, за думкою українського вченого О. Тягла, критичне мислення «має бути цілеспрямованим, здатним до саморегуляції процесом судження, що здійснюється через інтерпретацію, аналіз, оцінку і виведення висновків, а також через усвідомлення фактологічних, концептуальних, методологічних, критеріологічних чи контекстуальних засад, на яких це судження базується.» [33]

Інша українська вчена, О. Пометун, розглядає критичне мислення як здатність людини усвідомлювати власну позицію з певного питання, аналізувати події та критично їх оцінювати. Критичне мислення, як зазначено дослідницею, є нестандартним видом мислення, що базується на спроможності бачити та оцінювати альтернативи, визначати достовірність та доцільність фактів та явищ. Воно є практичним мисленням, що застосовує теоретичні знання для прийняття важливих рішень. Розвиток критичного мислення пов'язаний з розширенням умінь та навичок аналізу, синтезу, порівняння, поєднання фактів, а також здатності до обґрунтованого висновку та оцінки, що дозволяє особистості коригувати та ліквідувати помилки у своєму мисленні та знаходити оптимальні рішення. [26]

С.Терно бачила критичне мислення як наукову оцінку позитивних та негативних рис дійсності, здатність використовувати певні прийоми обробки інформації, які дозволяють отримувати бажаний результат. [30]

Отже, критичне мислення – це здатність аналізувати інформацію з позиції логіки, вміння виносити обґрунтовані судження, рішення і застосовувати отримані результати як до стандартних, так і нестандартних ситуацій, питань і проблем.

За думкою різних вчених, таких як Е. Глейзер, Р. Пол, Л. Ельдер, основними компонентами критичного мислення є аналіз, оцінка, дедукція, синтез, рефлексія [59]. Перелік та зміст основних компонентів критичного мислення подано на рис.1.1.

Рисунок 1.1. Основні компоненти критичного мислення

Основні навички і вміння критичного мислення можуть варіювати залежно від різних авторів та визначень, але загалом вони включають такі навички:

- Уміння виокремлювати та обробляти необхідну інформацію
- Уміння ставити запитання з метою отримання точнішої інформації або її перевірки
- Уміння оцінювати надійності джерел інформації.

- Уміння робити логічні умовиводи та обґрунтовувати свою відповідь
- Уміння розглядати проблеми з різних точок зору, порівнювати різні позиції і підходи для їх розв'язання
- Уміння аналізувати та робити висновок про причини явищ
- Уміння виявляти помилки, пов'язані з невизначеністю та двозначністю виразів і термінів
- Уміння виявляти релевантну (суттєву в даному випадку) інформацію на тлі надлишкової
- Уміння аналізувати та оцінювати власні або чужі висловлювання, припущення, висновки, аргументи, гіпотези, переконання

Розвиток критичного мислення є особливо актуальним в умовах інтенсивних соціальних змін, коли необхідно неперервно адаптуватись до нових політичних, економічних та інших обставин, а також ефективно вирішувати проблеми, багато з яких є непередбачуваними. Рівень невизначеності в житті людей, країн і суспільств був високим вже протягом довгого часу. Ще у 1987 році С. Гаррос, доктор філософії із США описав концепцію світу VUCA - акронім від Volatility, Uncertainty, Complexity, Ambiguity (непередбачуваність, невизначеність, складність, двозначність основних умов та ситуацій). Цей термін вчений ввів як протиставлення противагу більш стабільному, стаціонарному, простому і передбачуваному періоду часу попередніх десятиліть – світу SPOD (steady – стійкість; predictable – передбачуваність; ordinary – простота, definite – визначеність). Світ VUCA виник як наслідок стрімкого розвитку технологій і активного розширення інформаційного поля. Володіння навичками критичного мислення у світі VUCA стало суттєвим фактором успіху як у житті приватних осіб, так і в політиці, бізнесі, військовій справі, громадському суспільстві [15].

Із початком пандемії COVID-19, з 2020 року, за думкою американського футуролога Д.Кашіо світ став BANI (brittle – крихкий; anxious – тривожний; nonlinear – нелінійний; incomprehensible - незрозумілий). Світі BANI вимагає від особистості когнітивної гнучкості, розвинутого емоційного інтелекту і критичного мислення. Критичне мислення все більше стає життєво необхідною

навичкою для вибору необхідної інформації з великої кількості джерел, протидії маніпуляціям, вміння використовувати раціональну модель аргументації, а також для пошуку нових шляхів розв'язання проблем.

У сучасному суспільстві існує значна категорія людей, яка не займається аналізом інформації, а лише пасивно сприймає її у формі читання або перегляду. Ця поведінка може бути пов'язана з відсутністю бажання або можливості осмислити та зрозуміти інформацію [14]. Як наслідок, відсутній процес аналізу та критичного мислення при сприйнятті інформації. Порівняно зі сучасним поширеним способом мислення, критичне мислення є більш ефективним і покращує як благополуччя індивідів так і добробут суспільства в цілому. Однак, щоб здобути знання про цей тип мислення, необхідно вчитися і включати навички критичного мислення в наше повсякденне життя. Формування навичок критичного мислення може зайняти деякий час, але можна очікувати, що це призведе до суттєвих досягнень і покращень у різних сферах життя особистості. І це, очевидно, є цінним результатом довготривалого процесу розвитку критичного мислення.

1.2. Сутність та склад поняття фінансове благополуччя

За визначенням Американської психологічної асоціації, благополуччя - це “стан щастя і задоволеності, з низьким рівнем дистресу, загальним добрим фізичним і психічним здоров'ям та світоглядом, або гарною якістю життя”. [40] Фінансове благополуччя є важливою його частиною, оскільки матеріальне становище особи, її економічні можливості, наявність фінансових ресурсів не тільки безпосередньо впливають на її якість життя, але й на її емоційний стан.

Людському суспільству завжди було притаманне невпинне прагнення до покращення свого добробуту. Глибинний взаємозв'язок людського розвитку та якості життя полягає у тому, що людський розвиток спрямовано у тому числі на підвищення якості життя людини.

Благополуччя можна визначити як «позитивний фізичний, соціальний і психічний стан; це не просто відсутність болю, дискомфорту чи непрацездатності. Воно вимагає, щоб основні потреби були задоволені, щоб люди мали відчуття мети, щоб вони відчували себе здатними досягати важливих особистих цілей і брати участь у житті суспільства. Це посилюється умовами, які включають підтримуючі особисті стосунки, міцні та інклюзивні спільноти, міцне здоров'я, фінансову та особисту безпеку, гідну роботу, а також здорове і привабливе навколишнє середовище» [35].

Фінансове благополуччя є невід'ємною і важливою складовою загального добробуту людини. Досягнення високого рівня людського розвитку неможливе без забезпечення високої якості життя. Існування фінансових та матеріальних обмежень значно звужує свободу вибору, що становить основу людського розвитку. Однак на відміну від інших компонентів загального благополуччя людини, таких, як психологічне благополуччя, емоційне благополуччя та інші, фінансове благополуччя особистості є менш дослідженою темою та слабше представлене в сучасній психологічній літературі. В той же час тема фінансового благополуччя нерідко стає предметом спекуляцій і ненаукового підходу. У публічному інформаційному просторі ця тема інтенсивно експлуатується широким колом псевдо експертів, пропонуючи населенню, наприклад, легкі способи швидкого збагачення через використання високо ризикових фінансових інструментів або навіть езотеричних чи магічних практик.

Воно більш широко досліджується в економічних науках та активно використовується в різноманітних тренінгах, хоча ці дослідження мають обмежений зв'язок з науковими знаннями.

Фінансове благополуччя - це стан буття, при якому людина може повністю задовольнити свої поточні потреби, виконати свої поточні фінансові зобов'язання, відчувати спокій за своє фінансове майбутнє і мають можливість робити вибори, які дозволяють їм насолоджуватися життям. [48]

Отже, важливими складовими фінансового добробуту індивіда є те, наскільки особа відчуває, що вона:

- має контроль над своїми щоденними та щомісячними фінансами;
- має здатність справлятися з фінансовими проблемами;
- знаходиться на шляху до досягнення своїх фінансових цілей;
- має фінансову свободу робити вибір, який дозволяє насолоджуватися життям.

Хоча конкретні фінансові цілі та бачення благополучного життя можуть суттєво відрізнятися від людини до людини, ці чотири елементи відображають дві спільні та узгоджені теми: безпека та свобода вибору в теперішньому та майбутньому.

Чотири елементи фінансового благополуччя представлено у таблиці 1.1:

Таблиця 1.1.

Елементи фінансового благополуччя особистості

	Теперішнє	Майбутнє
Безпека	контроль над щоденними та щомісячними фінансами	здатність справлятися з фінансовими проблемами
Свобода вибору	фінансова свобода робити вибір, який дозволяє насолоджуватися життям	є на шляху до досягнення своїх фінансових цілей

Розширення знань людей про їхнє фінансове благополуччя – це перший крок до його покращення. Фінансове благополуччя часто розглядається як об'єктивний показник, коли певні фінансові рішення є визначальними рисами того, що становить фінансовий добробут. Фінансовий добробут є однією з важливих складових загального добробуту і одним з компонентів так званого Кола Добробуту (Wellbeing Circle), яке зображено на рис. 1.2.:

Рисунок 1.2. Коло добробуту

Для вимірювання фінансового благополуччя можуть використовуватися об'єктивні та суб'єктивні показники. Об'єктивний підхід є найбільш поширеним, визначає рівень благополуччя через параметри об'єктивних умов і процесів життєдіяльності. Його мета – вимір рівня добробуту суспільства або групи людей на основі різноманітної статистичної інформації. Об'єктивна оцінка економічних чинників якості життя охоплює показники матеріального добробуту, середньодушового доходу; середньомісячної заробітної плати, розміру прожиткового мінімуму, чисельності населення з доходами нижчими за прожитковий мінімум, структури грошових доходів і витрат населення (індекс Джині); забезпеченості житлом тощо. [44]

Однак не менш важливим аспектом фінансового благополуччя є те, як люди суб'єктивно ставляться до свого фінансового становища. Об'єктивні показники не здатні відобразити як сама людина оцінює свій поточний стан або ті зміни, що з нею відбулися. Наприклад, чи допомагає отримана освіта отримати кращу роботу? Чи нова робота задовольняє матеріальні потреби людини і її потреби в безпеці, розвитку, самореалізації? Щоб краще оцінити чи є поточне матеріальне становище задовольняючим для конкретної особистості, чи оцінює

вона зміни, що відбулися, як позитивні, чи бачить розвиток ситуації у майбутньому оптимістично, варто використовувати суб'єктивні показники.

Суб'єктивні показники благополуччя базуються на результатах опитування людей безпосередньо, і на відміну від об'єктивних показників відображають не стільки факти про матеріальне становище людини, скільки її власну оцінку такого становища, її ставлення до нього і її очікування щодо майбутнього. Суб'єктивні оцінки відображають індивідуальне сприйняття індивідом якості життя та ґрунтуються на суб'єктивних відчуттях, особистих оцінках. У нашому дослідженні для оцінки фінансового благополуччя ми будемо використовувати саме методики, які базуються на суб'єктивних показниках.

1.3. Взаємозв'язок критичного мислення та економічного благополуччя особистості

На суб'єктивне благополуччя індивіда, без сумніву, впливає велика кількість факторів, серед них – його психологічні ресурси та когнітивні навички. В сучасному суспільстві, де ефективна обробка інформації є ключовою для досягнення успіху в професійній та особистій сферах, критичне мислення дозволяє людині більш ефективно використовувати доступну їй інформацію. Тому виховання критичного мислення може стати одним з найефективніших методів покращення цього благополуччя.

Розуміння когнітивних процесів, які впливають на економічні рішення та фінансову поведінку особистості сприяють розвитку практичних рекомендацій для покращення фінансового планування, прийняття розсудливих рішень та формування фінансової грамотності людини. Критичне мислення в сфері прийняття фінансових рішень може бути розглянуто в рамках кількох специфічних напрямків:

- Вплив когнітивних спотворень: Дослідження у цій області зосереджуються на вивченні когнітивних спотворень, які можуть впливати на

розуміння і оцінку економічної інформації. Наприклад, вплив емоційних факторів на розуміння ризику, ефект підтвердження і статус-кво, або ефекти групової думки і їх вплив на прийняття фінансових рішень.

- Фінансова грамотність: які когнітивні навички та стратегії впливають на фінансове планування, прийняття рішень щодо заощаджень та інвестицій, а також як фінансова грамотність сприяє досягненню фінансової стабільності та благополуччя.

- Психологія споживання: як критичне мислення впливає на споживчу поведінку особистості, як споживачі аналізують та оцінюють інформацію про продукти, приймають рішення щодо покупок, розрізняють рекламу та маркетингові прийоми. Також досліджується, як критичне мислення може впливати на усвідомлене споживання, ставлення до сталого розвитку, екологічної свідомості та етичного споживання [48].

Критично мисляча людина - це людина, яка вирішує проблеми, володіє певними життєвими навичками, здатна оцінювати складні ситуації, зважувати різні варіанти і робити логічні висновки, легко справлятися з реальним інформаційним середовищем, приймати важливі рішення і, що найголовніше, практично і успішно застосовувати отримані навички в умовах стрімкого прогресу технологій. Критичне мислення передбачає допитливість, креативність, скептицизм, аналіз, логічне осмислення та оцінку проблеми в процесі аналізу даних, що може бути реалізовано за допомогою допитливості та відкритості з метою формування відповідного рішення. Всі ці навички є вкрай необхідними для прийняття ефективних рішень щодо власних фінансів та фінансів родини.

Фінансова грамотність, безперечно, є важливою базою для фінансового благополуччя особистості. Але як підкреслюють багато експертів, фінансова освіта повинна виходити за рамки простої допомоги людям в отриманні фінансових фактів і натомість фактично озброювати їх фінансовими знаннями для того, щоб вони могли діяти на основі цих знань, і що кінцевою метою зусиль

з розвитку фінансової спроможності має бути покращення фінансового добробуту. [49]

Якщо особа не встигає за стрімким розвитком економіки ті технологій, вона стає вразливою до ризику помилкових рішень та втрачених можливостей. Сильні навички фінансового критичного мислення необхідні для прийняття відповідальних фінансових рішень та просування до вищого рівню фінансового благополуччя. Найбільші шанси на успіх мають люди, здатні швидко вчитися новому та впевнено діяти у ситуаціях, які вимагають вирішення проблем, а для цього навички критичного мислення є вкрай необхідними.

У все більш глобальному і швидкозмінному світі аналітичне мислення, скептицизм і розсудливість стають ключовими компонентами у сфері прийняття фінансових рішень, які сучасній людині варто додавати до набору своїх навичок і компетенцій, щоб успішно орієнтуватися у сучасній економіці, яка зараз приділяє більше уваги критичному мисленню, ніж будь-коли раніше. Все більше постає необхідність розвивати власну здатність мислити творчо, критично і з цікавістю ставити правильні питання і шукати відповіді на них, щоб приймати ефективні фінансові рішення, управляти ризиками, ефективно використовувати наявні ресурси і підвищувати свій рівень економічного благополуччя. [57]

Досягнення власних фінансових цілей вимагає від особистості вміння виділяти критичну, значущу інформацію, оцінювати варіанти, передбачати ризики, пріоритезувати задачі.

Погіршити фінансове благополуччя людини можуть неефективні фінансові рішення та погані фінансові звички, наприклад, такі як надмірне витрачання, недостатнє формування резервів на непередбачувані витрати та на старість, невчасна оплата фінансових зобов'язань, занадто ризиковане інвестування, користування сумнівними фінансовими послугами, які можуть виявитися шахрайськими схемами, та інші. При цьому деяким людям вдається частіше приймати вірні, ефективні фінансові рішення, які позитивно впливають на формування фінансового благополуччя, у той час як іншим людям це вдається рідше.

Ця поведінкова неоднорідність унеможлиблює створення та використання теорій економічної поведінки, що однаково підходять для всіх, і, як наслідок, нещодавні дослідження були спрямовані на розуміння ролі індивідуальних відмінностей у фінансовій поведінці та фінансовому добробуті. Однак попередні дослідження здебільшого зосереджувались на впливі на фінансову поведінку когнітивних факторів, таких як фінансова грамотність і цифрові навички. Менше досліджень було зосереджено на впливі некогнітивних факторів, пов'язаних із самоконтролем та іншими подібними конструктами, такими як поміркованість і схильність до критичного мислення. У цьому дослідженні ми досліджуємо вплив критичного мислення на фінансове благополуччя людини.

Інтуїтивне мислення, яке можна розглядати як протилежність критичному мисленню, асоціюється з поведінковими упередженнями в прийнятті фінансових рішень.

Як пов'язані критичне мислення та фінансове благополуччя? Критичне мислення дозволяє людині ефективніше працювати з інформацією, що в сучасному суспільстві є вирішальним для успіху як у професійній діяльності, так і в вирішенні особистих питань.

Навички критичного мислення у сфері фінансових рішень стають щодалі більш актуальними. Сектор фінансових послуг переживає масштабну цифрову трансформацію, яка має значний вплив на те, як компанії в цьому секторі ведуть свій бізнес. Із зростанням доступу користувачів до різноманітних Інтернет-ресурсів, в тому числі, ресурсів які стосуються фінансових послуг та інших економічних можливостей, зростають і ризики потрапляння на неправдиву, неповну, хибну, неточну або таку що вводить в оману інформацію. Оскільки ресурси, які розміщуються в мережі Інтернет, не підлягають контролю чи перевірці будь-яких уповноважених органів, оцінювання достовірності представленої інформації стає повною мірою відповідальністю користувачів цієї інформації.

Навчившись розвивати навички критичного мислення, особистість може краще опрацьовувати дані, інтерпретувати тенденції в економіці, розуміти, як

перетинаються між собою різні джерела інформації, а також мати ширший фінансовий світогляд, який приведе до покращення матеріального становища. Критичне мислення допомагає в будь-якій життєвій ситуації, де потрібно аналізувати інформацію, систематично вирішувати проблеми, приймати рішення в умовах неповної інформації та в умовах загальної невизначеності.

Критичне мислення в управлінні власними фінансами включає:

- Вміння передбачати фінансові проблеми та запобігати їм до того, як вони виникнуть;
- Здатність бачити фінансову проблему комплексно, з усіма її елементами, та вміння виділяти найбільш значущі її елементи;
- Вміння інтерпретувати і оцінювати фінансові показники;
- Аналіз можливих варіантів вирішення фінансової проблеми і обґрунтований вибір найкращої опції;
- Розробку рішень для кожного потенційного виклику у сфері фінансів;
- Бачення можливих короткострокових і довгострокових наслідків прийнятого фінансового рішення;
- Вміння приймати фінансові рішення, які найбільш вірогідно будуть успішними, в умовах невизначеності і відсутності повної інформації;
- Пошук шляхів оптимізації витрат з урахуванням довгострокової перспективи;
- Планування та реалізацію фінансових стратегій.

Для запобігання використування неякісної інформації для прийняття фінансових рішень вкрай необхідно розвивати навички критичного мислення, яке, за визначенням Д. Майерса, «не приймає аргументи та висновки сліпо, швидше навпаки, воно досліджує припущення, розпізнає приховані цінності, оцінює наявні дані та висновки» [23].

Оскільки критичне мислення є аргументованим і цілеспрямованим, це саме той тип мислення, який допомагає вирішувати проблеми, формулювати висновки, прораховувати сценарії та приймати обґрунтовані фінансові рішення.

Сучасна людина щодня робить десятки, або навіть сотні виборів, приймає сотні різноманітних рішень, велика кількість з яких так чи інакше пов'язані з її фінансовим благополуччям. Розглянемо, які саме вибори і рішення, пов'язані з фінансовим благополуччям, потребують добре розвинених навичок критичного мислення.

На нашу думку, навички критичного мислення є важливими у наступних процесах, які мають безпосередній вплив на фінансове благополуччя особистості:

- Пошук роботи і працевлаштування
 - Аналіз ринку праці, пошук та опрацювання інформації щодо наявних вакансій, середнього рівня заробітної плати для даного регіону, фахівців даної професії, даного рівня кваліфікації з відповідним досвідом роботи;
 - Аналіз умов запропонованої праці, розгляд положень трудового контракту, формулювання відповідних питань для прояснення та переговорів з роботодавцем;
- Пошук джерел додаткового доходу
 - Вибір джерел інформації щодо пропозицій додаткового заробітку, перевірка благонадійності цих джерел;
 - Аналіз і критичне осмислення пропонованих умов, вміння помічати ознаки обману та шахрайства;
- Поточне управління власними фінансами
 - Розуміння необхідності певного планування та аналізу грошових надходжень та витрат;
 - Вміння складати та вести сімейний бюджет, аналізувати доходи та витрати родини;
 - Контроль витрат та при необхідності введення раціонування, нормування витрат на певні потреби;
 - обачність при здійсненні спонтанних покупок, зважене користування акційними пропозиціями та знижками;

- Створення резервів та заощаджень
 - Аналіз ризиків, розуміння вірогідності непередбачуваних витрат та необхідності створення резервів;
 - Зважений вибір способу утворення резервів та їх збереження;
- Користування кредитами та позиками
 - Вміння аналізувати різні можливості досягнення фінансових цілей, навички використання широкого набору фінансових інструментів (не покладатися лише на кредити);
 - У разі необхідності кредитування, аналіз ринку позикових інструментів, порівняння пропозицій різних фінансових установ;
 - Розгляд положень договору позики, при необхідності додаткове уточнення всіх деталей договору, аналіз паспорту кредиту;
- Користування іншими фінансовими інструментами (депозити, страхування, перекази, платіжні картки та ін.)
 - Аналіз і співставлення пропозицій різних фінансових установ;
 - Вміння перевіряти ділову репутацію фінансової установи через відкриті джерела інформації;
 - Аналіз і критичне осмислення пропонованих умов, вміння помічати ознаки обману та шахрайства;
 - Вміння переосмислювати власний досвід, розуміти його обмеження в умовах середовища що постійно змінюється;
- Інвестування
 - Усвідомлення невід'ємних ризиків, пов'язаних з інвестуванням;
 - Аналіз співвідношення ризиків та вигід по відношенню до різних напрямків та інструментів інвестування;
 - Моніторинг та обробка інформації про динаміку ринків цінних паперів та інших активів для своєчасного реагування;
 - Формування збалансованого та диверсифікованого інвестиційного портфелю у відповідності до обраного прийняттого рівня ризику;

- Вміння формувати інвестиційні стратегії та послідовно їх дотримуватися; уникати хаотичних миттєвих емоційних рішень.

Висновок до розділу 1

Отже, застосування навичок критичного мислення дозволяє особистості підходити до прийняття фінансових рішень зі здоровим скептицизмом, який може захистити її від маніпулятивних гравців ринку фінансових послуг та шахраїв.

Наскільки нам відомо, в Україні не проводилося жодних попередніх досліджень для вивчення впливу критичного мислення на фінансовий добробут.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ТА ФІНАНСОВОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ

2.1. Організація та методи дослідження

Обрані для дослідження тести мною було перетворено у онлайн формат і викладено на тестовому порталі *onlinetestpad.com*. Запрошення до участі у дослідженні проводилося серед користувачів соціальної мережі Фейсбук. Опитування проводилося анонімно; для ідентифікації результатів учасників по різним методикам використовувалися псевдоніми. Загалом в тестуванні взяли участь 73 особи.

Серед 73 осіб, які взяли участь в дослідженні, 66 жінок (90%) та 7 чоловіків (10%). Через гендерну незбалансованість отриманої вибірки було неможливо повноцінно дослідити вплив гендерного фактору на показники дослідження.

Переважає більшість (60%) респондентів має вищу освіту, 7% учасників мають середню або середню спеціальну освіту, а ще 33% - дві та більше вищих освіти або науковий ступень. Учасники дослідження – це дорослі люди працездатного віку. Середній вік учасників становить 41 рік.

Розподіл учасників по вікових групах ілюструє рисунок 2.1.

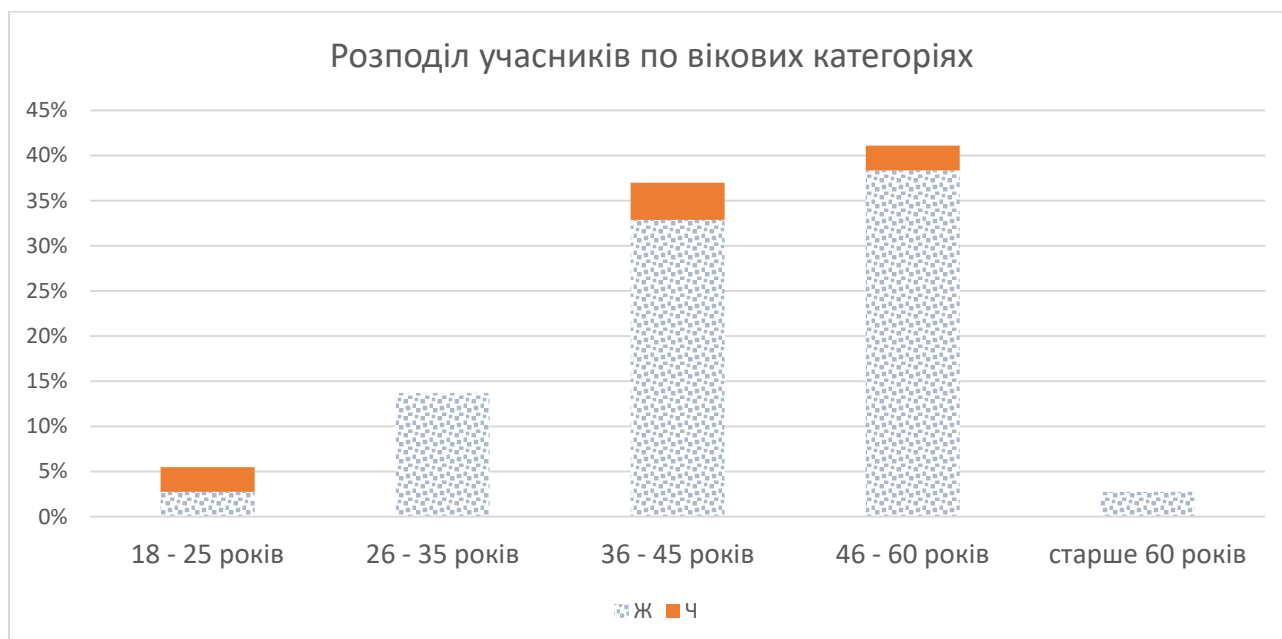

Рисунок 2.1. Розподіл учасників опитування по вікових категоріях

Отримані на онлайн порталі результати тестування було оброблено та проаналізовано за допомогою формул і функцій MS Excel.

2.2. Методики аналізу взаємозв'язку рівня розвитку критичного мислення особистості та її фінансового благополуччя

Тест на визначення критичного мислення Л. Старкі

Для визначення рівня критичного мислення використовувалася адаптована версія тесту з книги «Critical Thinking Skills Success in 20 Minutes a Day» американської авторки Lauren Starkey [64]. Тест був адаптований для використання в Україні вченими Харківського Національного Університету ім. Каразіна. під керівництвом О.Л. Луценко у 2014 р. [22]. Адаптований тест складається з 27 тверджень/питань, кожне з чотирма варіантами вибору правильної відповіді. Для кожного завдання передбачена єдина правильна відповідь. Тест є однофакторним і в результаті опрацювання обчислюється один загальний показник критичного мислення, який може змінюватися від 0 до 27 балів. У відповідності до значення даного показника визначається рівень критичного мислення, як представлено в таблиці 2.1.:

Таблиця 2.1.

Оцінка рівня критичного мислення за тестом Л. Старкі

Рівень критичного мислення	Бали
Низький рівень Критичного мислення	<6 балів
Дуже низький рівень Критичного мислення	6-10 балів
Середній рівень Критичного мислення	11-20 балів
Високий рівень Критичного мислення	21-25 балів
Дуже високий рівень Критичного мислення	>25 балів

Цей тест дозволяє дослідити такі аспекти критичного мислення як аналіз та оцінка інформації: здатність особи ефективно оцінювати інформацію з різних

джерел, включаючи визначення її достовірності, цінності та релевантності для конкретної проблеми; розв'язання проблем – здатність використовувати критичне мислення для аналізу інформації та пошуку рішень, здатність розрізняти проблеми та генерувати ефективні та реалістичні альтернативні рішення; аналіз аргументів: здатність аналізувати аргументи та оцінювати їх силу та слабкість.

Серед учасників дослідження було отримано такі результати: мінімальний показник критичного мислення серед даної вибірки склав 11 балів, що є нижнім порогом середнього рівню показника; середній показник критичного мислення по виборці склав 20 балів що є верхнім порогом середнього рівню показника; максимальний показник по виборці – 26 балів, що відповідає значенню дуже високого рівня критичного мислення (при максимально можливому показнику тесту 27 балів).

Жоден з учасників опитування не показав результати, що відповідають низькому або дуже низькому рівню критичного мислення. Приблизно рівна кількість учасників має середній (49%) та високий (48%) рівень критичного мислення, а 3% учасників показали дуже високий рівень критичного мислення, що зображено на рисунку 2.2.:

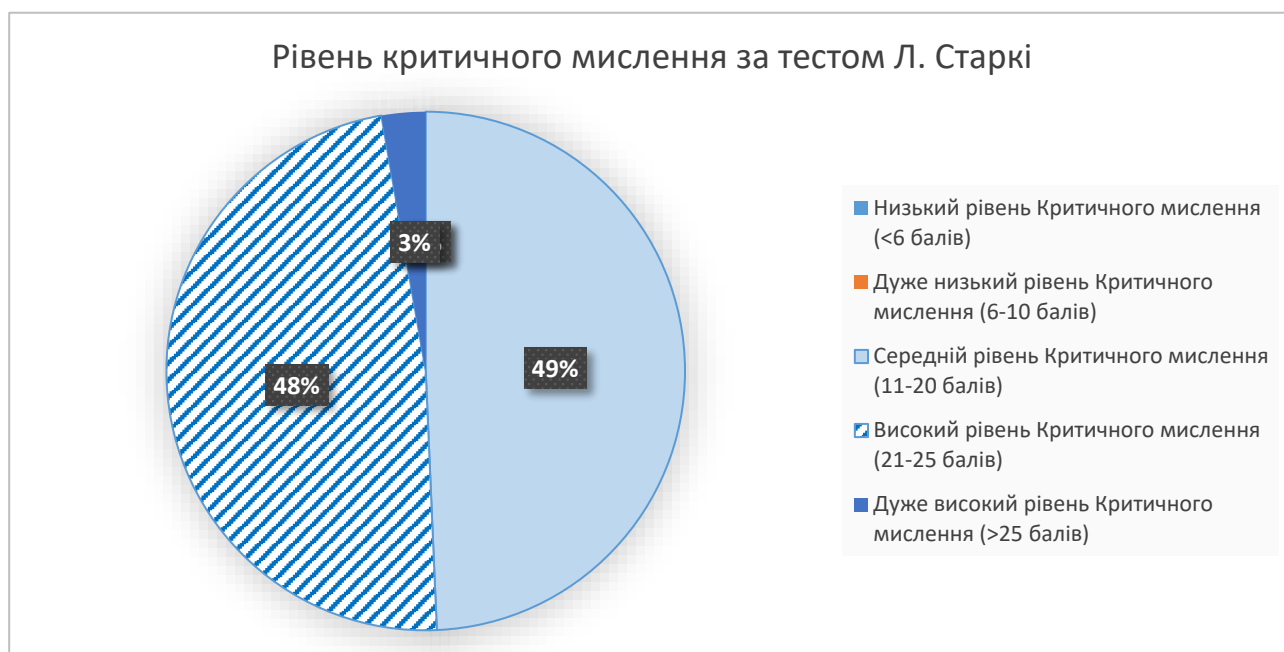

Рисунок 2.2. Рівень критичного мислення учасників опитування

Оскільки виборка учасників не є збалансованою за віком, не можна зробити однозначних висновків щодо впливу віку на показник критичного мислення. Але якщо проаналізувати середні значення показника критичного мислення по кожній віковій групі, можна побачити, що з віком він трохи знижується, як у чоловіків, так у жінок, як показано на рисунку 2.3:

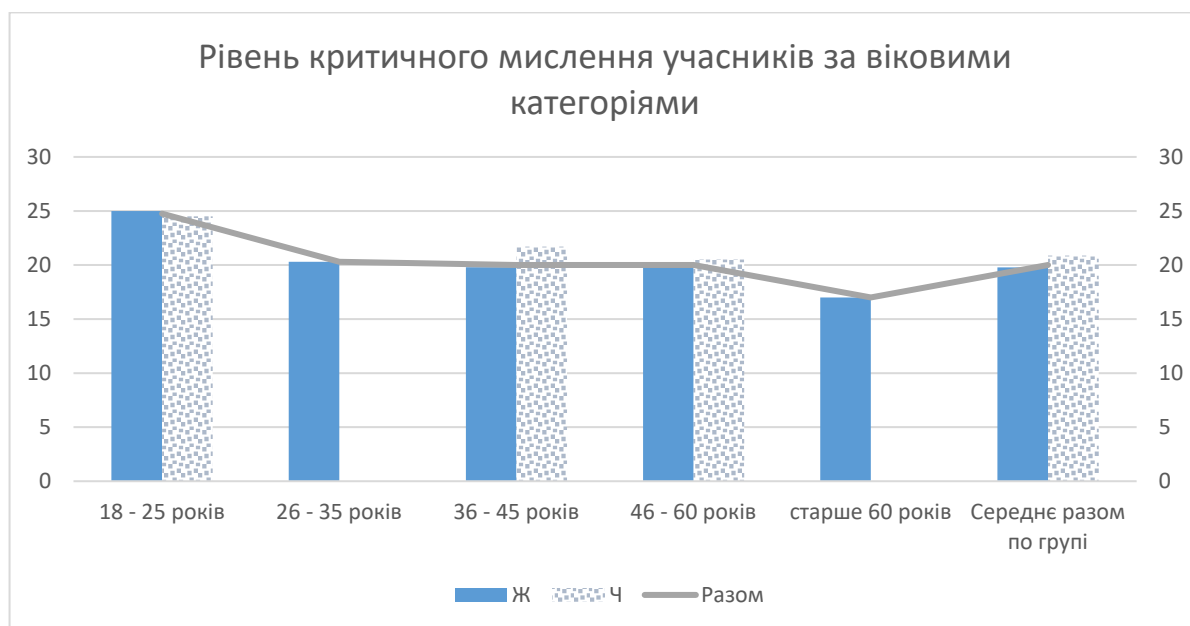

Рисунок 2.3. Рівень критичного мислення за віковими категоріями

Щодо рівня освіти учасників, можна відстежити деяку тенденцію: чим вище рівень освіти, тим краще показники рівня критичного мислення. Це підтверджує тезу про те, що навички критичного мислення можуть бути покращені та напрацьовані як через спеціальні тренінги і вправи, так і через інший досвід роботи з інформацією, наприклад, пошук відповідної інформації, аналіз першоджерел, формування висновків за результатами аналізу, висування та доведення або спростування гіпотез. Адже більшість з цих навичок тренуються під час проходження формального навчання в навчальних закладах вищої освіти (див.рис.2.4.):

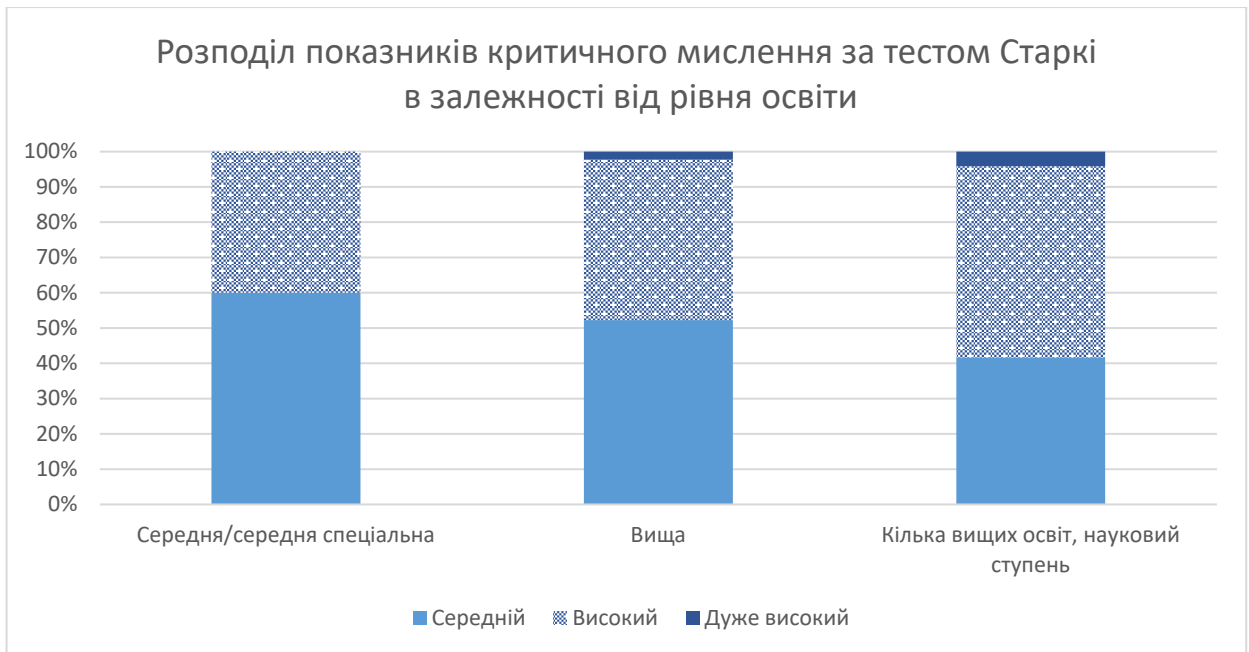

Рисунок 2.4. Рівень критичного мислення в залежності від рівня освіти

Тест-опитування на критичне мислення (КМ) Гущина та Ільєсова

Даний тест-опитування на критичне мислення (КМ) був розроблений російськими психологами Ю. Ф. Гуциним та І.І Ільєсовим. Цей тест, на відміну від тесту Л. Старкі, скоріше робить акцент на аспекти логічного мислення, які є складовою частиною критичного мислення. Це, наприклад, розуміння – здатність розуміти та тлумачити інформацію; аналіз – здатність розкрити структуру інформації та з'ясувати зв'язки між її складовими частинами; синтез – здатність комбінувати окремі елементи в цілісну структуру, розробляючи нові знання та ідеї. Питання тесту дозволяють оцінити такі навички критичного мислення як вміння робити й оцінювати логічні умовиводи; вміння оцінювати послідовності умовиводів; вміння знаходити інформацію, якої бракує; вміння рефлексивно оцінювати зміст тексту; вміння знаходити головну інформацію на тлі надлишкової.

Тест складається з 14 завдань різного типу, деякі передбачають відповідь «так» або «ні», деякі вибір з великої кількості варіантів. Для кожного завдання передбачена єдина правильна відповідь. Тест є однофакторним і в результаті опрацювання обчислюється один загальний показник критичного мислення, який може змінюватися від 0 до 29 балів (Кількість балів за кожну правильну

відповідь призначається у відповідності до характеру тестового завдання). У відповідності до значення даного показника визначається низький (менше 13 балів), середній (14-21 бал), або високий (22 і більше балів) рівень критичного мислення.

Серед учасників дослідження було отримано такі результати: мінімальний показник критичного мислення серед даної виборки склав 15 балів, що відноситься до середнього рівню показника; середній показник критичного мислення по виборці склав 22 балів що є нижнім порогом високого рівню показника; максимальний показник по виборці – 29 балів, що відповідає максимально можливому показнику тесту.

Жоден з учасників не показав результату, який відноситься до низького рівню розвитку критичного мислення. Майже половина учасників (48%) натомість мають високий рівень критичного мислення, і 52% учасників – середній рівень (див. рис. 2.5.):

Рисунок 2.5. Рівень критичного мислення за тестом КМ

Щодо впливу віку на показник критичного мислення результати тестування не показують будь-якої тенденції збільшення або зменшення показника з віком: рівень критичного мислення коливається по різних вікових групах у межах від 21,7 до 22 балів у жінок та від 22,3 до 24 балів у чоловіків.

Натомість можна побачити деякий вплив рівня освіти учасників на рівень критичного мислення: показники групи з середньою/середньою спеціальною освітою трохи нижчі (20,2 бали) за показники груп з вищим рівнем освіти (22,1 бали), що відображено на рисунку 2.6.:

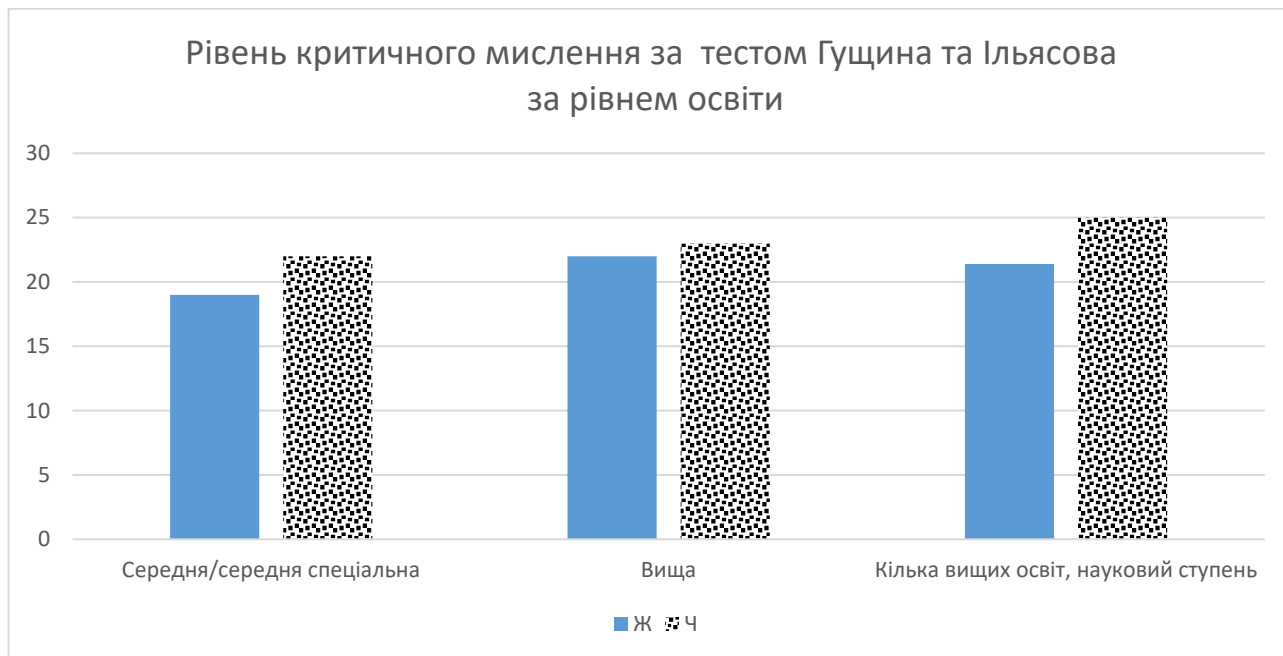

Рисунок 2.6. Рівень критичного мислення за рівнем освіти

Тест Індекс Життєвої Задоволеності (ІЖЗ)

Для визначення рівня критичного мислення використовувався Тест Індекс Життєвої Задоволеності (ІЖЗ). Методика "Індекс життєвої задоволеності" була розроблена групою американських соціальних психологів, що спеціалізуються на проблемах геронтопсихології. Цей тест було вперше опубліковано в 1961 році та швидко почав широко використовуватися. У 1993 році методика була адаптована та перекладена Н.В. Паніною.

Цей тест спрямований на вимірювання загального психологічного стану людини, який визначається особистісними особливостями та системою ставлень до різних аспектів життя. Аналіз результатів тесту дозволяє дослідити як загальний емоційний стан людини, так і виявити ті сфери життя, які мають невдоволені потреби особистості, викликають напругу, непокій, відчуття незадоволеності життям.

Під категорією «життєва задоволеність» розуміється найзагальніше уявлення людини про психологічний комфорт, яке включає:

- інтерес до життя як протилежність апатії;
- рішучість, цілеспрямованість, послідовність у досягненні життєвих цілей;
- узгодженість між поставленими та реально досягнутими цілями;
- позитивна оцінка власних якостей та вчинків;
- загальний фон настрою.

Опитувальник "Індекс життєвої задоволеності" містить 20 запитань, що охоплюють різні аспекти загального психологічного стану та задоволеності життям особи. На кожне питання тесту респондент обирає відповідь «Згоден», «Не згоден» або «Не знаю», за які отримує від 0 до 2 балів. Індекс загальної життєвої задоволеності визначається нарахуванням балів за ключем. Максимальний індекс життєвої задоволеності становить 40 балів; середня життєва задоволеність - 25-30 балів; показники менше 25 балів вважаються низькими.

Індекс життєвої задоволеності (ІЖЗ) є інтегративним показником, який враховує емоційний аспект. Високий рівень ІЖЗ характеризується низьким рівнем емоційного напруження, високою емоційною стійкістю, низьким рівнем тривожності, високим рівнем психологічного комфорту, а також високим рівнем задоволеності ситуацією та своєю роллю в ній.

Серед учасників дослідження було отримано такі результати: мінімальний показник індексу життєвої задоволеності серед даної виборки склав 10 балів, що відноситься до дуже низького рівню показника; середній показник критичного мислення по виборці склав 27 балів що відповідає діапазону середнього рівня індексу життєвої задоволеності; максимальний показник по виборці – 39 балів із 40 можливих.

Значна частина учасників (40%) за результатами тесту показали середній рівень Індексу життєвої задоволеності; 29% учасників показали низький рівень

життєвої задоволеності та майже така ж частка виборки (31%) – високий рівень життєвої задоволеності, як показано на рисунку 2.7.:

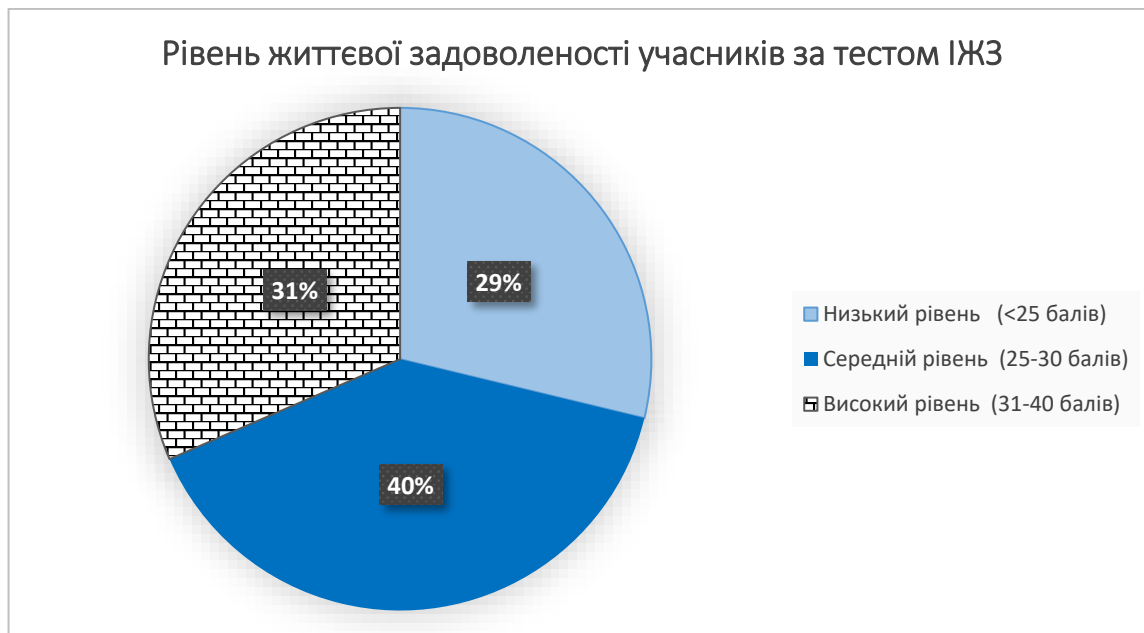

Рисунок 2.7. Рівень життєвої задоволеності за методикою ІЖЗ

Можна зробити припущення, що на низький рівень даного показника в першу чергу впливає триваюча в Україні війна. Багато людей проходять через травмуючі події, навіть якщо вони знаходяться у відносній безпеці і не стикалися з ситуаціями прямої загрози життю чи здоров'ю. Оскільки реакція на травмуючі події є суто індивідуальною, можливо, учасники з більш високим значенням показника мають вищий рівень психологічної стійкості (резил'єнтності). ІЖЗ може бути пов'язаний з індивідуальними рисами особистості, такими як оптимізм, позитивний настрій, задоволеність своєю життєвою ситуацією, що не залежить від зовнішніх обставин. Але ці аспекти виходять за рамки даного дослідження і не аналізувалися.

З іншого боку, події першого року війни для багатьох людей стали поштовхом переглянути свої пріоритети, більше цінити власне життя, цінувати родинні стосунки, дружбу, солідарність, спільноту, відчувати задоволення від простих речей, більш повно і глибоко проживати кожен день. Також люди можуть відчувати певну форму задоволення, беручи участь у спільній діяльності для досягнення загальної мети, наприклад, волонтерство, суспільна праця заради

перемоги. Така спільна мета може зміцнити спільноту та підвищити самооцінку тих, хто відчуває, що вони допомагають суспільству у складний період.

Аналізуючи значення Індексу життєвого задоволення по різних віковим групам можна помітити незначну тенденцію до зростання показника з віком. Індекс життєвого задоволення може зростати з віком з кількох причин. По-перше, зі зростанням віку людина набуває більшого життєвого досвіду та мудрості, набуває певних досягнень в професійній сфері, що може призводити до більшого задоволення життям. По-друге, зі зростанням віку людина може змінювати свої цінності та життєві пріоритети, краще розуміти, що для неї насправді важливо, і, отже, бути більш задоволеною своїм життям. Наприклад, замість слідувати очікуванням оточуючих чи стандартним соціальним сценаріям, людина може обирати власний шлях, міняти професію і сферу діяльності, виходити з негармонійних відносин і будувати нові, більш гармонійні, самореалізовуватися в творчості, духовному пошуку, допомозі іншим. Вікову динаміку показника ІЖЗ зображено на рисунку 2.8.:

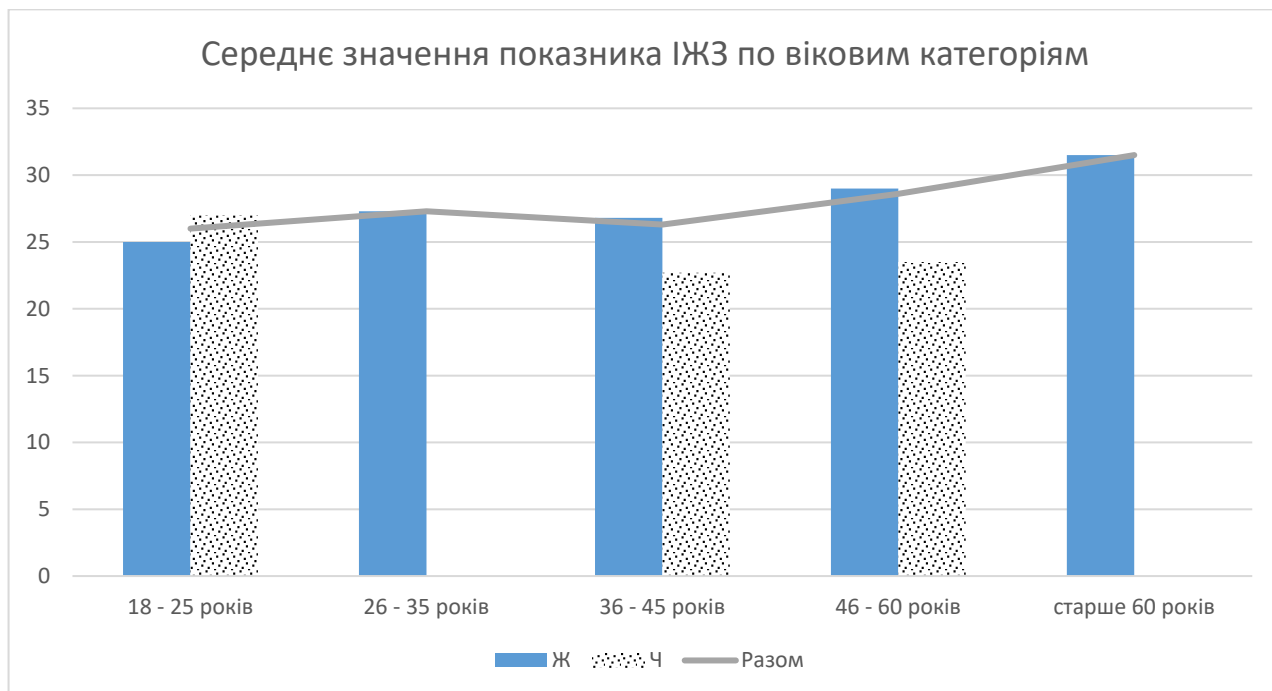

Рисунок 2.8. Динаміка показника ІЖЗ по віковим категоріям

Опитувальник суб'єктивного економічного благополуччя (СЕБ)

Опитувальник суб'єктивного економічного благополуччя (СЕБ) був розроблений українським психологом В.А. Хащенком з метою вивчення психологічних аспектів економічного благополуччя людини у 2005 році. Цей інструмент дозволяє оцінити сприйняття людиною свого економічного становища та виявити ті чинники, які найбільше впливають на її економічне благополуччя [36].

Суб'єктивне економічне благополуччя визначається як узагальнений психологічний показник життя людини, що виражає ставлення людини до свого поточного і майбутнього матеріального добробуту. Це аспект загального благополуччя людини, безпосередньо пов'язаний з грошима і матеріальними засобами. СЕБ відображає цілісне сприйняття особистістю матеріальних аспектів життя і виражає життєву позицію людини у сфері матеріальних устремлінь і споживання. Суб'єктивне економічне благополуччя ґрунтується на цілісній системі відносин людини до різних аспектів своєї власної економічної ситуації (до доходу, заощаджень, майна, роботи, житла, умов відпочинку).

Опитувальник СЕБ складається з 24 запитань, кожне з них передбачає вибір з п'яти або шести варіантів відповіді по яким нараховуються бали від 0 до 5 або від 1 до 5. Всі набрані бали сумуються для обчислення загального індексу суб'єктивного економічного благополуччя, а також окремо підраховуються результати за окремими шкалами опитувальника.

Опитувальник суб'єктивного економічного благополуччя включає 5 шкал, кожна з яких вимірює різні аспекти суб'єктивного економічного благополуччя:

- ІЕО - індекс економічного оптимізму та впевненості - відображає оптимістичну або песимістичну оцінку зовнішніх і внутрішніх умов зростання матеріального благополуччя;

- ІАД - індекс суб'єктивної адекватності доходу запитам і потребам особистості - означає оцінку відповідності розміру доходу запитам і потребам особистості;

- ІБС - індекс поточного добробуту сім'ї - суб'єктивні оцінки матеріального становища сім'ї;

- ІФД - індекс фінансової депривованості - відображає ступінь достатку або нестачі фінансових коштів;

- ІЕТ - індекс економічного занепокоєння і тривожності відображає відсутність або ступінь прояву фінансового стресу.

Для кожної шкали в цій методиці визначено різну кількість максимальних балів: ІЕО - 30 балів, ІАД - 20 балів, ІФД - 25 балів, ІБС - 20 балів, ІЕТ - 35 балів. Кожній шкалі відповідає певна група питань у кількості від 3 до 6.

Загальний індекс суб'єктивного економічного благополуччя СЕБ

Максимальне значення загального індексу суб'єктивного економічного благополуччя СЕБ – 120 балів. Рівень показника нижче 26 балів вважається дуже низьким; від 26 до 50 балів – низьким; від 51 до 75 балів – середнім; від 76 до 100 балів – високим; і вищий 100 балів – дуже високим.

Розглянемо результати, отримані по загальному індексу СЕБ. Серед учасників опитування ніхто не має як дуже низького, так і дуже високого рівню індексу суб'єктивного економічного благополуччя СЕБ. Мінімальний показник серед даної виборки учасників склав 34 бали; середній показник по виборці склав 70 балів; максимальний показник по виборці – 99 балів, зі 120 максимально можливих.

Всі результати учасників коливаються у межах діапазонів значень «низький», «середній» і «високий». При цьому переважна більшість учасників (55%) має середній рівень СЕБ, значна частка (37%) – високий рівень, і тільки 8% учасників мають низький рівень СЕБ, як показано на рисунку 2.9.:

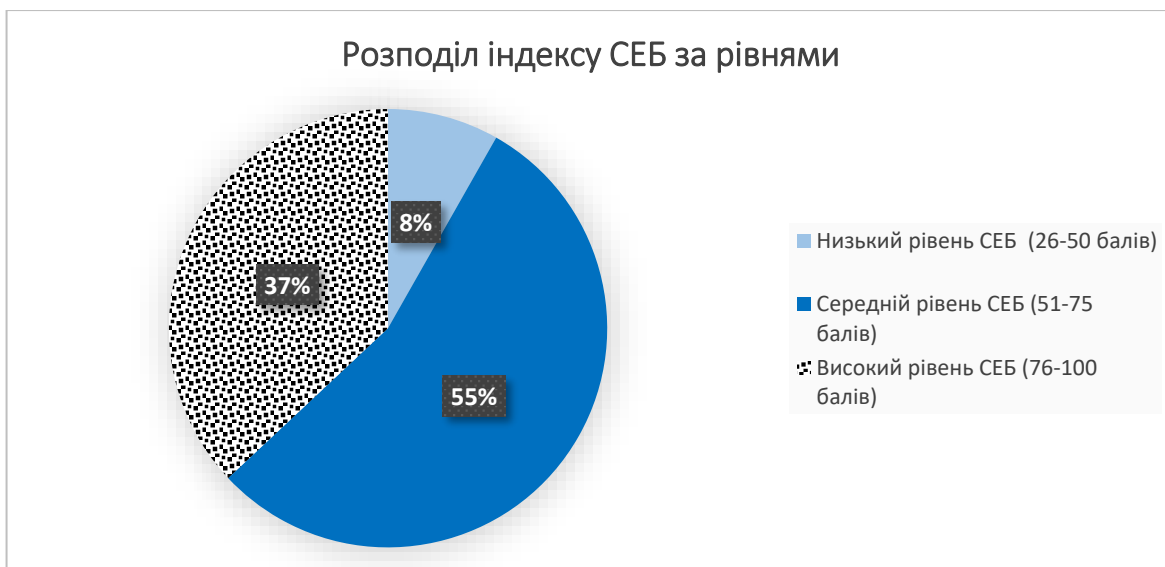

Рисунок 2.9. Рівень суб'єктивного економічного благополуччя СЕБ

Динаміка показника у відповідності до віку не показує жодного тренду, то ж нема підстав зробити висновки про характерні зміни рівня суб'єктивного економічного благополуччя з віком. В тому числі це може бути спричинено нерівномірним представленням у виборці учасників різних вікових категорій. Рівень СЕБ по вікових категоріях у даній виборці розподілений наступним чином (див. рис.2.10.):

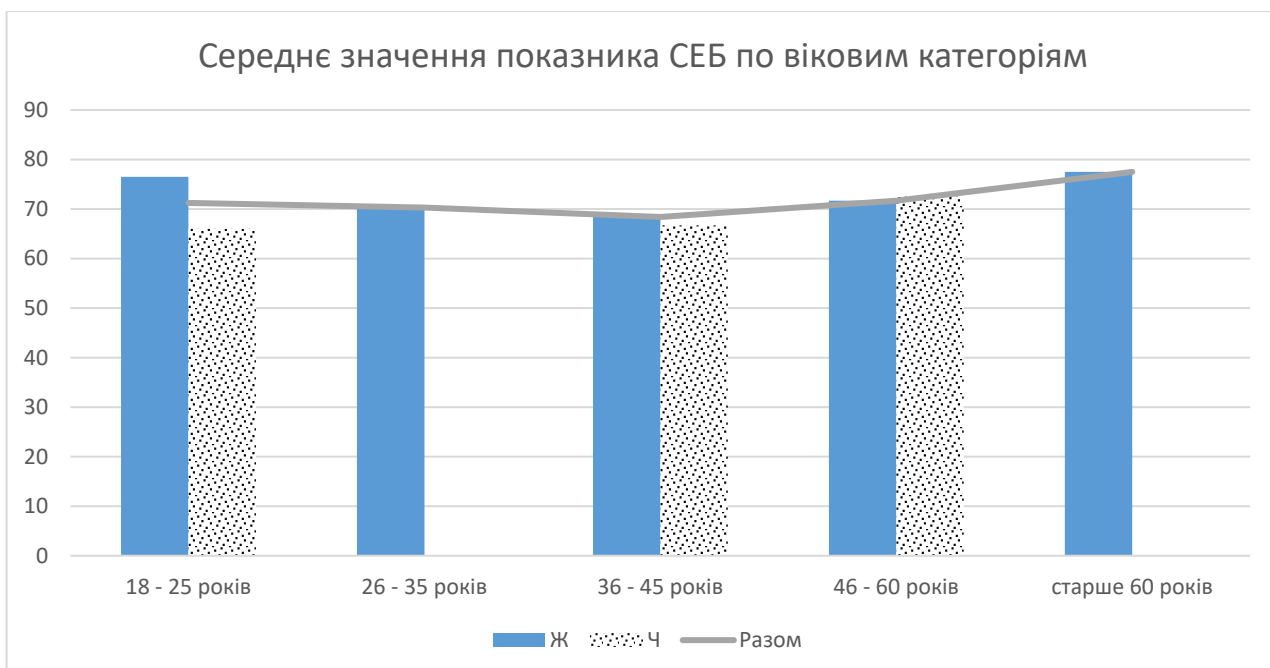

Рисунок 2.10. Рівень показника СЕБ по віковим категоріям

Також аналіз результатів не показав чіткої залежності показника СЕБ від рівня освіти. Хоча, серед жінок з середньою/середньо спеціальною освітою середній показник СЕБ суттєво нижчий (58,3 бали) у порівнянні з жінками з вищої та кількома вищими освітами/науковим ступнем (72,7 та 68,7 балів відповідно). В той самий час у чоловіків особи з середньою/середньо спеціальною освітою мають вищий показник СЕБ (77,5 балів) у порівнянні з чоловіками з вищої та кількома вищими освітами/науковим ступнем (63,5 та 68 балів відповідно).

Проаналізуємо результати опитування по кожній окремій шкалі тесту.

ІЕО - індекс економічного оптимізму та впевненості

Шкала ІЕО складається з 6 запитань, які охоплюють різні аспекти економічного оптимізму та впевненості в майбутньому. Питання спрямовані на аналіз зміни рівню достатку особи за останній рік, очікування щодо змін у найближчому майбутньому, наявні об'єктивні фінансові можливості для підвищення добробуту, оцінку сприятливості економічних умов у країні та очікування щодо їх змін. Якщо середній бал за ІЕО становить 21,0 і вище, це свідчить про високий рівень економічного оптимізму та впевненості людини. Респонденти з високим рівнем ІБС зазвичай бачать можливості для покращення свого матеріального становища, очікують позитивних змін у економіці країни та дивляться на своє фінансове майбутнє з оптимізмом. Якщо середній бал за ІЕО становить від 11,0 до 20,9, це свідчить про середній рівень економічного оптимізму та впевненості. Показник ІЕО нижчий 11 відображає низький рівень економічного оптимізму та впевненості.

Мінімальний показник серед респондентів склав 11 бали; середній показник по виборці склав 18 балів; максимальний показник по виборці – 26 балів, з 30 максимально можливих. Це показує, що незважаючи на продовження війни та економічної кризи в країні, всі учасники опитування досить оптимістично оцінюють майбутні перспективи: так, всі респонденти мають середній (79%) або високий (21%) рівень економічного оптимізму. При цьому треба взяти до уваги, що деякі учасники опитування наразі мешкають закордоном, де, з одного боку, можуть бути наявними кращі прогнози щодо

стану економіки, а з іншого боку – численні бар'єри до економічної інтеграції біженців та мігрантів. Рівень показника ІЕО зображено на рисунку 2.11.:

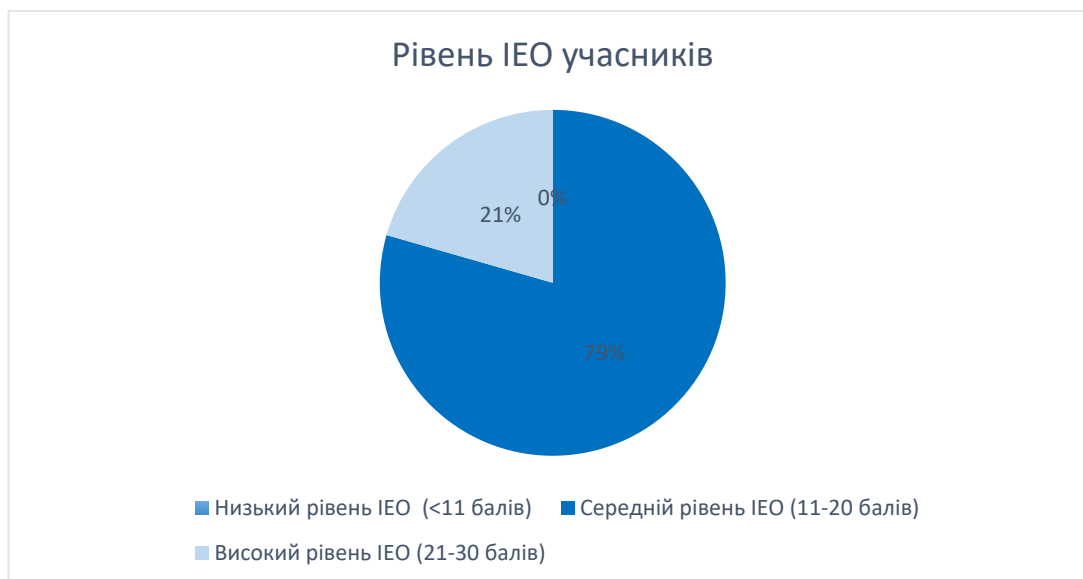

Рисунок 2.11. Рівень Індексу економічного оптимізму

Також є певні відмінності щодо рівня економічного оптимізму по вікових групах, хоча тут і немає явного тренду. Якщо ж порівнювати рівень ІЕО у осіб з різним рівнем освіти, можна зазначити, що найменш оптимістичними є жінки з середньою та середньою спеціальною освітою, які мають середній показник ІЕО 14 балів у порівнянні з 18 балами середнього показника по виборці (див. рис. 2.12):

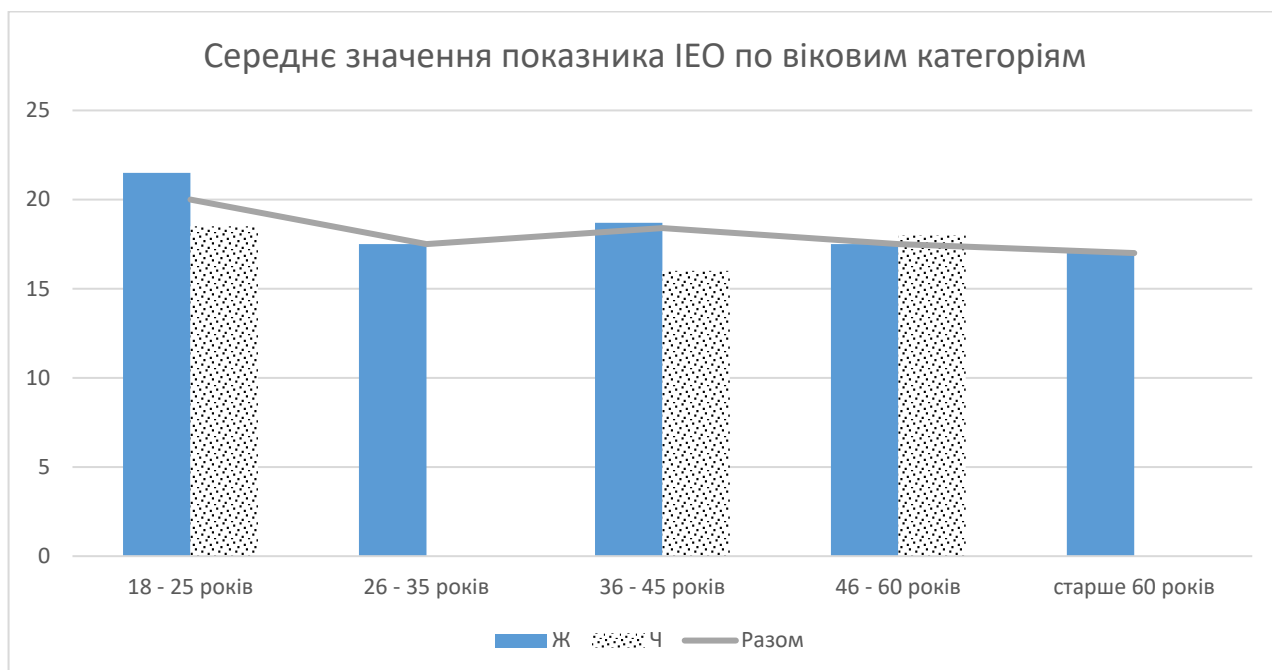

Рисунок 2.12. Рівень ІЕО по віковим категоріям

ІАД - індекс суб'єктивної адекватності доходу запитам і потребам особистості

Індекс суб'єктивної адекватності доходу (ІАД) в Опитувальнику суб'єктивного економічного благополуччя (СЕБ) вимірює, наскільки достатньою особистість вважає свій дохід для задоволення своїх потреб та запитів. Чим вище значення ІАД, тим більш задоволена особистість своїм доходом. Шкала ІАД складається з 4 запитань, які оцінюють ступінь якою доходи людини задовольняють її потреби у безпеці, в незалежності, матеріальному благополуччі та самореалізації. Максимально можливий результат за цією шкалою – 20 балів. Чим менше значення ІАД, тим менш задоволена особистість своїм доходом. Відповідно, показник менший 7 балів свідчить про низький рівень суб'єктивної адекватності доходу, показник від 7 до 14 балів означає середній рівень ІАД, а від 15 балів і вище – високий рівень.

Розглянемо результати учасників опитування по індексу ІАД. Мінімальний показник серед даної виборки склав 5 балів (низький рівень ІАД); середній показник по виборці склав 12 балів (середній рівень ІАД); максимальний показник по виборці – 17 балів з 20 максимально можливих (високий рівень ІАД).

Переважає більшість учасників опитування (70%) має середній рівень індексу адекватності доходу; 26% учасників мають високий рівень ІАД, і незначна частка (4%) мають низький рівень цього показника (див. рис. 2.13.):

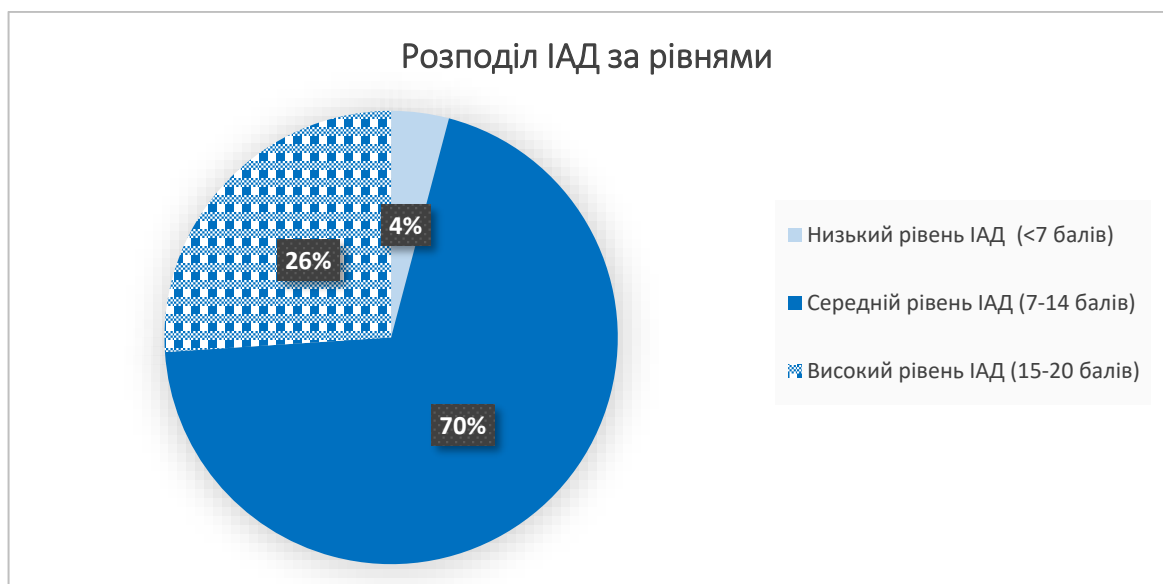

Рисунок 2.13. Рівень Індексу адекватності доходів потребам

Коливання показнику ІАД по вікових категоріях не демонструє тенденції до збільшення або зменшення показника з віком, хоча можна помітити трохи вищий рівень показника у наймолодших (18-25 років) та найстарших (60 років і більше) учасників, як зображено на рисунку 2.14.:

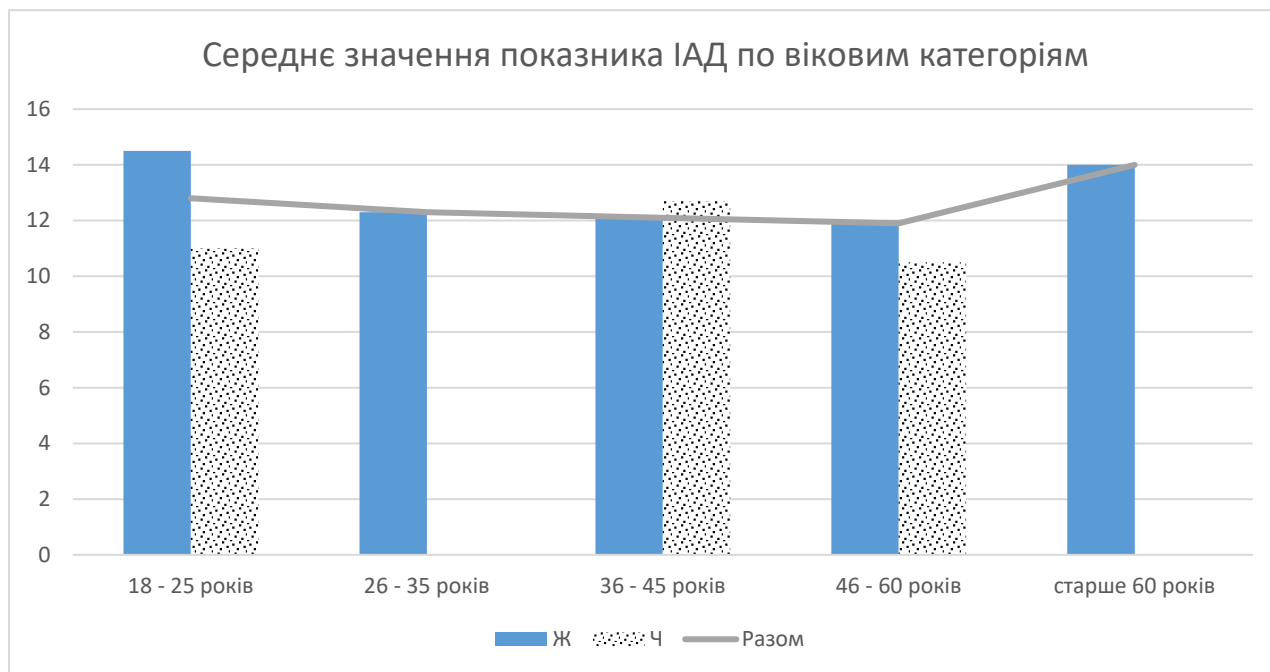

Рисунок 2.14. Рівень ІАД по віковим категоріям

Можна відмітити деяку залежність показника ІАД від рівню освіти. Як і у попередніх індексах опитувальника СЕБ ми бачимо, що особи з середньою та середньою спеціальною освітою мають дещо нижчий середній показник (11,4 балів) у порівнянні з учасниками, які мають, наприклад, вищу освіту (12,3 балів). Цю залежність зображено на рисунку 2.15:

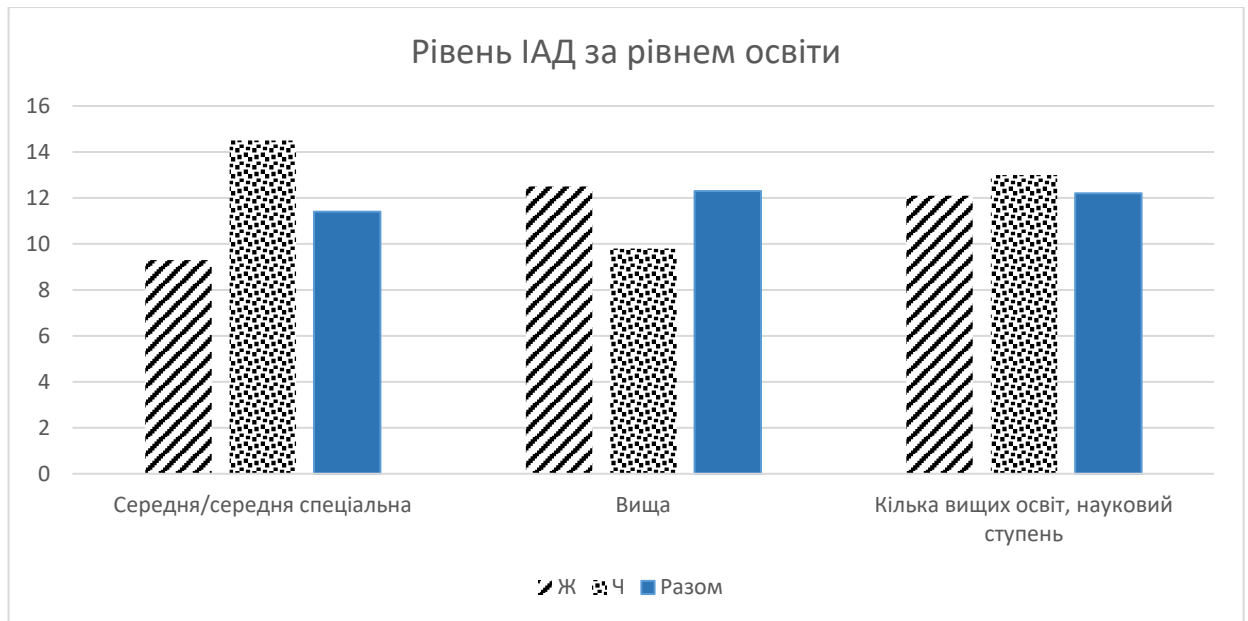

Рисунок 2.15. Рівень ІАД в залежності від рівню освіти

ІБС - індекс поточного благополуччя (добробуту) сім'ї

Шкала ІБС складається з 3 запитань, які охоплюють різні аспекти економічного благополуччя сім'ї, такі як матеріальне забезпечення, ступінь фінансової стабільності, задоволення рівнем доходів та інші. Якщо середній бал за ІБС становить 14,0 і вище, це свідчить про високий рівень поточного економічного благополуччя сім'ї. Респонденти з високим рівнем ІБС зазвичай відчують достатню фінансову стабільність, задоволені своїм рівнем доходів та споживацькими можливостями, вони не мають значних фінансових проблем та дивляться на майбутнє з оптимізмом. Якщо середній бал за ІБС становить від 7,0 до 13,9, це свідчить про середній рівень поточного економічного благополуччя сім'ї. Респонденти з середнім рівнем ІБС можуть відчувати незначні труднощі в економічному плані, проте загалом вони задоволені своїм рівнем доходом. Середній бал за ІБС нижчий за 7,0 свідчить про низький рівень поточного економічного благополуччя сім'ї. Респонденти з низьким рівнем ІБС можуть відчувати суттєві труднощі в економічному плані, недостатність матеріальних коштів для підтримки гідного рівня життя родини.

Розглянемо результати, отримані учасниками по індексу ІБС. Мінімальний показник серед даної виборки склав 3 бали; середній показник по виборці склав

9,4 балів; максимальний показник по виборці – 15 балів, зі 20 максимально можливих.

Згідно отриманим результатам, більшість учасників опитування (76,6%) оцінюють добробут своєї родини на середньому рівні і мають середній рівень ІБС; 13,7% - низький рівень і 9,6% - високий рівень ІБС (див. рис. 2.16.):

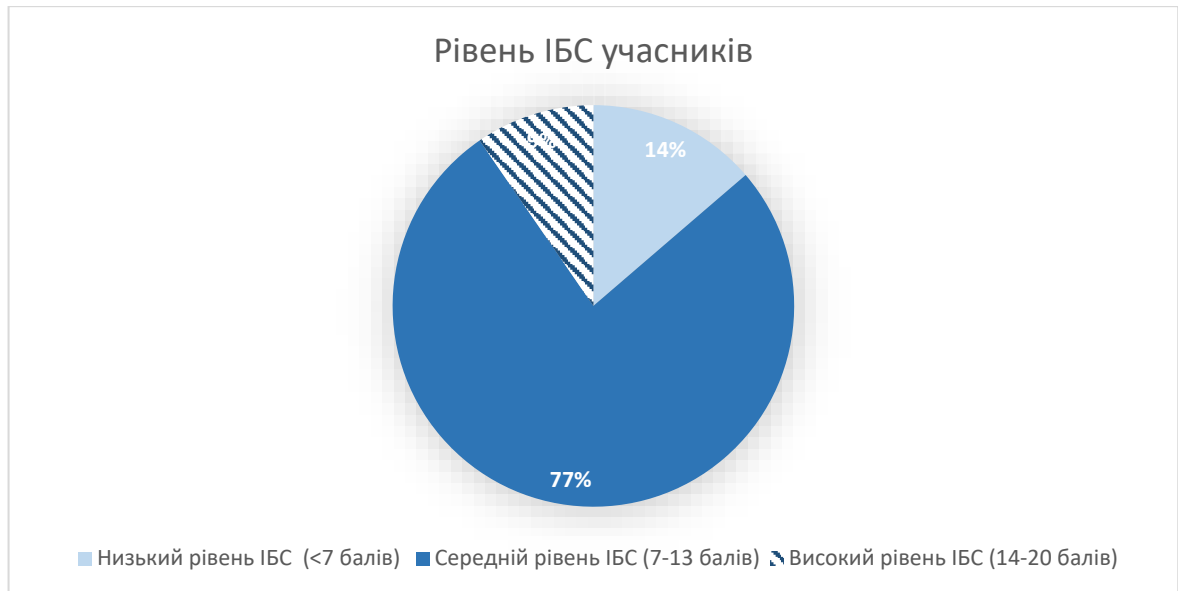

Рисунок 2.16. Рівень Індексу поточного благополуччя сім'ї

Аналіз показнику по вікових категоріях не показав стійкої тенденції до збільшення або зменшення показника з віком. Натомість можна побачити певну залежність ІБС від рівню освіти респондентів, особливо у жінок. Так, жінки з середньою/середньою спеціальною освітою мають середній показник ІБС 6,7 у порівнянні з середнім по виборці 9,4. В той же час ми не бачимо зниження показника у чоловіків з таким рівнем освіти (див. рис. 2.17.):

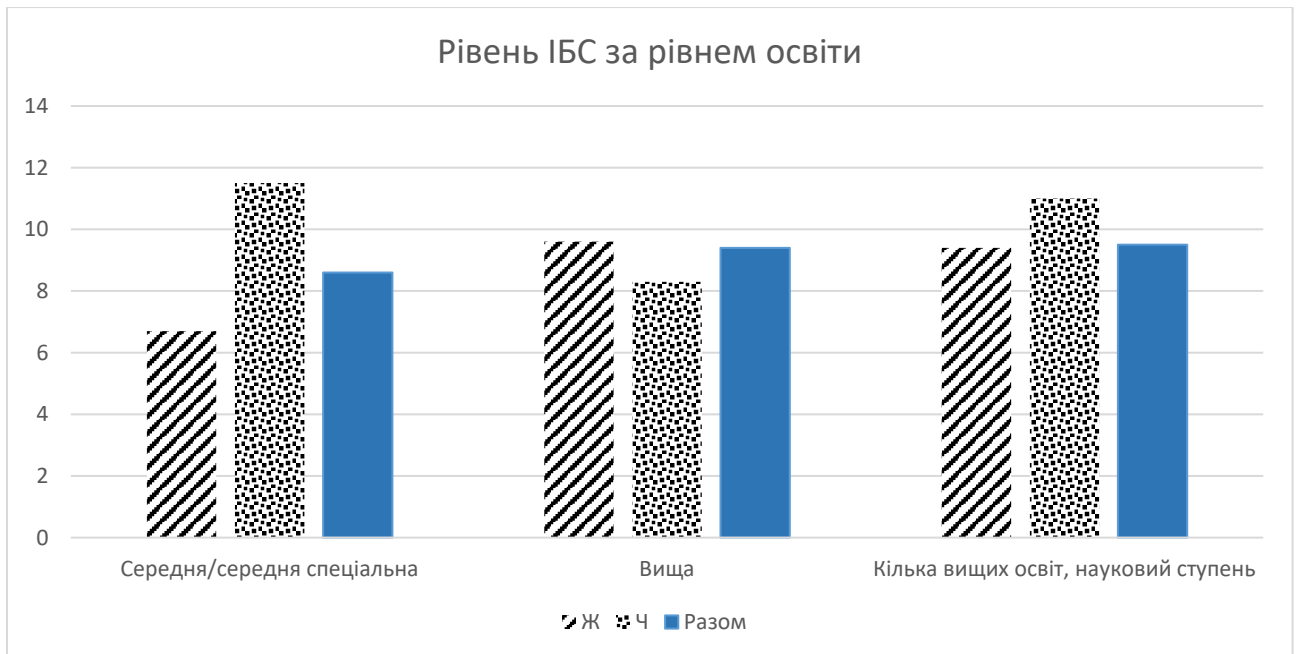

Рисунок 2.17. Рівень ІБС в залежності від рівня освіти

ІФД - індекс фінансової депривованості

Фінансова депривація – це тривала відсутність у особистості змоги задовольнити свої матеріальних потреби. Індекс фінансової депривованості відображає ступінь фінансової депривації особистості, тобто наскільки за оцінкою людини вона здатна або нездатна задовольняти свої матеріальні потреби.

Шкала ІФД складається з 4 запитань, які охоплюють різні аспекти ставлення особистості до свого фінансового становища, такі як загальна оцінка фінансового становища сім'ї, тип реакції на фінансові невдачі (апатія чи активна діяльність), наявність відчуття безсилля та безнадійності, схильність обговорювати питання свого матеріального становища з іншими. Шкала ІФД є зворотною, тобто вона побудована таким чином, що високі бали ІФД показують низький ступінь фінансової депривованості, і навпаки, низькі бали за шкалою ІФД свідчать про наявність ознак фінансової депривації у особи.

Відповідно, показник менший 8 балів свідчить про високий рівень фінансової депривації, показник від 9 до 17 балів означає середній рівень ІФД, а

від 18 балів і вище – низький рівень фінансової депривованості. Максимально можливий результат за цією шкалою – 25 балів.

Розглянемо результати учасників опитування по індексу ІФД. Мінімальний показник серед даної виборки склав 7 балів; середній показник по виборці склав 14,6 балів; максимальний показник по виборці – 20 балів з 25 максимально можливих.

Переважає більшість учасників опитування (82%) має середній рівень індексу фінансової депривованості; 16% учасників мають високі бали ІФД і відповідно низький рівень фінансової депривованості, і лише 1% мають низький рівень цього показника і відповідно перебувають у ситуації фінансової депривації, як зображено на рисунку 2.18.:

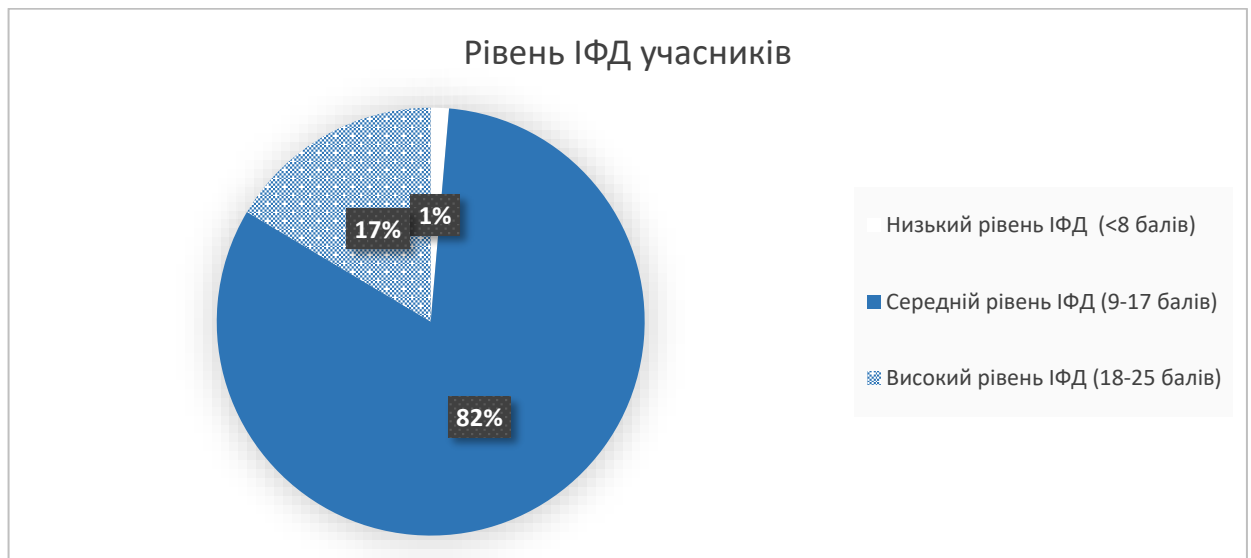

Рисунок 2.18. Рівень Індексу фінансової депривованості

На відміну від інших показників суб'єктивного економічного благополуччя, рівень фінансової депривованості суттєво не відрізняється у осіб з різним рівнем освіти. Так, середній показник серед людей з середньою освітою становить 14,2 бали, у людей з вищою освітою – 14,7 балів, у людей з кількома вищими освітами або вченим ступенем – 14,6 балів.

Натомість є деякі відмінності показника по вікових групах: найбільш фінансово депривованою є група 36-45 років (середній бал 14,0) та група 18-25

років (середній бал 14,3). Краща ситуація у віковій групі 46 – 60 років, середній бал там складає 15,1 (див.рис. 2.19.):

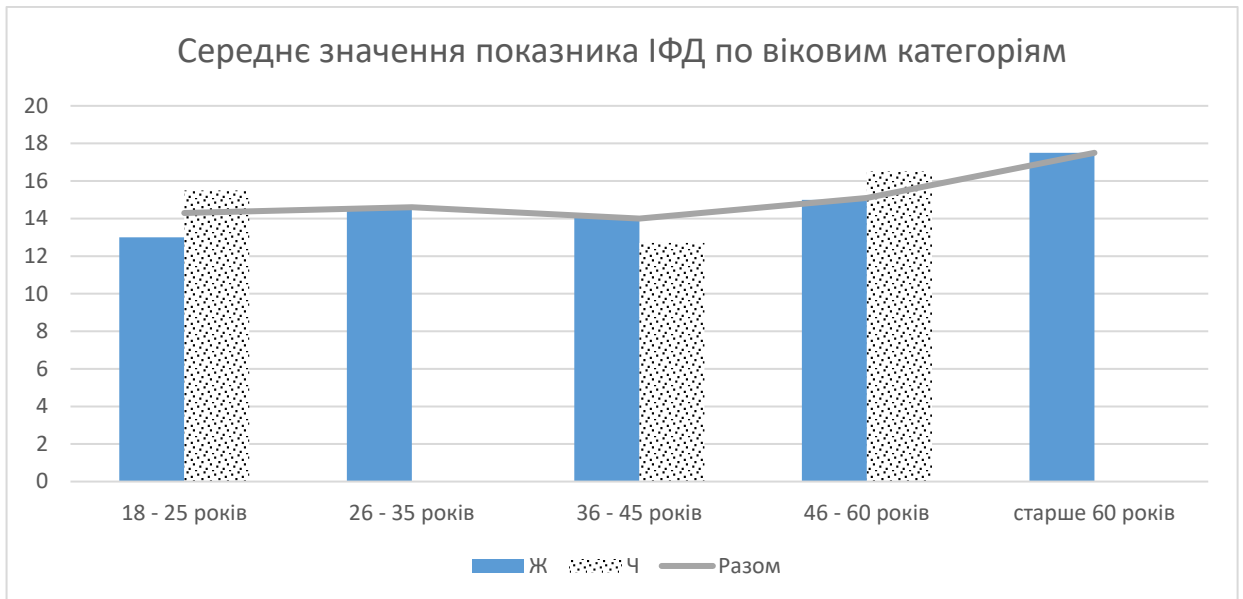

Рисунок 2.19. Рівень ІФД по віковим категоріям

ІЕТ - індекс економічного занепокоєння і тривожності

ІЕТ - індекс економічного занепокоєння і тривожності представляє оцінку прояву негативних емоційних станів у зв'язку з фінансовими та матеріальними проблемами, відображає відсутність або ступінь прояву фінансового стресу. Стурбованість та тривога людини стосуються їхньої загальної оцінки економічної ситуації в країні, зокрема щодо зростання цін, безробіття, доходів населення, фінансової стабільності тощо.

Як і шкала Індексу фінансової депривованості, ця шкала є зворотною, тобто високе значення показника вказує на низький рівень тривожності, і навпаки, низьке значення ІЕТ свідчить про суттєве занепокоєння особи своїм фінансовим становищем. Шкала ІЕТ включає 7 питань, які дозволяють оцінити значущість фінансових питань для особи, її емоційне ставлення до поточного рівню фінансової забезпеченості, ступінь прояву бажання мати більші статки, прояви тривоги щодо фінансового становища родини та щодо економічної ситуації в країні. Максимально можливий результат за цією шкалою – 35 балів, таким чином ця шкала є найбільш значущою за питомою вагою серед індексів Опитувальника СЕБ.

Показник ІЕТ нижче 12 балів показує високий рівень економічного занепокоєння і тривожності, показник від 12 до 23 балів відображає середній рівень ІЕТ, і показник від 24 балів і вище свідчить про низький рівень економічної тривожності або повну відсутність занепокоєння через своє матеріальне становище.

Серед учасників опитування результати за індексом ІЕТ розподілилися у діапазоні від 6 до 25 балів; середній результат склав 16 балів, що наближено до нижньої межі середнього рівня ІЕТ. Лише 5% респондентів не відчують суттєвого занепокоєння щодо свого матеріального становища, в той час як переважна більшість (81%) учасників є досить занепокоєними, а 14% - істотно тривожаться через гроші, як показано на рисунку 2.20.:

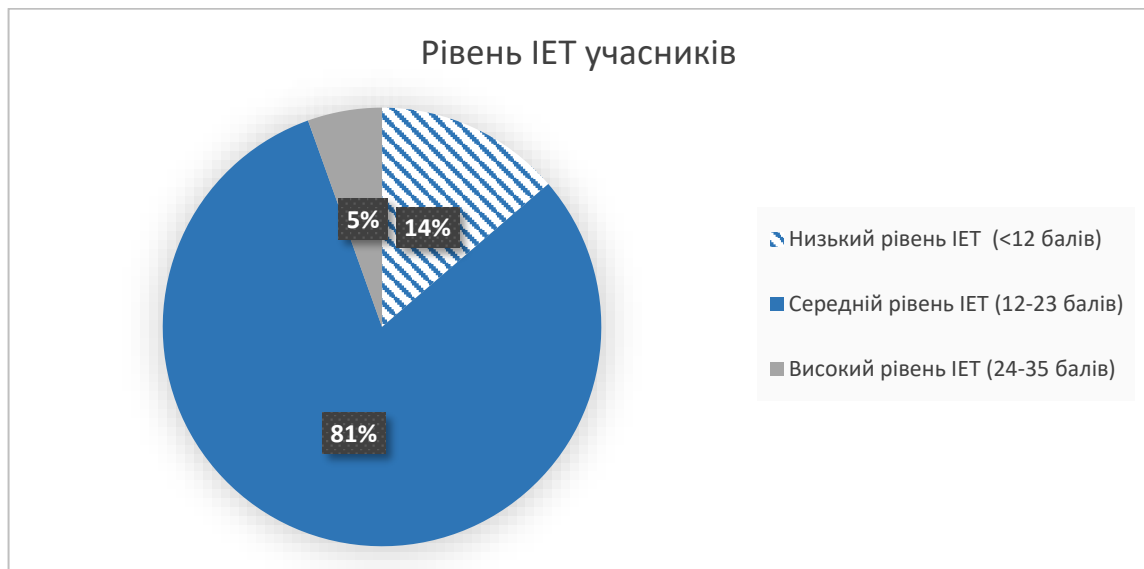

Рисунок 2.20. Рівень індексу економічної тривожності

Аналіз взаємозв'язку Індексу економічної тривожності з рівнем освіти респондентів несподівано показав, що найбільш занепокоєні своїм фінансовим благополуччям є особи з кількома вищими освітами/вченим ступенем. Середній бал індексу по цій групі склав 14,7 у порівнянні з 17 балами групи з вищою освітою та 16 балами групи з середньою/середньою спеціальною освітою (див.рис. 2.21.):

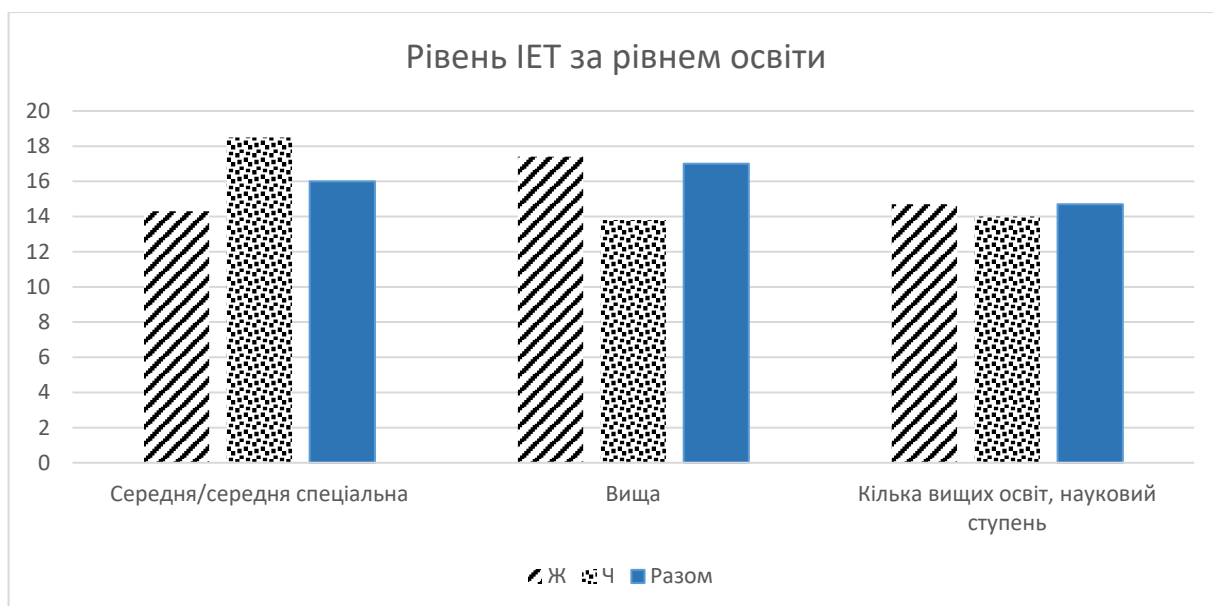

Рисунок 2.21. Рівень ІЕТ в залежності від рівня освіти

Динаміка Індексу економічної тривожності по віковим групам співпадає з динамікою показника Індексу фінансової депривованості: найбільш занепокоєними щодо економічної ситуації є найбільш депривовані вікові групи 36-45 років та 18-25 років (див. рис.2.22.):

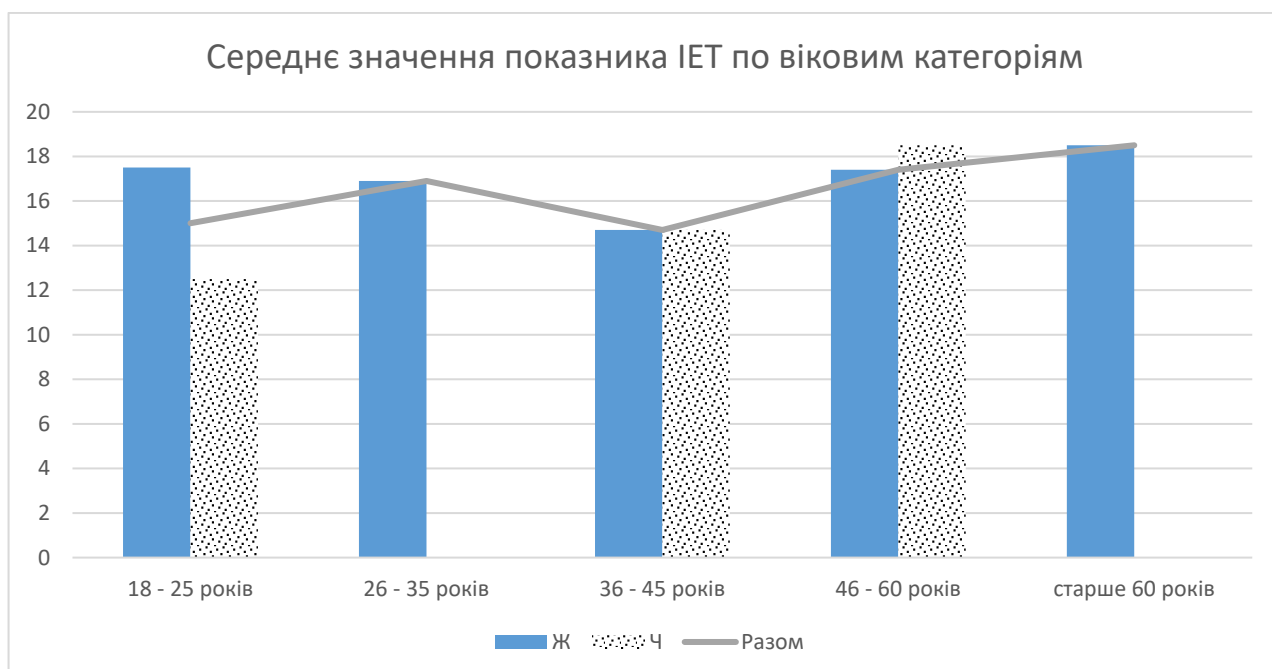

Рисунок 2.22. Рівень ІЕТ по віковим категоріям

Комплексний аналіз суб'єктивного економічного благополуччя

Після аналізу кожного з показників шкал опитувальника СЕБ окремо, розглянемо їх взаємозв'язок та зробимо порівняльний аналіз.

Розглянемо середні результати учасників по кожній шкалі. Оскільки шкали опитувальника СЕБ мають різну кількість питань і, відповідно, різне значення максимально можливої кількості балів, ми не можемо порівняти їх абсолютні значення. Тому ми розрахували по кожній шкалі відносні показники, а саме, співвідношення середнього балу по виборці до максимально можливого результату (див. таб. 2.2.):

Таблиця 2.2

Зведені середні результати по шкалах опитувальника СЕБ

Шкала опитувальника	ІЕО	ІАД	ІБС	ІФД	ІЕТ	СЕБ
Середній бал	18	12	9,4	14,6	16	70
Максимальний бал	30	20	20	25	35	120
Середній бал у % від максимального	60%	60%	47%	58%	46%	58%

Як можна побачити з таблиці 2.2., середні результати учасників по кожній шкалі Опитувальника у відсотках до максимально можливого балу коливаються в межах від 46% до 60%. Найнижчі результати учасники показали по шкалі ІЕТ Індекс економічної тривожності, найкращі – по шкалам ІЕО (Індекс економічного оптимізму) та ІАД (Індекс адекватності доходів потребам). Це свідчить про те, що, незважаючи на наявність певної тривожності через невизначеність та непевність майбутнього (ІЕТ), все ж таки учасники вважають свій дохід адекватним потребам тут і зараз (ІАД), та дивляться у майбутнє з оптимізмом (ІЕО).

Також слід відмітити, що незважаючи на низький середній рівень Індексу благополуччя сім'ї (ІБС – 47%), більшість учасників не відчуває себе фінансово депривованими (ІФД – 58%), що відображено на рисунку 2.23.:

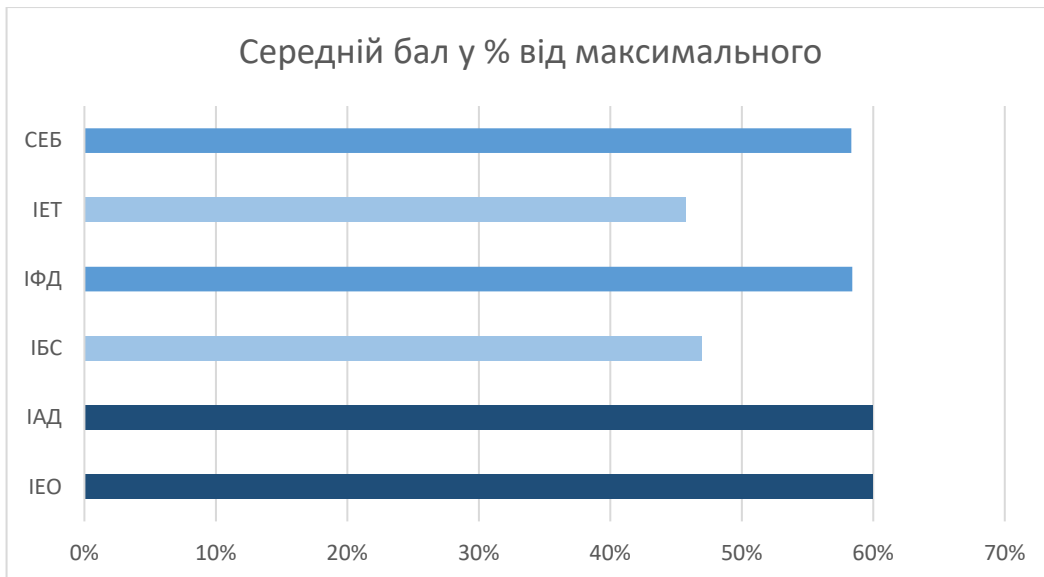

Рисунок 2.23. Відношення середніх результатів по шкалах СЕБ до максимально можливих

Інтегральний показник суб'єктивного економічного благополуччя (СЕБ – 58%) свідчить про те, що респонденти оцінюють свій рівень благополуччя як середній, тобто, можливо, не найкращий, але задовільний.

Оскільки Інтегральний показник суб'єктивного економічного благополуччя розраховується як арифметична сума балів за кожною шкалою опитувальника, то кожен з індексів безпосередньо впливає на інтегральний показник. Але в той же час існує і взаємозалежність окремих індексів один від одного. Для аналіз цієї взаємозалежності ми розраховували коефіцієнти кореляції між кожною парою індексів і отримали статистично значиму кореляцію по всім парам. Результати представлено в таблиці 2.3.:

Таблиця 2.3.

Кореляційні зв'язки між показниками шкал опитувальника СЕБ

	ІЕО	ІАД	ІБС	ІФД	ІЕТ
ІЕО		0,4957	0,5129	0,4295	0,5079
ІАД	0,4957		0,8258	0,5763	0,6726
ІБС	0,5129	0,8258		0,5054	0,6480
ІФД	0,4295	0,5763	0,5054		0,5310
ІЕТ	0,5079	0,6726	0,6480	0,5310	

Як видно з таблиці 2.3, найбільш високий рівень кореляції мають між собою показники ІАД та ІБС (0,8258). Дійсно, ці показники досить близькі між

собою та доповнюють один одного за значенням: ІБС показує загальну задоволеність особи поточним фінансовим становищем родини, а ІАД акцентує увагу на можливості задовольняти за допомогою своїх доходів певні групи потреб.

Два інші показники, ІЕТ та ІФД, які, на перший погляд також є близькими за змістом і обидва відображають негативні аспекти – фінансову депривацію і економічну тривожність – наразі мають середній коефіцієнт кореляції (0,5310). Це свідчить, що певний рівень економічної тривожності, невпевненості в майбутньому достатку, може бути притаманна і людям, які в даний момент часу не відчують себе фінансово депривованими.

Якщо порівняти два умовно протилежні за змістом показники – Індекс економічного оптимізму та Індекс економічної тривожності, можна відмітити, що ІЕТ має більш сильні кореляційні зв'язки з іншими індексами, ніж ІЕО. Можна припустити, що нижчий рівень тривожності (високий бал ІЕТ) може мати коріння в високому рівні поточного благополуччя сім'ї, адекватності наявних доходів потребам, відсутності фінансової депривованості. Натомість рівень економічного оптимізму (ІЕО) не так сильно пов'язаний з поточним матеріальним становищем особи і, можливо, більше залежить від поточного психологічного стану людини (наприклад, наявності або відсутності депресивних станів) або навіть її темпераменту (наприклад, сангвінік та меланхолік, ймовірно, по-різному будуть оцінювати майбутні перспективи).

Для наочного відображення цих взаємозв'язків ми побудували кореляційну плеяду (див. рис.2.24.):

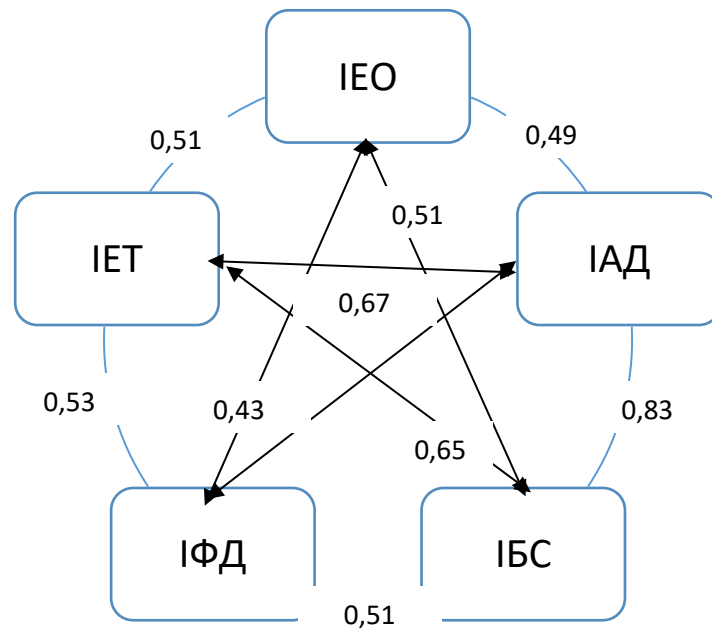

Рисунок 2.24. Кореляційна плеяда за суб'єктивним економічним благополуччям

2.3. Результати емпіричного дослідження взаємозв'язку рівня розвитку критичного мислення особистості та її фінансового благополуччя

Ми запланували перевірити наступні гіпотезу: суб'єктивне економічне благополуччя пов'язане та загальний рівень життєвої задоволеності пов'язані з півнем розвитку критичного мислення особистості.

Для перевірки цієї гіпотези ми провели кореляційний аналіз, досліджуючи наявність чи відсутність взаємозв'язків між шкалами методик дослідження.

Перевірка вибірки за критерієм χ^2 Пірсона

Спочатку ми перевірили вибірку результатів учасників на відповідність критеріям вибірки з нормальним розподілом за допомогою критерію χ^2 Пірсона. Для перевірки ми взяли вибірку результатів тестування за методикою тест

Старкі. Ми обрали цю вибірку через те, що нашою метою є дослідити залежність інших показників саме від показників критичного мислення.

Критерій χ^2 Пірсона було обрано, оскільки наша вибірка відповідає всім його необхідним умовам, а саме:

- Об'єм вибірки є достатньо великим (має бути $N \geq 30$, ми маємо $N=73$).
- Теоретична частота для кожної категорії не повинна бути меншою 5. (Перевіряємо для $N=73$, $k=5$, то теоретична частота $f_{\text{теор.}} = 73/5=14,6$, умова виконується).
- Кількість категорій є вичерпною.
- Категорії не перехрещуються.

Для застосування критерію χ^2 Пірсона ми сформулювали два статистичних припущення:

- H_0 – емпіричний розподіл даних за показником рівень критичного мислення не відрізняється від теоретичного рівномірного розподілу;
- H_1 – емпіричний розподіл даних за показником рівень критичного мислення відрізняється від теоретичного рівномірного розподілу.

Ми розрахували теоретичні значення результатів тесту для кожного з інтервалів та потім порівняли їх з емпіричними значеннями і отримали наступні результати (див. таб. 2.4.):

Таблиця 2.4.

Розрахунок емпіричних значень критерію χ^2 Пірсона

	Емп значенн я	Теор значенн я	Різниц я	Квадрат різниці	Віднош ення квадра ту різниці до теорет ичної частот а
Низький рівень Критичного мислення (<6 балів)	0	1,679	-1,679	2,8190	1,68
Дуже низький рівень Критичного мислення (6-10 балів)	0	9,8915	-9,8915	97,8417	9,89

Середній рівень Критичного мислення (11-20 балів)	36	49,859	-13,859	192,0719	3,85
Високий рівень Критичного мислення (21-25 балів)	35	9,8915	25,1085	630,4368	63,74
Дуже високий рівень Критичного мислення (>25 балів)	2	1,679	0,321	0,103041	0,06
Разом	73	73			79,22

Далі ми знайшли результати критичних значень показника за допомогою статистичних таблиць і порівняли їх з розрахованими значеннями, що представлено у таблиці 2.5.:

Таблиця 2.5.

Порівняння емпіричних та критичних значень критерію χ^2 Пірсона

Ступені вільності	4
Емпіричне значення критерію χ^2	79,22
Критичне значення критерію χ^2 при $p < 0,05$	9,488
Критичне значення критерію χ^2 при $p < 0,01$	13,277

Емпіричне значення критерію суттєво перевищило обидва критичні значення (як при похибці $p < 0,01$, так і при похибці $p < 0,05$): χ^2 емпіричне (79,22) > χ^2 критичне (9,488; $p < 0,05$) та χ^2 емпіричне (79,22) > χ^2 критичне (13,277; $p < 0,01$). Відповідно, ми приймаємо гіпотезу H_1 та робимо висновок, що емпіричний розподіл даних за показником рівень критичного мислення відрізняється від теоретичного рівномірного розподілу.

Розрахунок коефіцієнтів кореляції Спірмена

Оскільки наша вибірка результатів тесту критичного мислення не відповідає критеріям нормального розподілу, для розрахунку коефіцієнтів кореляції ми не можемо використовувати звичайний кореляційний аналіз Пірсона. Натомість ми застосували коефіцієнти рангової кореляції Спірмена.

Для цього по кожному показнику дослідження було розраховано ранги значень за допомогою функції РАНГ.СР() у MS Excel. Далі ми розраховували коефіцієнт рангової кореляції Спірмена між кожною парою показників дослідження за допомогою функції КОРРЕЛ() у MS Excel.

Перш за все, ми розрахували коефіцієнти рангової кореляції Спірмена між двома показниками рівня розвитку критичного мислення: за тестом Старкі та за тестом Критичного мислення (КМ) і отримали значення $r = 0,3237$. Порівнявши його з критичними значеннями із статистичної таблиці, ми переконалися в існуванні статистично значущої позитивної кореляції між показниками: r емпіричне ($0,3237$) $>$ r критичне ($0,235$; $p < 0,05$) та r емпіричне ($0,3237$) $>$ r критичне ($0,306$; $p < 0,01$). Тож хоча ці дві методики і показують дещо різні аспекти критичного мислення, між ними існує взаємозв'язок.

Далі за тим самим алгоритмом ми розрахували коефіцієнти рангової кореляції Спірмена між показником рівня критичного мислення за тестом Старкі та показниками індексу життєвого задоволення (ІЖЗ), інтегральним індексом суб'єктивного економічного благополуччя (СЕБ) та показниками економічного благополуччя по кожній шкалі опитувальника СЕБ.

Щоб визначити, чи є ця кореляція статистично значущою, ми звернулися до таблиці критичних значень рангової кореляції Спірмена, що показує критичні значення, пов'язані з різними розмірами вибірки (n) і рівнями значущості (p). Якщо абсолютне значення нашого коефіцієнта кореляції більше за критичне значення в таблиці, то кореляція між двома змінними є статистично значущою. У нашому дослідженні розмір вибірки становив $n = 73$. З таблиці критичних значень ми використали значення рангової кореляції для найближчого наявного розміру вибірки $n = 70$. Використовуючи рівень значущості $p < 0,05$, ми знаходимо, що критичне значення дорівнює $0,235$, а при рівні значущості $p < 0,01$ критичне значення дорівнює $0,306$.

Було отримано наступні результати, які представлені в таблиці 2.6.:

Таблиця 2.6.

Порівняння емпіричних та критичних значень коефіцієнтів кореляції Спірмена по тесту Л.Старкі

	ІЖЗ	СЕБ	ІЕО	ІАД	ІБС	ІФД	ІЕТ
Емпіричні значення	- 0,053	0,092	0,101	0,192	0,173	- 0,044	- 0,033

Критичне значення при $p < 0,05$	0,235	0,235	0,235	0,235	0,235	0,235	0,235
Критичне значення при $p < 0,01$	0,306	0,306	0,306	0,306	0,306	0,306	0,306

Як видно з таблиці 2.6., жоден з розрахованих коефіцієнтів не перевищує і не дорівнює критичним значенням, і, відповідно, не є статистично значущим.

Далі ми розраховували аналогічні коефіцієнти рангової кореляції Спірмена між показником рівня критичного мислення за тестом КМ та показниками індексу життєвого задоволення (ІЖЗ), інтегральним індексом суб'єктивного економічного благополуччя (СЕБ) та показниками економічного благополуччя по кожній шкалі опитувальника СЕБ, та порівняли їх потім з критичними значеннями, що представлено в таблиці 2.7.:

Таблиця 2.7.

Порівняння емпіричних та критичних значень коефіцієнтів кореляції Спірмена по тесту КМ

	ІЖЗ	СЕБ	ІЕО	ІАД	ІБС	ІФД	ІЕТ
Емпіричні значення	- 0,028	0,183	- 0,094	0,355	0,236	0,099	0,160
Критичне значення при $p < 0,05$	0,235	0,235	0,235	0,235	0,235	0,235	0,235
Критичне значення при $p < 0,01$	0,306	0,306	0,306	0,306	0,306	0,306	0,306

За результатами розрахунку було виявлено єдиний кореляційних зв'язок, який є статистично значущим при похибці $p < 0,01$. Це кореляція між рівнем критичного мислення КМ і Індексом адекватності доходів ІАД опитувальника СЕБ ($r = 0,355$). Ще один кореляційний зв'язок є статистично значущим при похибці $p < 0,05$: це кореляція між рівнем критичного мислення КМ і Індексом благополуччя сім'ї ІБС опитувальника СЕБ ($r = 0,236$).

Тест на критичне мислення КМ передусім оцінює здатність особистості мислити логічно, а саме, аналізувати інформацію, робити й оцінювати логічні

умовиводи; знаходити інформацію, якої бракує; виділяти головну інформацію на тлі надлишкової, та інші. Отже, можна зробити висновок, що ці вміння позитивно впливають на здатність особи матеріально задовольняти свої основні потреби (ІАД) та мати достатній поточний рівень матеріального добробуту родини (ІБС).

Слід зауважити, що серед інших шкал опитувальника СЕБ саме ці дві шкали (ІАД та ІБС) відображають поточний рівень матеріального благополуччя людини, в той час як, наприклад, шкали ІЕТ – індекс економічної тривожності, та ІЕО – індекс економічного оптимізму, відображають очікування людини від майбутнього. Як було зазначено вище під час аналізу кореляційних зв'язків між шкалами опитувальника СЕБ, респонденти з середнім або навіть високим рівнем поточного благополуччя можуть мати високу економічну тривожність і низький економічний оптимізм через невизначеність і непевність майбутнього. На нашу думку, в першу чергу це пов'язано з війною в Україні.

Отже можна зробити висновок, що показники ІАД та ІБС найбільше характеризують економічне благополуччя «тут і зараз», тож наявність статистично значущої кореляції саме цих показників з рівнем критичного мислення КМ у певній мірі підтверджує нашу гіпотезу.

Висновок до розділу 2

Застосовуючи емпіричні методи, а саме психодіагностичні методики «Адаптований тест критичного мислення Л.Старкі в адаптації О. Л. Луценко»; «Тест-опитувальник критичного мислення (КМ) Ю.В.Гущина»; «Індекс життєвої задоволеності (ІЖЗ) Б. Ньюгартен в адаптації Н.В.Паніної»; «Опитувальник суб'єктивного економічного благополуччя В.А. Хашченко», ми вивчили особливості критичного мислення, логічного мислення, рівня загальної життєвої задоволеності та рівня суб'єктивного економічного благополуччя учасників.

За допомогою рангового кореляційного аналізу Спірмена нами були розраховані коефіцієнти рангової кореляції між показниками критичного та

логічного мислення, рівня життєвої задоволеності, загального рівня суб'єктивного економічного благополуччя та його окремих аспектів. Було виявлено статистично значущий кореляційний зв'язок між критичним мисленням та двома показниками суб'єктивного економічного благополуччя.

Отже, підбиваючи підсумки, можна сказати про те, що взаємозв'язок між рівнем розвитку критичного мислення і фінансовим благополуччям особистості існує, але він є частковим. Частковим взаємозв'язок є через те, що результати лише одного з двох тестів на критичне мислення мають статистично значущий зв'язок з показниками економічного благополуччя.

Обмеження

Слід зазначити деякі обмеження даного дослідження. По-перше, опитування ґрунтується на даних, оцінених респондентами власноруч, які, відповідно можуть бути надані під впливом соціальної бажаності або під впливом миттєвого емоційного стану. По-друге, ще одне потенційне обмеження, яке виникає при роботі з даними, які надають самі респонденти, полягає в тому, що на результати можуть вплинути люди, які неправильно розуміють запитання або свідомо чи несвідомо надають неточну інформацію.

По-третє, важливо зазначити, що опитування проводилися під час активної фази війни проти України, що не могло не вплинути на відповіді респондентів. Багато з них могли знаходитися у стані підвищеної тривожності та стресу, що могло негативно вплинути на відчуття впевненості у завтрашньому дні. Також фінансове становище багатьох респондентів могло значно погіршитися через війну: деякі люди втратили майно, деякі втратили джерела доходів, витратили значну частину заощаджень, не мають доступу до деяких фінансових послуг. Також загальний рівень невизначеності через ситуацію війни дуже знижує можливості довгострокового фінансового планування.

Вплив відкритої фази війни на фінансове благополуччя

Щоб краще дослідити вплив війни на результати нашого дослідження ми попросили респондентів відповісти на ще декілька додаткових питань, які могли б дати розуміння, як саме війна вплинула на фінансове благополуччя учасників.

Як і очікувалося, респонденти мали різні життєві обставини під час періоду після 24.02.2022. 62% учасників виїжджали з дому через війну хоча б тимчасово в інші регіони України або за кордон, 14% проживали за кордоном на момент початку війни, а 24% весь залишалися вдома (ми не маємо статистики, в яких саме регіонах вони при цьому перебували). Третина з тих людей, які виїжджали, вже повернулися додому, а дві третини все ще залишаються за кордоном або в інших регіонах України. Вочевидь, вимушена зміна місця проживання напевно негативно вплинула на фінансове благополуччя, оскільки люди могли втратити роботу та інші джерела доходу, були змушені витратити заощадження на дороговартісну оренду житла, несли інші неочікувані витрати.

Учасники, що продовжують перебувають за кордоном могли стикнутися з економічною депривацією у зв'язку з неможливістю знайти роботу що відповідала б рівню кваліфікації, а іноді і будь-яку роботу. Основними бар'єрами в працевлаштуванні зазвичай є мовний бар'єр, невизнання українських дипломів за кордоном, а також відірваність від родини, неможливість отримати допомогу від рідних у догляді за дітьми, що іноді унеможлиблює роботу жінок на повну зайнятість.

Схожі бар'єри в працевлаштуванні мають і внутрішньо переміщені особи. Хоча вони і не мають проблем з мовою та дипломами, бар'єрами виступають відсутність достатньої кількості вакансій у регіонах масового проживання ВПО, невідповідність між попитом на ринку праці у цих регіонах та набором професій і рівнем кваліфікації ВПО, а іноді і дискримінація ВПО роботодавцями.

Люди, які залишалися вдома також могли втратити роботу і не мати можливості швидко знайти нову.

Також слід відмітити, що деякі люди під час війни можуть мати певні емоційні розлади або депресивні стани, що може приводити до їх неготовності шукати роботу, до пасивної позиції, до очікування якихось змін ззовні.

62% опитуваних зазначили, що вони втратили через війну хоча б одне з наступного: роботу, бізнес, інші джерела доходу, нерухомість, автомобіль, інші активи. При цьому найбільше втрат зазнала група, яка виїхали в інші країни через війну і наразі продовжує там перебувати.

58% опитуваних повідомили, що з початком війни знизилися доходи їх родин, в тому числі у 27% опитуваних доходи впали вдвічі або більше. Також 56% респондентів відмітили, що за час війни скоротилися їх заощадження.

Але треба відмітити, що незважаючи на триваючу війну, дехто з учасників змогли так чи інакше впоратися з ситуацією: 19% знайшли нову, більш кращу, роботу, а 5% - відкрили бізнес. 32% учасників проявили гнучкість у важких обставинах і знайшли нові джерела доходу (окрім роботи). 19% респондентів змогли за цей час придбати нерухомість, автомобіль або інші активи. Загалом близько половини учасників (48%) не відмітили нічого з перерахованого.

Отже, навіть таке коротке і поверхнєве опитування дозволяє зробити висновок, що війна, безумовно, впливає негативно на фінансове благополуччя українців, але в той же час не виключає повністю економічних можливостей. Ця тема потребує більш глибоких і різносторонніх досліджень, які б могли дати відповіді на питання щодо взаємозв'язку емоційного стану, психологічної резильєнтності та фінансового благополуччя під впливом війни.

РОЗДІЛ 3

РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У СФЕРІ ПРИЙНЯТТЯ ФІНАНСОВИХ РІШЕНЬ ЧЕРЕЗ АВТОРСЬКУ ПРИКЛАДНУ НАВЧАЛЬНУ ГРУ

Як ми з'ясували під час дослідження і показали в розділі 2 цієї роботи, хоча критичне мислення і має вплив на фінансове благополуччя особистості, воно не є єдиним чи вирішальним фактором. Тому, на нашу думку, для підвищення рівня фінансового благополуччя буде корисно розвивати не тільки навички критичного мислення, а й інші навички та вміння, серед яких – фінансова грамотність.

В якості інструмента, який дозволяє одночасно підвищувати рівень фінансової обізнаності і розвивати навички критичного мислення, ми б хотіли представити свою авторську розробку - прикладну навчальну гру «Де гроші?». Гра була розроблена мною у співавторстві з фахівцями-ігропрактиками К.В. Галюком і Ю.В. Галюк. Авторські права на гру підтверджуються Свідоцтвом про реєстрацію авторського права на твір №117959 від 10.04.2023.

3.1. Особливості використання прикладних навчальних ігор у навчанні дорослих

Розглянемо особливості використання прикладних навчальних ігор у навчанні дорослих.

Серед переваг використання прикладних ігор у навчанні дорослих можна виділити наступні:

- **Забезпечення практичних навичок.** Прикладні навчальні ігри надають можливість дорослим отримувати практичний досвід у різних областях.
- **Розвиток технічних навичок.** Деякі прикладні навчальні ігри можуть бути спрямовані на розвиток технічних навичок, таких як програмування, робототехніка, веб-дизайн та інші.
- **Висока мотивація до навчання.** Прикладні навчальні ігри зацікавлюють дорослих та стимулюють їх до активного навчання.

- Підвищення рівня розуміння. Прикладні навчальні ігри допомагають дорослим краще зрозуміти складні концепції та процеси.
- Забезпечення навчання на практиці. Прикладні навчальні ігри дозволяють дорослим вчитися на практиці, застосовуючи набуті знання та навички у реальному житті.
- Розвиток критичного мислення. Прикладні навчальні ігри допомагають дорослим розвивати критичне мислення та вміння приймати обґрунтовані рішення.
- Забезпечення ефективної зворотного зв'язку. Прикладні навчальні ігри можуть надавати ефективний зворотний зв'язок щодо успішності та продуктивності гравців.
- Розвиток комунікативних навичок. Прикладні навчальні ігри надають можливість дорослим розвивати свої комунікативні навички, спілкуючись з іншими гравцями та виконуючи спільні завдання.
- Різноманітність форматів навчання.

3.2. Структура та опис прикладної навчальної гри «Де гроші?»

Основна мета гри - допомогти учасникам отримати досвід прийняття рішень, пов'язаних із фінансами, у безпечному середовищі щоб мінімізувати прийняття неефективних фінансових рішень у бізнесі.

«Де гроші?» представляє собою настільну гру з ігровим полем, гральними кістками, фішками та набором карток з завданнями. Рекомендована кількість гравців - від 1 до 8, оптимальна кількість – від 4 до 6. Середній час ігрової сесії – від 2,5 до 4 годин. Гра може відбуватися як в живому форматі, так і онлайн.

Гра охоплює шість сфер управління грошовими потоками: планування, ціноутворення, управління витратами, управління дебіторською заборгованістю, управління запасами та використання позик. По кожній з шести сфер розроблено по 20 карток з завданнями: 10 коучингових питань та 10 практичних кейсів, вирішуючи які гравці отримують досвід, необхідний для ефективнішого ведення справи.

Коучингові питання є відкритими і заохочують гравця до рефлексії, роздумів, аргументації, усвідомлення власної позиції. Наведемо кілька прикладів коучингових питань:

- Як, коли і за яких умов ви використовуєте кошти вашого "резервного фонду"?
- Що можна не робити у вашому бізнесі щоб зменшити собівартість продукту або послуги?
- Назвіть 5 причин використовувати позикові кошти?

Практичні кейси представляють собою опис певної бізнес-ситуації і 4-5 варіантів дії в такій ситуації, в тому числі опцію «Свій варіант» серед яких гравець має обрати оптимальний з його точки зору варіант та обґрунтувати його. Наведемо кілька прикладів кейсів:

Питання: «Ви досвідчений підприємець. Ваш друг хоче відкрити свій перший бізнес і просить у вас гроші в борг. Сума, яка йому необхідна, приблизно дорівнює сумі вашого прибутку за 3 місяці. Ви могли б вкласти ці кошти в подальший розвиток свого власного бізнесу. Як ви вчините?»

Варіанти відповідей:

- Дам грошей, адже друзів потрібно підтримувати завжди.
- Уважно вивчу його бізнес-план, і якщо ідея видасться мені вдалою, дам грошей як другу.
- Дам, тільки з письмовим нотаріальним оформленням.
- Дам, тільки під відсотки на рівні банківської ставки.
- Свій варіант.

Можливий коментар тренера: «Позичати кому-небудь гроші варто тільки в тій сумі, яку ви готові втратити. У цьому випадку сума досить істотна, і є ризик втратити як гроші, так і дружбу.»

Питання: «Ви придумали цікавий оригінальний бізнес-проект. Він передбачає роботу в новому для вас напрямку з новою клієнтською аудиторією. Як ви будете запускати проект?»

Варіанти відповідей:

- Головне - з чогось почати, а далі буде видно. Марно намагатися планувати якісь цифри, занадто багато факторів невизначеності.
- Спробую прикинути суму початкових витрат, необхідних для старту, а далі орієнтуватимуся по ходу.
- Спробую спланувати суму початкових витрат і спрогнозувати грошові потоки на кілька місяців, щоб прикинути окупність проєкту.
- Складу максимально докладний фінансовий план проєкту мінімум на рік.
- Свій варіант.

Можливі коментар тренера: «Незважаючи на невизначеність, важливо прорахувати грошові потоки проєкту хоча б на кілька місяців, а краще на рік. Це потрібно для того, щоб приблизно оцінити, скільки грошей потрібно вкласти в бізнес до моменту, коли він почне окуповуватися, і визначитися, де взяти таку суму грошей. Початковий план можна і потрібно потім уточнювати в міру розвитку подій і надходження нової інформації.»

Гра містить вичерпні матеріали для підготовки ведучих – текстову та відео інструкції, які дозволять фахівцям швидко освоїти та застосовувати гру у своїй діяльності. Гра не вимагає глибоких спеціальних знань з фінансів і може бути використана будь-яким професіоналом розвитку особистості, який практикує коучинг, консалтинг, веде консультативну та/або тренінгову діяльність.

3.3. Можливості застосування прикладної навчальної гри «Де гроші?» для розвитку навичок критичного мислення

Гра спонукає учасників розглядати ігрові ситуації з різних сторін, враховувати різні фактори та обґрунтовувати свої рішення. Багато завдань гри містять складні проблеми, які потребують розв'язання, що спонукає гравців до критичного мислення. Гравець має не просто озвучити свою відповідь на ігрове завдання, але й навести аргументи і докази, а також проаналізувати коментарі, надані тренером та іншими гравцями. Розвитку критичного мислення також

сприяє подолання учасниками під час гри певних труднощів та перешкод, що вимагає від них пристосуватися та змінювати свій підхід, переглядати стандартні алгоритми дій. В процесі гри учасники навчаються більш свідомо взаємодіяти з фінансами у своїй справі, більш системно та структурно підходити до вирішення фінансових питань.

Під час ігрової сесії використовуються наступні прийоми з технології навчання дорослих:

- Взаємодія в міні-групі між учасниками
- Гейміфікація (наявність балів, винагород, елементи змагання між учасниками)
- Інтерактивні міні-лекції у вигляді коментарів експерта до відповідей учасника
- Кейси
- Коучингові питання
- Менторінг «рівний – рівному»
- Розв'язання проблем
- Рефлексія учасників щодо обраних рішень

Кейси заохочують учасників до аналізу ситуації, оцінки можливих варіантів рішення чи синтезування власного варіанту, робити висновки, засновані на наявних даних за допомогою дедукції.

Пошук і формулювання відповідей на коучингові питання і кейси у грі дозволяє тренувати такі навички критичного мислення, як уміння виокремлювати та обробляти необхідну інформацію; уміння розглядати проблеми з різних точок зору, порівнювати різні позиції і підходи для їх розв'язання; уміння робити логічні умовиводи та обґрунтовувати свою відповідь; уміння аналізувати та оцінювати власні або чужі висловлювання, припущення, висновки, аргументи, гіпотези, переконання; уміння виявляти помилки у власних міркуваннях і поглядах.

Прикладна навчальна гра «Де гроші?» забезпечує опрацювання практичних навичок прийняття фінансових рішень і надає можливість учасникам отримувати досвід прийняття рішень у шести сферах управління фінансами. Участь в грі допомагає підвищити рівень розуміння учасниками певних фінансових понять і термінів, в простій і цікавій формі допомагає краще зрозуміти процеси фінансового менеджменту.

Завдяки елементам гейміфікації гра підтримує в учасників високу мотивацію до навчання. Всі завдання і питання гри є максимально наближеними до реальних бізнес-ситуацій, тож учасники мають можливість застосовувати набуті під час гри знання та навички у реальному житті, використовувати отримані інсайти для змін в своїй фінансовій поведінці.

Важливим елементом нашої гри є ефективний зворотній зв'язок як від тренера до учасників, так і серед учасників один до одного. Це дає змогу гравцям вчитися не тільки на поданих у грі прикладах, а і на досвіді з реального життя, яким діляться під час обговорення і зворотного зв'язку інші учасники.

Також гра сприяє розвитку комунікативних навичок, оскільки для досягнення успіху учасникам необхідно вести переговори і взаємодіяти один з одним.

Гравці мають обмежені ресурси та час, що ставить їх перед необхідністю прийняття швидких та обґрунтованих рішень.

ВИСНОВКИ

У роботі нами було узагальнено наукові знання щодо проблеми розвитку критичного мислення у контексті прийняття фінансових рішень його впливу на фінансового благополуччя особистості, досліджено та описано психологічні особливості взаємозв'язку рівня розвитку критичного мислення і фінансового благополуччя особистості.

1. Проведено теоретичний аналіз зарубіжних і вітчизняних психологічних досліджень і наукових праць по темі критичного мислення та фінансового благополуччя, що дозволяє зробити наступні висновки.

Критичне мислення – це процес аналізу, оцінки та синтезу інформації з метою прийняття обґрунтованих та об'єктивних рішень. Це активний та систематичний процес оцінки інформації, даних та доказів з метою формування обґрунтованих висновків та прийняття рішень. Останні десятиліття критичне мислення є об'єктом уваги як науковців, так і для практиків в сфері бізнесу, освіти та управління. Багато зарубіжних та вітчизняних вчених вивчали та описували критичне мислення як явище, проводили дослідження, розробляли методики для його діагностики та інструменти і методики для розвитку критичного мислення. В той же час в сфері бізнесу та управління критичне мислення стало однією з найважливіших навичок сучасного працівника.

Тема фінансового благополуччя особистості в Україні була менш розроблена науковцями, на нашу думку надзвичай корисними могли б бути дослідження на великій виборці, лонгітюдні дослідження та поєднання методів психологічної діагностики з аналізом макроекономічних статистичних даних.

2. З метою вивчення взаємозв'язку розвитку критичного мислення і фінансового благополуччя особистості було підбрано набір психодіагностичних методик. Діагностика рівня розвитку критичного мислення проводилася з застосуванням таких методик: тест критичного мислення Л.Старкі у адаптації О.Л. Луценко; тест-опитування на критичне мислення (КМ) Ю. Ф. Гущина та І.І Ільясова. Для діагностики рівня фінансового благополуччя використовувалися

наступні методики: Тест Індекс Життєвої Задоволеності (ІЖЗ) у адаптації Н.В.Паніної; Опитувальник суб'єктивного економічного благополуччя (СЕБ) В.А.Хащенко. За допомогою цих емпіричних методів ми визначили особливості критичного мислення та рівень економічного благополуччя учасників дослідження.

3. Застосовуючи кореляційний аналіз Спірмена ми вивчили наявність взаємозв'язку між рівнем розвитку критичного мислення та показниками фінансового благополуччя особистості. Нами було виявлено статистично значущий зв'язок між показником критичного мислення за тестом Гущина та Ільєсова і двома показниками опитувальника суб'єктивного економічного благополуччя: Індексом Адекватності Доходів (ІАД) та Індексом Благополуччя Сім'ї (ІБС). При цьому необхідно зауважити, що ситуація війни в Україні значною мірою вплинула на отримані результати, зокрема, на оцінки учасниками їх рівня фінансового благополуччя.

4. На основі теоретичних даних та результатів емпіричного дослідження нами були надані практичні рекомендації учасникам дослідження щодо можливих шляхів розвитку навичок критичного мислення.

5. Розроблено навчальну методику спрямовану на підвищення рівня навичок критичного мислення при прийнятті фінансових рішень, а саме, авторську прикладну навчальну гру «Де гроші».

Отже, поставлене для даної роботи завдання були повністю виконані, мета досягнена. Отримані результати проведеного дослідження частково підтверджують вірогідність висунутої гіпотези. Ми бачимо перспективи подальшого дослідження у більш глибокому та системному вивченні взаємозв'язку критичного мислення та фінансового благополуччя особистості: дослідження такого взаємозв'язку на більш об'ємній та більш збалансованій по соціальним параметрам (вік, гендер, рівень освіти, регіон проживання) виборці. Також ми бачимо перспективним дослідження впливу інструментів розвитку критичного мислення та фінансової грамотності на рівень фінансового

благополуччя індивідуума, що може стати базою до розробки нових та вдосконалення існуючих інструментів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аршава І.Ф., Носенко Д.В. Суб'єктивне благополуччя і його індивідуально-психологічні кореляти. *Вісник ДНУ. Серія Педагогіка і психологія*. 2012. №9, С.3–10.
2. Базецька Г. І. Економічна поведінка в умовах невизначеності. *Економічна теорія та право*. 2021. № 4 (47). С. 52 – 72.
3. Бірон Б.В. Позитивні особистісні риси як предиктори соціального благополуччя. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2018. №3. С.26–37.
4. Вінков В.Ю. Соціально-психологічні особливості вироблення уявлень про життєвий успіх. *Проблеми політичної психології*. №12, 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/348042822_Socialno-psihologicni_osoblivosti_viroblenna_uavlen_pro_zittevij_ushpih
5. Вимірювання якості життя в Україні, Аналітична доповідь, Лібанова Е.М., Гладун О.М., Лісогор Л.С. та ін. – К.: 2013
6. Волков Е.Н. Критическое мышление: библиография. URL: <https://evolkov.net/critic.think/bibliography/bibliogr.crit.think.html>
7. Вукіна Н. В. Критичне мислення: як цього навчати / Н. В. Вукіна, Н. П. Дементієвська. Харків, Основа, 2007. – 108 с.
8. Гончар Т. Критичне мислення для бізнесу. Smart Holding. 2019. URL: <https://smart-holding.com/uk/press-centre/news/2473/>
9. Дьюї Д. Психология и педагогика мышления/ Пер. с англ. — М., 1997.
10. Загальна характеристика критичного мислення. URL: <https://criticalthinkerua.wordpress.com/>
11. Заїкіна В. Розвиток критичного мислення при вивченні математичних та економічних дисциплін. *Університетські наукові записки*. 2015. № 1. С. 426–434.
12. Іванов Р. В. Моделювання процесів економічної поведінки домогосподарств: монографія. Дніпро: Біла К. О., 2019. 266 с.

13. Канеман Д. Мислення швидке й повільне. Київ : Наш Формат, 2017. 480 с.
14. Канеман Д , Санстейн К., Сібоні О. Шум. Хибність людських суджень. Київ : Наш Формат, 2022. 362 с.
15. Канеман Д., Словік П., Тверські А. Ухвалення рішень у невизначеності: Правила та упередження. Харків: Ін-т приклад. психології, 2005. 632 с
16. Клустер Д. Что такое критическое мышление? / Д. Клустер. – URL: <https://www.calameo.com/read/003049750748c4cf31509>
17. Ковальова Н.С. Технологія розвитку економічного мислення у студентів вищих навчальних закладів. Фундаментальне дослідження. 2015. № 2. С. 587-590.
18. Критичне мислення та логіка: інструменти, статті, посібники, матеріали, семінари, тренінги, курси. URL: <http://evolkov.net/critic.think/index.html>
19. Критичне мислення для освітян. Онлайн курс. *Prometheus*. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:CZ+CTFT101+2017_T3
20. Кроуфорд А. Технології розвитку критичного мислення. К.: Плеяди, 2016. 220 с
21. Кругляк М. І. Критичне мислення. Матеріали III частини онлайн-курсу «Логіка, аргументація, критичне мислення» [в блозі <https://criticalthinkerua.wordpress.com>] / М. І. Кругляк – Київ, 2021 – 193 с.
22. Луценко Е. Л. Адаптація теста критического мышления Л. Старки / Е. Л. Луценко // Вісник Харк. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. Серія: Психологія. – 2014. – № 1110. – С. 65-70.
23. Майерс Д. Психология / Д. Майерс. – 2-е изд. – Мн.: Попурри, 2006. – 848 с.
24. Полякова Н.В. Економічна поведінка. Соціальна психологія, Харків, 2005. С. 236.
25. Пометун О. І., Сущенко І. М. Навчаємо мислити критично: посібник для учителів. Дніпропетровськ, 2016. 144 с.
26. Пометун О. Основи критичного мислення / О. Пометун, Л. Пилипчатіна, І. Сущенко, І. Баранова. – Т. : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 74 с.

27. Руджеро В. По той бік емоцій та почуттів. Посібник з критичного мислення. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/4466>
28. Семенов М. Ю. Гроші і люди: Психологія грошей: монографія. Київ: Простобук, 2011. С. 149.
29. Тельнов А. С., Решміділова С. Л. Розвиток поведінкової економіки у прийнятті економічних рішень. Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування. 2020. Вип. 5. С. 160–170.
30. Терно С.О. Критичне мислення — сучасний вимір суспільствознавчої освіти / С. О. Терно. — Запоріжжя: Просвіта, 2009.
31. Терно С.О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії) / С. О. Терно : [посібник для вчителя]. — Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2011. — 105 с.
32. Тягло О.В. Досвід засвоєння критичного мислення в українській вищій школі. Філософія освіти. Philosophy of Education. 2017. № 2 (21).
33. Тягло О. В. Критичне мислення: Навчальний посібник. Х.:Основа, 2008. 189 с.
34. Халперн Д. Психологія критичного мислення / пер. з англ. – К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2009. – 320 с.
35. Харитинський А. А. Теоретичне дослідження поняття благополуччя у іноземних та вітчизняних підходах. URL: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/249786/249299>
36. Хашченко, В. А. Суб'єктивне економічне благополуччя і його вимірювання: побудова опитувальника і його валідація // Експериментальна психологія. 2011. Т. 4. № 1. С. 106 – 127.
37. Хашченко, В. А. Економічні кросс-часові порівняння і суб'єктивне економічне благополуччя // Психологічні дослідження. 2012 Т. 5, № 23 С.
38. Шкробець М. С. Гендерний аспект грошової культури. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Соціологічні*

- дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2017. № 761. С.168–171.*
39. Шперлинь, А. В. Значение гендерных различий и семейного статуса в детерминации субъективного экономического благополучия // Вестн. ТГПУ. 2014 № 1. С. 66 – 71.
 40. American Psychological Association. (n.d.). Well-being. APA Dictionary of Psychology. URL: <https://dictionary.apa.org/well-being>
 41. Angela Schlenkhoff-Hus. Measuring wellbeing: tools and resources. URL: <https://www.cfefficiency.org.uk/2021/07/08/measuring-wellbeing-tools-and-resources/>
 42. Baumeister, R. F., & Bushman, B. J. (2016). Social psychology and human nature (3rd ed.). Cengage Learning, 72(3), 77-84.
 43. Bloom, B.S. Taxonomy of educational objectives. New York, NY: McKay. 1956. URL: <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/PPP242>
 44. Boarini, R., Johansson, A., & d'Ercole, M. M. (2006). Alternative Measures of Well-Being. OECD, OECD Social, Employment and Migration Working Papers. URL: <http://www.oecd.org/dataoecd/13/38/36165332.pdf>
 45. Browne N., Keeley S. Asking the Right Questions: A Guide to Critical Thinking. Pearson, 2014. 169 p.
 46. Carroll, R. T. (2004). Become a Critical Thinker. Chapter – One: Critical Thinking. URL: <http://www.skepdic.com/refuge/ctlessons/ch1.pdf> (2010-05-15)
 47. Chatfield, T. Critical Thinking : Your Guide to Effective Argument, Successful Analysis and Independent Study. - London: SAGE Publications Ltd, 2022. 100 p
 48. Consumer Financial Protection Bureau. (2017). Financial well-being in America. URL: https://files.consumerfinance.gov/f/documents/cfpb_financial-well-being-in-america_report.pdf
 49. Consumer Financial Protection Bureau. (n.d.). Financial knowledge and decision-making skills. URL: <https://www.consumerfinance.gov/consumer-tools/educator-tools/youth-financial-education/learn/financial-knowledge-decision-making-skills/>

50. Critical Thinking. URL:<http://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/766>
51. Critical Thinking: A Statement of Expert Consensus for Purposes of Educational Assessment and Instruction. Executive Summary // Dr. Peter A. Facione (Dean of the College of Arts and Sciences, Santa Clara University). URL: <http://evolkov.net/critic.think/basics/delphi.report.html>
52. Diener E. Beyond Money: Toward an Economy of Well-Being. *Psychological Science in the Public Interest*. 2004. № 5. P. 1–31.
53. Ennis, R. H. (1993). Critical thinking assessment. *Theory into practice*, 32(3), 179-186.
54. Halpern, D. F. (1998). Teaching critical thinking for transfer across domains: Dispositions, skills, structure training, and metacognitive monitoring. *American psychologist*, 53(4), 449-455.
55. Johnson, R. When Informal Logic Met Critical Thinking. *Inquiry: Critical Thinking Across the Disciplines*. 2012. URL: <https://www.researchgate.net/publication/269738605>
56. Karr, S. Critical thinking: a critical strategy for financial executives. *Financial Executive*. URL: gale.com/apps/doc/A215465249/AONE?u=anon~6031c481&sid=googleScholar&xid=a4d8f463
57. Moir, S. How to develop critical thinking skills in finance & accounting. Режим доступа: <https://moirgroup.com.au/articles/how-to-develop-critical-thinking-skills-in-finance-accounting/>
58. Ňvarcová, E. (2021). The role of critical thinking for well-being of individual and society. Department of System Analysis, Faculty of Informatics and Statistics, University of Economics, Prague.
59. Paul R., Elder L. *The Miniature Guide to Critical Thinking: Concepts and Tools*. Near University of California at Berkeley, 2007. 22 p.
60. Paul, R., & Elder, L. (2006). Critical Thinking: The Nature of Critical and Creative Thought. *Journal of Developmental Education*, 30(2), 34-35.

61. Pippin S., Rixom B., Wong J. Improving Critical Thinking Skills. Режим доступа: <https://sfmagazine.com/articles/2021/november/improving-critical-thinking-skills/?psso=true>
62. Raiskums B. W. An Analysis of the Concept Criticality in Adult Education / B.W.Raiskums. –Ann Arbor, MI: UMI, 2008.
63. Sinnewe, E., Yao, D., De Zwaan, L. (2023) Developing critical thinking: An examination of contemporary practices in accounting. *Accounting & Finance*, 63, 403– 425. URL: <https://doi.org/10.1111/acfi.13054>
64. Starkey L. Critical thinking skills success / L. Starkey. -NY: LearningExpress,LLC., 2004. –169 p.
65. The conception of Critical Thinking. URL:<https://www.criticalthinking.org/>
66. The Key Competences for Lifelong Learning – A European Framework. Official Journal of the European Union. 2007. URL: <https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/youth-in-actionkeycompen.pdf>
67. Top 5 Critical Thinking Skills Important for Business. Insight Assessment. URL: <https://www.insightassessment.com>.
68. Whiting, K. World Economic Forum. (2020, October 21). Top 10 work skills of tomorrow – and how long it takes to learn them. URL: <https://www.weforum.org>.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Тест на Критичне мислення Л.Старкі у адаптації О.Л.Луценко

Інструкція до тесту

У всіх завданнях (крім першого) виберіть та позначте один найбільш правильний (відповідний) варіант відповіді. У першому завданні позначте найменш правильний варіант відповіді. На виконання приділяється 25 хвилин і завдання, на які не вистачило часу, вважаються невіршеними.

1. Ви провели успішний пошук роботи, і тепер у Вас є три різні пропозиції на вибір. Що можна зробити, щоб ретельно вивчити потенційних роботодавців? (виберіть варіант, який підходить **НАЙМЕНШЕ)**

- a) Вивчити їх сайти.
- b) Подивитись новини, щоб з'ясувати, чи згадуються в них дані компанії.
- c) Дослідити їхнє фінансове становище.
- d) Поговорити з людьми, які там працюють.

2. Який висновок є найкращим для судження, яке починається словами: «вісім чоловік у моєму класі...»?

- a) люблять тефтелі, отже, і мені слід їх любити.
- b) живуть у південній частині міста, тому я теж мушу там жити.
- c) з тих, хто готувався за конспектом Андрія, отримали «задовільно», тому я отримаю таку саму оцінку.
- d) із тих, хто вже познайомився з новим директором школи, йому симпатизують, тому мені він також сподобається.

3. Що із запропонованого нижче НЕ є прикладом техніки переконання?

- a) Джинси тигрового забарвлення можна придбати у Вашому місцевому гіпермаркеті.
- b) Найкращі матері готують із соусами «Торчин».
- c) Голосуйте за мене, і я обіцяю, що наші школи стануть кращими. Мій опонент просто хоче скоротити шкільний бюджет.
- d) Наші шини не тільки красивіші, вони також краще поведуться на дорозі.

4. Що звучить як аргумент?

- a) Мені наснилося, що я отримав трійку за іспит з біології, а потім це сталося наяву. Щоб наступного разу я міг отримати оцінку краще, мені повинен наснитися більш позитивний сон.
- b) Ганна хотіла краще водити машину, тому вона пішла на уроки водіння та вивчила посібник з автомобілів. Її водіння справді покращало.
- c) Після штормового вітру минулого жовтня з дерев опало все листя. Тоді я й дізнався, що листя опадає через вітер.
- d) Коли Максим зрозумів, що застудився, він почав приймати Coldrex. Через чотири дні він відчув себе набагато краще завдяки прийому Coldrex.

5. Ви намагаєтесь вибрати один із трьох автомобілів: двомісний спортивний автомобіль, дводверний седан або міні-позашляховик. Що не є прийнятним критерієм вибору?

- a) Ціна.
- b) Витрати палива.
- c) Тиск у шинах.
- d) Об'єм багажника.

6. Яке рішення прийнято тільки на основі емоцій?

- a) Ви ненавидите зиму, тому, хоч це занадто дорого для Вас, Ви вибираєте відпустку на Багамах.
- b) Школа закривається після загрози застосування бомби.
- c) Доходи Вашої компанії за третій квартал виявилися набагато вищими, ніж очікувалося.
- d) Вам потрібен новий міксер, тому Ви переглядаєте оголошення в газеті та купуєте його, коли на нього з'являється знижка.

7. У якому випадку краще сходити до бібліотеки, ніж провести пошук через Інтернет?

- a) Ви пишете звіт про нещодавні рішення Верховного Суду своєї країни.
- в) Ви хочете дізнатися про історію ефективності акцій, які збираєтеся придбати на фондовому ринку.
- с) Вам потрібно порівняти відсоткові ставки кількох банків.
- д) Ви хочете дізнатися більше про старе планування вашого міста.

8. Ви читаєте у газеті про переговори щодо зарплати за участю працівників громадського транспорту. Вони загрожують завтра влаштувати страйк, якщо їхні вимоги щодо підвищення зарплат та пільг не будуть задоволені. Що з наведеного нижче представляє висновок з цього сценарію?

- a) Платежі зі страхування здоров'я дуже дорогі.
- в) У найближчі кілька тижнів ціна на бензин спровокує підвищення цін на квитки.
- с) Людям, які їздять автобусом, слід шукати можливу транспортну альтернативу.
- д) Роботодавцям ніколи не подобається задовольняти вимоги щодо зарплати.

9. Що не так у цьому судженні: «Ви думаєте, що нам потрібні нові правила щодо контролю забруднення повітря? Я вважаю, що в нас і так надто багато правил. Політики тільки й роблять, що затверджують нові обмеження та контролюють нас дедалі більше. Це гнітить. Безперечно, нам не потрібні жодні нові правила»?

- a) Той, хто говорить, не піклується про навколишнє середовище.
- в) Той, хто говорить, змінив тему розмови.
- с) Той, хто говорить балотується на політичну посаду.
- д) Той, хто говорить, нічого не тямить у проблемі забруднюючих викидів.

10. На що Вам не слід спиратися, роблячи оціночне судження?

- a) Інтуїція.
- в) Здоровий глузд.
- с) Чутки.
- д) Попередній досвід.

11. Яке твердження представляє оціночне судження замість факту?

- a) Моя презентація була чудова. Я впевнений, що мій начальник тепер мене підвищить.
- в) Моя презентація була чудова. Усі клієнти сказали мені, що їм сподобалося.
- с) Моя презентація була чудова. Вона була відзначена премією від керівництва.
- д) Моя презентація була чудовою. Це було зазначено саме так на моїй атестації.

12. Ваша мрія провести відпустку в Індонезії. Проаналізувавши інформацію, Ви вирішили, що для цієї поїздки необхідно 6000\$. Яким чином найкраще досягти цієї мети?

- a) Скоротити необов'язкові витрати (понад життєво необхідних) на 200\$ на місяць і накопити грошей.
- в) Попросити членів сім'ї та друзів подарувати гроші на поїздку.
- с) Продати свій автомобіль, щоб профінансувати подорож.
- д) Підшукати більш розумне у грошовому відношенні місце для проведення відпустки.

13. Що не так у такому судженні? «Україна – любіть її чи їдьте звідси!»

- a) Немає нічого невірною в цьому судженні.
- в) Воно має на увазі, що якщо Ви їдете з країни у відпустку, Ви її не любите.
- с) Воно не говорить Вам про те, як її любити.
- д) Воно пропонує лише два варіанти, коли насправді їх набагато більше.

14. Яка з цих ситуацій НЕ потребує вирішення проблеми?

- a) Коли ви принесли новий комп'ютер додому, ви виявили, що у коробці немає миші.
- в) Коли Вам повернули фотографії після друку, виявилось, що вони не Ваші.
- с) Усі у вашому колективі хочуть влаштувати свято у ресторані «Зустріч», але Ви їли там лише вчора увечері.
- д) Начальник просить Вас закінчити звіт до завтрашнього ранку, але сьогодні – день народження Вашого сина, і Ви обіцяли повести його сьогодні ввечері на футбол.

15. Який варіант Інтернет-сайту, швидше за все, надає найоб'єктивнішу інформацію про Авраама Лінкольна?

- a) www.members.aol.com/LeeV/Lincolnlover.html: домашня сторінка професора історії, який написав книгу про президентство Лінкольна.
- в) www.southernpower.org/assassinations: сайт Конфедеративної групи (прихильники рабства під час війни Півночі та Півдня) про знамениті політичні вбивства, переважно присвячений Лінкольну (що виступав проти рабства).

c) www.lincolndata.edu: сайт групи збереження історичної спадщини, яка заархівувала все листування Лінкольна.

d) www.alincoln-library.com: президентська бібліотека в Спрінгфілді, Іллінойс, присвячена біографії шістнадцятого президента.

16. Що є найбільш імовірною причиною наступного: «Наша хокейна команда була непереможною цього сезону»?

- a) Інші команди не мають нової хокейної амуніції.
- в) Ми маємо нового тренера, який посилено працює з нашою командою.
- с) Деякі члени нашої команди провели це літо у хокейному таборі.
- d) Я одягав свій щасливий светр перед кожною грою.

17. Що не так у «логіці» наступного твердження: «Як ви можете вірити його свідченням у якості свідка? Він же – засуджений злочинець!»?

- a) Факт, що людина, яка дає свідчення, була визнана винною у злочині, не означає, що вона бреше.
- в) Засуджений злочинець не може свідчити у суді.
- с) У того, хто говорить, є упередженість проти злочинців.
- d) Той, хто говорить, очевидно, не відвідував юридичну школу.

18. Що з наведеного нижче є обґрунтованим судженням?

- a) Я отримав на іспиті "відмінно". Вчора ввечері я дуже втопився, хоча лише вчився. Щоб і далі отримувати «відмінно», мені потрібно перестати так напружено вчитися.
- в) Ваш автомобіль погано їде. Ви щойно намагалися пояснити новому механіку, що Вам потрібно замінити олію. Б'юся об заклад, що він – причина Ваших автомобільних проблем.
- с) Я не пилюсосив уже кілька тижнів. У мене з'явилося багато бруду та пилу по всій підлозі, а моя алергія загострилася. Якщо я хочу, щоб у будинку було чистіше, мені потрібно частіше пилюсосити.
- d) Футбольна команда "Ворскла" (Полтава) ніколи не виграла Кубок УЄФА. Нещодавно вони виграли Кубок України. «Ворскла» незабаром знову програє у Лізі Європи.

19. Прочитайте текст і дайте відповідь на два наступні питання.

«Я завжди знала, що хочу стати морським біологом. У шість років мої батьки повели мене до акваріуму, і це мене зачепило. А в коледжі я здобула практику на океанському дослідному рейсі і вирішила спеціалізуватися в океанографії. Поїздка спонсорувалась Службою Дослідження Планктону, і нашою метою було зібрати якомога більше різних типів мікроскопічних рослин та тварин, щоб подивитися, чи впливає на морську екосистему збільшення кількості рибалок. Наша група була розділена на дві команди для збору різних видів планктону. Працювати з фітопланктоном, особливо із синьо-зеленими водоростями, було чудово. Ми вимірювали рівень хлорофілу у воді, щоб визначити, де і в яких кількостях є фітопланктон. Працювалося добре, оскільки вода була прозорою, без каламуті та бруду».

Питання: Що таке фітопланктон?

- a) Інша назва хлорофілу.
- в) Мікроскопічна рослина.
- с) Мікроскопічна тварина.
- d) Вид риби.

20. Прочитайте текст і дайте відповідь на два наступні питання.

«Я завжди знала, що хочу стати морським біологом. У шість років мої батьки повели мене до акваріуму, і це мене зачепило. А в коледжі я здобула практику на океанському дослідному рейсі і вирішила спеціалізуватися в океанографії. Поїздка спонсорувалась Службою Дослідження Планктону, і нашою метою було зібрати якомога більше різних типів мікроскопічних рослин та тварин, щоб подивитися, чи впливає на морську екосистему збільшення кількості рибалок. Наша група була розділена на дві команди для збору різних видів планктону. Працювати з фітопланктоном, особливо із синьо-зеленими водоростями, було чудово. Ми вимірювали рівень хлорофілу у воді, щоб визначити, де і в яких кількостях є фітопланктон. Працювалося добре, оскільки вода була прозорою, без каламуті та бруду».

Питання: Авторка каже, що її дослідницька група з'ясувала, чи призвело збільшення кількості рибалок у зоні вивчення до:

- a) позитивного впливу на місцеву економіку.
- в) виснаження рибних ресурсів.
- з) збільшення роботи морських біологів.
- d) негативного впливу на стан навколишніх вод.

21. Ви хочете продати свій автомобіль трирічної давності та купити новий. Який Інтернет-сайт швидше за все надасть найкращу інформацію про те, як продати старий автомобіль?

- a) www.autotrader.com: останні ціни та огляди нових та вживаних машин; поради щодо обґрунтування ціни.
- b) www.betterbusinessbureau.org: безкоштовна споживча та бізнес-освіта; консультування перед початком нового бізнесу
- c) www.newwheels.com: дослідження кожної марки та моделі серед останніх пропозицій світового автомобільного ринку.
- d) www.carbuyingtips.com: все, що потрібно знати, перш ніж купити нову машину.

22. Яке з цих пояснень найслабше?

- a) Ціни на бензин настільки високі, що багато людей більше не їздитимуть у далекі поїздки.
- b) Завтра я не зможу одягнути свою нову сорочку, бо вона зараз у пранні.
- c) Домашня робота Васі не була готова до терміну, тому що він не здав її вчасно.
- d) Цього року ми не маємо нових підручників, бо шкільний бюджет був урізаний.

23. Яка з цих проблем є найсерйознішою?

- a) Ваш викладач хворий і пропустить заняття зранку, коли Ви збиралися скласти складний іспит.
- b) Ви втрачаєте копію Вашого розкладу та забуваєте підготуватися до серйозного іспиту.
- c) Ви не можете знайти одну з книг, потрібних для підготовки до серйозного іспиту.
- d) Важливий іспит виявився складнішим, ніж Ви могли подумати, і включає питання, до яких Ви не готувалися.

24. Який із цих аргументів найбільш важливий при оцінці інформації, знайденої в Інтернеті?

- a) Автори, які публікуються в Інтернеті, як правило, менш компетентні, ніж друковані.
- b) Інтернет-автори зазвичай упереджені.
- c) Будь-хто може опублікуватись в мережі Інтернет; немає гарантії, що матеріал буде об'єктивним.
- d) Друкована інформація майже завжди точніша, ніж Інтернет-інформація.

25. Що не так у такому судженні? «Американські студенти не погоджуються, щоб буквенна система оцінок успішності замінювалася на цифрову. Вони побоюються, що так можна дійти до того, що в них заберуть імена і звертатимуться до них за номерами!»

- a) Висновок є надмірним.
- b) Немає нічого невірного у цьому твердженні.
- c) Студенти не повинні брати участь в обговоренні системи оцінювання їхнього навчального закладу.
- d) Судження не пояснює, чому керівництво хоче позбутися літерних оцінок.

26. У чому справді полягає проблема, а не просто якась її вторинне слідство?

- a) Ваш банк стягує за користування кредитом 4% кожної суми.
- b) Ваш ліміт кредитної картки вичерпався, коли Ви хотіли розплатитися нею в магазині.
- c) Щомісяця Ви витрачаєте більше грошей, ніж заробляєте.
- d) Минулого місяця п'ята частина вашої зарплати пішла лише на погашення відсотків за кредитами.

27. Яка фраза є прикладом гіперболи?

- a) У досконалому світі не було б воєн.
- b) Це вбрання злякало б і шкіру кішки.
- c) Ви не найкращий кухар у світі.
- d) Він їздить майже так само швидко, як гонщик у перегонах Наскар.

Тест-опитування на критичне мислення (КМ) Ю. Ф. Гущина та І.І Ільясова

Інструкція до тесту: уважно прочитайте кожне питання та оберіть правильні, на вашу думку, відповіді

1. У темному та сирому підвалі вироста рослина з білим листям, бо у підвалі було темно. Чи правильно зроблено цей висновок?

- Так
- Ні

2. Дано два твердження:

1. Всі перекладачі добре володіють іноземною мовою.

2. Деякі письменники – перекладачі.
Який висновок правильний?

- Деякі письменники добре володіють іноземною мовою.
- Всі письменники добре володіють іноземною мовою

3. Дано два твердження та висновок:

1. Деякі садові рослини мають гарні квіти.
2. Деякі дерева – садові рослини.

Значить (висновок): деякі дерева мають гарні квіти. Чи правильно зроблено цей висновок на підставі наведених тверджень?

- Так
- Ні

4. Розглянемо два твердження та висновок:

«Деякі звірі – зайці. Деякі мешканці лісу – звірі».

Висновок: Деякі жителі лісу – зайці. Чи це єдино можливий висновок?

- Так
- Ні

5. Розв'яжи задачу. «Федя темніший за Сергія. Сергій молодший, ніж Вова. Вова нижче Феді. Федя старший, ніж Вова. Вова світліший, ніж Сергій, Сергій вищий, ніж Федя». Хто найсвітліший, хто найстарший і хто найвищий?

- Федя найсвітліший
- Сергій найсвітліший
- Вова найсвітліший
- Федя найстарший
- Сергій найстарший
- Вова найстарший
- Федя найвищий
- Сергій найвищий
- Вова найвищий

6. Розв'яжи задачу. «Три бігуни - Борисенко, Вернидуб та Григорчук у змаганні посіли один – перше місце, і двоє інших – друге». Який бігун зайняв перше місце, якщо Борисенко та Вернидуб, Григорчук та Вернидуб зайняли різні місця?

- Борисенко
- Вернидуб
- Григорчук

7. Розв'яжи задачу: У лабораторії хворих мишей стали посилено годувати і змушували трохи рухатися. Незабаром вони видужали. За яких умов можна вважати, що миші видужали?

- Від посиленого харчування (за умови відсутності руху)
- Від руху (за умови відсутності посиленого харчування)
- Від посиленого харчування та руху разом, (за умови, що ні посилене харчування, ні рух окремо не призводили до одужання)

8. Дві дівчинки та хлопчик списували з дошки та зробили помилки. Одна дівчинка сиділа на другій парті, була не уважною і багато розмовляла з сусідами, не знала правил правопису. Друга – сиділа на останній парті, багато розмовляла із сусідами, носила окуляри. Хлопчик сидів на першій парті, носив окуляри, розмовляв із сусідами, не знав правил правопису.

Питання. Що було найбільш імовірною причиною того, що учні зробили помилки?

- Багато розмовляли із сусідами.

- Були неуважні.
- Носили окуляри

9. Прочитай текст і визнач, чи є в ньому речення, яке не пов'язане з основною темою, яке не стосується неї.

«Виє завірюха. Холодно. Лід. У льоді промоїна. У промоїні риба ходить. Забрался ведмедик у промоїну, шумить, лапами воду товче. Це він так рибу ловить. Оглушить ведмідь рибину, зачепить її пазурами і відправить до рота. Смачно».

- Виє завірюха
- У льоді промоїна
- Смачно

10. «У зимовому тумані встає холодне, тьмяне сонце. Спить засніжений ліс. На лісовій галявині тихо. Мешканці лісу поховалися від лютого холоду. Раптом весела зграйка синичьок промайнула над галявиною. Ці птахи бояться морозу».

Скажіть, чи немає в даному тексті речень, які мають значення, яке не співпадає зі змістом інших речень і протилежні цьому змісту.

- Немає
- Ці птахи бояться морозу
- Спить засніжений ліс
- На лісовій галявині тихо

11. «Пелікана впізнаєш відразу по великому мішку під дзьобом. Під час лову риби птах набиває нею мішок повністю, а потім на березі спокійно з'їдає виловиток. Чайки також з'їдають рибу на березі. Пелікани не можуть пірнати. Рибу вони ловлять лише на міліні». Прочитай текст і знайди речення, що не відповідає його основній темі.

- Пелікани не можуть пірнати
- Чайки також з'їдають рибу на березі.
- Рибу вони ловлять лише на міліні

12. «Дятел сів на дерево. Він діловито пересувається вгору стовбуром. Ось він відкидає назад голову і швидко починає бити дзьобом по дереву. А довкола стоїть тиша».

Чи є в цьому тексті речення, протилежне за значенням іншим реченням і, якщо є, то яке?

- Немає
- А довкола стоїть тиша
- Дятел сів на дерево.
- Він діловито пересувається вгору стовбуром

13. У полеміці проти сенатора від штату Флорида К. Пеннера, його противник заявив: «...все ФБР і кожен член конгресу знають, що Клод Пеннер - екстраверт. Більше того, є підстави вважати, що він практикує непотизм щодо своячки, сестра його була фесніанкою у гріховному Нью-Йорку. Зрештою, і цьому важко повірити, добре відомо, що до одруження Пеннер практикував целібат».

Внаслідок цього К. Пеннер зазнав поразки на чергових виборах. Що, на вашу думку, відіграло вирішальну роль у поразці сенатора?

- Те, що сенатор був екстравертом
- Те, що його противник використовував слова, маловідомі та малозрозумілі широкомій колу виборців
- Те, що інший кандидат виявився сильнішим
- Те, що політику неприпустимо практикувати целібат

14. Припустимо, ти водій автобуса. На першій зупинці в автобус увійшли 6 чоловіків та 2 жінки. На другій зупинці 2 чоловіків вийшли з автобуса та 1 жінка увійшла. Микола відкрив вікно. На третій зупинці вийшов 1 чоловік, а увійшли 2 жінки. На четвертій — увійшли 3

чоловіки, а 3 жінки вийшли з автобуса. Через п'ять хвилин Петро відкрив друге вікно, після чого Володимир голосно виголосив назву наступної зупинки.

Як звати водія автобусу?

- Водій - тетка вашого батька
- Володимир
- Водій - ваш тетка
- Петро
- Микола

Тест індекс життєвої задоволеності (адаптація Н.В. Паніної)

Інструкція до тесту: оцініть кожне твердження відповідно до ступеня вашої згоди. Виберіть дин з варіантів відповіді - "згоден", "не згоден" або "не знаю".

1. З віком багато що мені здається краще, ніж я очікував раніше
2. Життя принесло мені більше розчарувань, ніж більшості людей, яких я знаю
3. Зараз найпохмуріший період в моєму житті
4. Моє життя могло б бути щасливішими, ніж є
5. Зараз я майже так само щасливий, як і в той час, коли був молодшим
6. Більшість справ, якими мені доводиться займатися, нудні і нецікаві
7. Зараз я переживаю найкращі роки в моєму житті
8. Я вважаю, що в майбутньому мене чекають цікаві і приємні справи
9. До своїх справ і занять я відчуваю такий самий інтерес, як і раніше
10. З віком я все більше відчуваю якусь втому
11. Відчуття віку не турбує мене
12. Коли я озираюся на своє життя, я відчуваю почуття задоволення
13. Я не змінив би своє минуле життя, навіть якби мав таку можливість
14. У порівнянні з іншими людьми мого віку я зробив багато дурниць у своєму житті
15. Я виглядаю краще, ніж більшість інших людей мого віку
16. У мене є деякі плани, які я маю намір здійснити найближчим часом
17. Озираючись на минуле, можу сказати, що я багато чого упустив у своєму житті
18. Я занадто часто, в порівнянні з іншими людьми, перебуваю в пригніченому настрої
19. Я отримав досить багато з того, що очікував від життя
20. Що б не говорили, а з віком більшість людей стає гірше, а не краще

Опитувальник суб'єктивного економічного благополуччя

Інструкція до тесту: Уважно прочитайте питання і оберіть відповідь, яка найбільше підходить до вашої поточної ситуації або до ваших очікувань щодо майбутнього

1. Як змінився матеріальний рівень Вашого життя за останній рік?

- значно знизився
- швидше знизився, ніж зріс
- залишився без зміни
- швидше зріс, ніж знизився
- значно зріс

2. У найближчому майбутньому матеріальний рівень Вашого життя знизиться чи зросте?

- значно знизиться
- швидше знизиться, ніж зросте
- залишиться без зміни
- швидше зросте, ніж знизиться
- значно зросте

3. Як Ви оцінюєте наявні об'єктивні фінансові можливості для підвищення добробуту сім'ї?

- дуже низькі
 - низькі
 - в чомусь низькі, а в чомусь ні
 - високі
 - дуже високі
4. **Як зміниться економічна ситуація в країні в найближчому майбутньому?**
- значно погіршиться
 - швидше погіршиться, ніж ні
 - залишиться без зміни
 - швидше покращиться, ніж ні
 - значно покращиться
5. **Загалом сприятливі чи несприятливі поточні економічні умови в країні для зростання особистого добробуту та доходів?**
- дуже несприятливі
 - несприятливі
 - в чомусь сприятливі, а в чомусь ні
 - сприятливі
 - дуже сприятливі
6. **Якого рівня матеріального благополуччя Ви змогли б досягти, доклавши максимум зусиль і реалізувавши свої здібності?**
- забезпечити родині мінімальний прожитковий мінімум
 - забезпечити родині прожитковий мінімум як у більшості
 - забезпечити міцний достаток у родині
 - стати заможною людиною (забезпечити майбутнє своїх дітей)
 - стати багатю людиною, ні в чому собі не відмовляти
7. **Чи відчуваєте Ви почуття безнадійності (безвиході) через неможливість самому поліпшити своє фінансове становище?**
- це відчуття не покидає мене
 - таке відчуття виникає досить часто
 - виникає іноді
 - таке відчуття виникає досить рідко
 - не виникає
8. **Фінансові невдачі найчастіше викликають у Вас апатію чи бажання активної діяльності?**
- відчуття власної безпорадності, апатію
 - сильне засмучення
 - байдужість
 - бажання швидше забути про невдачу
 - бажання активної діяльності
9. **Як Ви оцінюєте рівень власного (сім'ї) матеріального добробуту в даний час?**
- дуже низький
 - низький
 - середній
 - високий
 - дуже високий
10. **Чи відчуваєте Ви нестачу грошових коштів у даний час?**
- не відчуваю
 - у дуже малому ступені
 - у середньому ступені
 - у високому ступені
 - у дуже високому ступені
11. **Якою мірою Ваші доходи (Вашої родини) задовольняють Ваші потреби в незалежності та свободі?**

- у дуже малому ступені
 - у малому ступені
 - у середньому ступені
 - у високому ступені
 - у дуже високому ступені
- 12. Якою мірою Ваші доходи (Вашої сім'ї) задовольняють Ваші потреби в матеріальному благополуччі?**
- у дуже малому ступені
 - у малому ступені
 - у середньому ступені
 - у високому ступені
 - у дуже високому ступені
- 13. Якою мірою Ваші доходи (Вашої родини) задовольняють Ваші потреби в самореалізації, самовираженні?**
- у дуже малому ступені
 - у малому ступені
 - у середньому ступені
 - у високому ступені
 - у дуже високому ступені
- 14. Якою мірою Ваші доходи (Вашої родини) задовольняють Ваші потреби в безпеці?**
- у дуже малому ступені
 - у малому ступені
 - у середньому ступені
 - у високому ступені
 - у дуже високому ступені
- 15. Чи відчуваєте Ви і якою мірою тривогу, занепокоєння за своє матеріальне становище, а також Вашої родини у зв'язку з поточним економічним розвитком країни?**
- не відчуваю
 - у дуже малому ступені
 - у середньому ступені
 - у високому ступені
 - у дуже високому ступені
- 16. Чи відчуваєте Ви потребу і якою мірою в підвищенні своїх доходів?**
- не відчуваю
 - у дуже малому ступені
 - у середньому ступені
 - у високому ступені
 - у дуже високому ступені
- 17. Як часто Ви обговорюєте питання власного матеріального становища з друзями та колегами по роботі?**
- дуже рідко
 - рідко
 - інколи
 - часто
 - дуже часто
- 18. Вкажіть ступінь Вашого занепокоєння за власне матеріальне становище в майбутньому:**
- у дуже малому ступені
 - у малому ступені
 - у середньому ступені
 - у високому ступені
 - у дуже високому ступені
 - занепокоєння немає
- 19. Чи хотіли б Ви підвищити рівень своїх доходів і якою мірою?**

- ні
- дуже малою мірою
- малою мірою
- середньою мірою
- високою мірою
- дуже високою мірою

20. Як Ви оцінюєте силу (інтенсивність) Вашого бажання мати гроші?

- не відчуваю
- у дуже малій ступені
- у малій ступені
- у середній ступені
- у великій ступені
- у дуже великій ступені

21. Наскільки, на Вашу думку, гроші значущі для Вас зараз?

- зовсім незначущі
- значущі у малій ступені
- значущі у середній ступені
- значущі у великій ступені
- значущі у дуже великій ступені

22. Наскільки Ви задоволені фінансовим становищем Вашої родини?

- зовсім не задоволений
- скоріше не задоволений, ніж задоволений
- у чомусь задоволений, а в чомусь ні
- скоріше задоволений, ніж не задоволений
- повністю задоволений

23. Наскільки Ви задоволені матеріальним становищем Вашої родини?

- зовсім не задоволений
- скоріше не задоволений, ніж задоволений
- у чомусь задоволений, а в чомусь ні
- скоріше задоволений, ніж не задоволений
- повністю задоволений

24. Як Ви оцінюєте фінансове становище своє і Вашої сім'ї нині?

- Грошей не вистачає навіть на продукти харчування, постійно відчуваємо нужду
- Грошей вистачає тільки на продукти харчування, але на одяг уже не вистачає, вдаємося до сторонньої допомоги.
- Грошей вистачає тільки на найнеобхідніше - на продукти харчування та одяг, але на товари тривалого користування (телевізор, холодильник тощо) уже не вистачає.
- Грошей вистачає на продукти харчування, одяг і товари тривалого користування, але на дуже дорогі предмети (квартира, машина, дача тощо) вже не вистачає, регулюємо свої витрати.
- Грошей вистачає на все і навіть на дуже дорогі предмети, робимо накопичення.

ДОДАТОК Б

Результати учасників дослідження по методиках

№	Вік	Стать	Освіта	Ст	КМ	ІЖ	СЕІ	ІЕТ	ІАД	ІФД	ІЕС	ІБС
1	36 - 45 років	Чоловіча	Середня/се	21	19	27	82	21	15	13	19	14
2	18 - 25 років	Чоловіча	Середня/се	23	25	26	73	16	14	16	18	9
3	26 - 35 років	Жіноча	Вища	23	25	38	78	18	15	13	20	12
4	46 - 60 років	Жіноча	Середня/се	17	17	30	60	17	11	12	13	7
5	46 - 60 років	Чоловіча	Вища	22	23	28	77	17	12	19	18	11
6	36 - 45 років	Жіноча	Вища	21	25	24	51	12	8	13	12	6
7	26 - 35 років	Жіноча	Вища	19	21	30	76	17	11	18	19	11
8	46 - 60 років	Жіноча	Кілька вищу	21	23	28	86	19	16	17	22	12
9	46 - 60 років	Жіноча	Кілька вищу	22	25	28	61	14	10	15	16	6
10	46 - 60 років	Жіноча	Кілька вищу	22	19	30	81	18	13	19	22	9
11	46 - 60 років	Чоловіча	Вища	19	25	19	68	20	9	14	18	7
12	46 - 60 років	Жіноча	Середня/се	18	21	29	69	16	10	18	16	9
13	36 - 45 років	Жіноча	Кілька вищу	21	19	21	53	7	9	11	18	8
14	36 - 45 років	Жіноча	Кілька вищу	20	19	36	76	19	14	16	16	11
15	46 - 60 років	Інше	Кілька вищу	20	23	37	99	23	16	20	26	14
16	36 - 45 років	Жіноча	Кілька вищу	18	15	29	53	10	10	10	15	8
17	26 - 35 років	Жіноча	Вища	19	21	29	64	16	13	14	14	7
18	36 - 45 років	Жіноча	Вища	19	25	35	72	13	14	15	19	11
19	36 - 45 років	Жіноча	Вища	24	21	22	79	19	13	15	23	9
20	26 - 35 років	Жіноча	Вища	22	23	33	83	22	13	19	20	9
21	36 - 45 років	Жіноча	Кілька вищу	26	27	28	73	19	14	14	15	11
22	36 - 45 років	Жіноча	Кілька вищу	22	27	26	77	17	15	16	20	9
23	46 - 60 років	Жіноча	Вища	22	19	36	82	23	13	17	18	11
24	46 - 60 років	Жіноча	Вища	21	23	27	56	17	7	11	14	7
25	більше 60 років	Жіноча	Вища	11	19	29	67	15	12	16	15	9
26	46 - 60 років	Жіноча	Кілька вищу	19	25	28	73	18	13	16	16	10
27	18 - 25 років	Жіноча	Вища	25	17	19	63	15	12	9	19	8
28	46 - 60 років	Жіноча	Кілька вищу	24	23	10	34	6	5	7	12	4
29	36 - 45 років	Жіноча	Кілька вищу	15	24	27	71	12	16	17	17	9
30	46 - 60 років	Жіноча	Вища	19	23	24	62	18	9	13	15	7
31	46 - 60 років	Жіноча	Кілька вищу	23	23	34	67	14	13	17	14	9
32	46 - 60 років	Жіноча	Вища	18	23	27	80	21	14	16	17	12
33	18 - 25 років	Жіноча	Вища	25	27	31	90	20	17	17	24	12
34	46 - 60 років	Жіноча	Кілька вищу	18	21	37	82	20	16	17	15	14
35	36 - 45 років	Жіноча	Кілька вищу	22	21	18	49	13	8	11	13	4
36	36 - 45 років	Жіноча	Вища	17	17	28	71	15	12	16	21	7
37	26 - 35 років	Жіноча	Середня/се	19	19	13	46	10	7	12	13	4
38	26 - 35 років	Жіноча	Кілька вищу	20	19	31	68	14	11	15	17	11
39	36 - 45 років	Жіноча	Вища	21	21	33	94	19	16	20	26	13
40	36 - 45 років	Жіноча	Вища	21	29	18	83	23	16	10	22	12

Результати учасників дослідження по методиках (продовження)

№	Вік	Стать	Освіта	Ста	КМ	ІЖ	СЕІ	ІЕТ	ІАД	ІФД	ІЕС	ІБС
41	36 - 45 років	Жіноча	Кілька вищу	22	19	21	53	7	9	11	18	8
42	46 - 60 років	Жіноча	Кілька вищу	15	18	31	78	18	12	16	22	10
43	46 - 60 років	Жіноча	Вища	23	21	39	98	25	16	18	24	15
44	більше 60 років	Жіноча	Кілька вищу	23	24	34	88	22	16	19	19	12
45	26 - 35 років	Жіноча	Вища	18	19	30	73	19	12	15	20	7
46	46 - 60 років	Жіноча	Вища	20	19	31	73	16	12	15	19	11
47	26 - 35 років	Жіноча	Вища	19	17	11	59	15	9	13	16	6
48	46 - 60 років	Жіноча	Вища	20	23	24	69	16	14	17	14	8
49	36 - 45 років	Жіноча	Кілька вищу	23	19	21	53	7	9	11	18	8
50	46 - 60 років	Жіноча	Вища	19	27	33	76	21	14	14	18	9
51	18 - 25 років	Чоловіча	Вища	26	21	28	59	9	8	15	19	8
52	36 - 45 років	Жіноча	Вища	25	25	34	70	12	15	16	15	12
53	26 - 35 років	Жіноча	Вища	19	19	32	84	23	16	14	19	12
54	36 - 45 років	Жіноча	Вища	14	21	25	66	15	12	11	19	9
55	46 - 60 років	Жіноча	Вища	19	23	17	62	14	10	11	18	9
56	36 - 45 років	Жіноча	Вища	15	25	35	95	25	16	20	20	14
57	36 - 45 років	Чоловіча	Вища	21	23	15	50	9	10	13	11	7
58	36 - 45 років	Жіноча	Вища	24	23	28	79	15	16	16	21	11
59	46 - 60 років	Жіноча	Вища	18	21	22	50	12	9	14	12	3
60	46 - 60 років	Жіноча	Вища	13	23	27	72	19	12	13	17	11
61	36 - 45 років	Жіноча	Вища	19	19	34	65	12	9	15	23	6
62	46 - 60 років	Жіноча	Вища	22	21	39	98	25	16	18	24	15
63	36 - 45 років	Чоловіча	Кілька вищу	23	25	26	68	14	13	12	18	11
64	46 - 60 років	Жіноча	Кілька вищу	24	21	23	64	13	12	10	17	12
65	26 - 35 років	Жіноча	Вища	25	27	26	72	15	16	13	17	11
66	46 - 60 років	Жіноча	Вища	22	23	15	40	9	5	10	11	5
67	46 - 60 років	Жіноча	Вища	23	23	30	74	18	13	16	18	9
68	36 - 45 років	Жіноча	Кілька вищу	13	17	28	81	18	12	17	24	10
69	46 - 60 років	Жіноча	Кілька вищу	15	21	36	61	11	10	16	16	8
70	46 - 60 років	Жіноча	Вища	22	21	39	98	25	16	18	24	15
71	36 - 45 років	Жіноча	Вища	18	17	23	52	13	5	11	20	3
72	36 - 45 років	Жіноча	Вища	18	24	20	60	15	10	11	15	9
73	36 - 45 років	Жіноча	Вища	17	21	30	70	15	12	16	18	9

ДОДАТОК В

Матеріали прикладної навчальної гри «Де гроші?»

Рисунок 1. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на гру

Приклад рекомендацій з розвитку критичного мислення які було надано учасникам дослідження

Результати тестів та рекомендації для учасника **Voloshka**

Вітаю, **Voloshka!**

Дякую за участь у опитуванні. Нижче надаю розшифровку результатів тестів з деякими коментарями. Перш за все хочу попередити, що хоча тести і є одним з корисних і дієвих інструментів психологічної діагностики, вони мають певні обмеження. Часом навіть найбільш досконалі і професійні тести не можуть на 100% об'єктивно і точно оцінити будь-яку психологічну рису, характеристику чи навичку людини. Ми можемо по-різному сприймати та трактувати питання, нам може не вистачати інформації для однозначної відповіді, ми можемо по-різному відповідати в залежності від нашого емоційного стану чи рівня втоми, а іноді ми можемо просто припуститися механічної помилки і клацнути не ту відповідь, яку обрали 😊. Тим не менш, результати тестів та опитувань можуть навести на цікаві думки, показати певні зони зростання чи підсвітити якісь речі, з якими, можливо, варто попрацювати.

1. Критичне мислення – тест Л.Старкі (КМ Старкі)

Це класичний тест на критичне мислення з книги «Critical Thinking Skills Success in 20 Minutes a Day» американської авторки Lauren Starkey. Тест був адаптований для використання в Україні вченими Харківського університету. Подібні тести іноді використовуються рекрутерами при відборі кандидатів на управлінські позиції.

Кількість учасників тестування	73
Максимально можливий результат	27
Середній результат даної вибірки учасників	20
Ваш результат	15
Ваш результат у % від максимально можливого	56%

2. Тест-опитування на критичне мислення (КМ)

Цей тест на відміну від попереднього скоріше робить акцент на навички логічного мислення, які є складовою частиною критичного мислення. Це, наприклад, розуміння - здатність розуміти та тлумачити інформацію; аналіз - здатність розкрити структуру інформації та з'ясувати зв'язки між її складовими частинами; синтез - здатність комбінувати окремі елементи в цілісну структуру, розробляючи нові знання та ідеї.

Кількість учасників тестування	73
Максимально можливий результат	29
Середній результат даної вибірки учасників	22
Ваш результат	21
Ваш результат у % від максимально можливого	72%

- Що робити, якщо хочеться покращити результати цих двох тестів? Розвивати критичне мислення – цьому можна навчитися.

Ресурси для розвитку критичного мислення:

- Курс на платформі Прометеус «Критичне мислення для освітян»
https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:CZ+CTFT101+2017_T3/about
- Курс на платформі Coursera «Introduction to Logic and Critical Thinking Specialization» (доступний українською мовою) <https://www.coursera.org/programs/program-komunal-nii-zaklad-vishchoyi-osviti-luts-kii-piedaghoghichnii-koliedzh/specializations/logic-critical-thinking-duke>
- Курс на платформі Coursera «Mindware: Critical Thinking for the Information Age» (доступний українською мовою) <https://www.coursera.org/programs/program-komunal-nii-zaklad-vishchoyi-osviti-luts-kii-piedaghoghichnii-koliedzh/learn/mindware>
- Сайт для освітян, але може згодитися і іншим: <https://www.criticalthinking.expert/>

Ім'я користувача:
Педагогіки та психології Кучерява Катерина

ID перевірки:
1015512211

Дата перевірки:
08.06.2023 17:04:49 EEST

Тип перевірки:
Doc vs Internet + Library

Дата звіту:
08.06.2023 17:05:42 EEST

ID користувача:
100005735

Назва документа: Герасимова Тетяна Володимирівна_Дослідження взаємозв'язку особливостей критичного...

Кількість сторінок: 70 Кількість слів: 13397 Кількість символів: 102197 Розмір файлу: 256.12 KB ID файлу: 1015167168

6.81% Схожість

Найбільша схожість: 1.53% з Інтернет-джерелом (<http://www.referatu.net.ua/referats/7569/168027>)

6.34% Джерела з Інтернету

130

Сторінка 72

3.3% Джерела з Бібліотеки

229

Сторінка 74

0% Цитат

Вилучення цитат вимкнене

Вилучення списку бібліографічних посилань вимкнене

0% Вилучень

Немає вилучених джерел

Модифікації

Виявлено модифікації тексту. Детальна інформація доступна в онлайн-звіті.

Замінені символи

1